

АНДРІЙ КУДІН

ЯК ВИЖИТИ

У В'ЯЗНИЦІ

Андрій Кудін
Як вижити у в'язниці

У «демократичній» Україні ГУЛАГУ немає. Але саме в «демократичній» Україні тебе можуть запахати до КПУ (не плутати з компартією України!) без зачитання твоїх прав. Просто тому, що ти комусь не сподобався. Як поводитися в СІЗО, КПУ (камері попереднього ув'язнення), як вийти з них Людиною, як стати істинним християнином і як не продатися продажній владі — саме про це книжка Андрія Кудіна. Такий собі посібник про те, як виживати у криміналізованій країні, де, здавалося б, від тебе нічого не залежить.

У художньому оформленні книжки використані фрагменти робіт художників доби тоталітаризму у Західній Європі, а також в'язнів тюрем та концтаборів Європи різних часів і народів:
György Goldmann, Karl Rössing, Wilhelm Rudolph, Marko Bechar, Gyula Derkovits, Bohdan Urbanowicz, George Grosz, Josef Scharl, Ligia Macovei, Oskar Nerlinger, Leopold Lewicki, Ilija Beskov, Carl Zahradnik, Corrado Cagli, Zoran Music, Xawery Dunikowski, Zlatko Prica, Mieczysław Kóścielniak.

Усі права застережені. Відтворення або передача будь-якої частини цього видання у будь-якій формі та будь-яким способом категорично заборонені без письмової згоди ТЗОВ «Кальварія».

Текст книжки опинився на волі раніше, ніж я

(Відповіді Андрія Кудіна на
запитання Андрія Стрельнікова)

— Андрію В'ячеславовичу, я добре пам'ятаю, як восени 1997 року відреагували депутати у Верховній Раді на Ваш арешт. Звичайно ж, багато хто, знаючи Вас і Вашу сім'ю, були переконані у Вашій безневинності, однак були й такі, хто говорив: «Диму без вогню не буває. Якщо заарештували — значить, щось та було...» Тепер, через неповних три роки, коли життя розставило все на свої місця і вже ніхто не має сумнівів щодо Вашої безневинності, дозволяйте мені спитати — що стало справжньою причиною арешту?

— Комітет з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією Верховної Ради України уважно вивчив матеріали карної справи. На той час Комітет очолював Григорій Омельченко. У листі за № 06-19/6-265 від 17.10.1997 р., надісланому ним до Генеральної прокуратури України, зокрема, говориться: «Аналіз матеріалів та інформації, які надійшли до мене, дають підстави вважати, що арешт А.Кудіна був спланованою акцією або провокацією з метою помститися його батькові В.Кудіну — членові Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення за його принципову позицію при вирішенні питань про розподіл телеєфіру між приватними телекомпаніями».

Зверніть увагу — листа було надіслано ще в жовтні 1997 р., однак тільки в лютому 1998 р. після особистого втручання Генерального прокурора України Михайла Потебенька (тоді Михайло Олексійович працював прокурором м.Києва) мене було звільнено з-під варті.

— **Давайте почнемо по порядку. Де і за яких обставин Вас заарештували?**

— Приблизно близько другої години ночі з вісімнадцятого на дев'ятнадцяте вересня 1997 року в двері подзвонили невідомі люди, які назвалися співробітниками міліції. Я в цей час був удома разом з тяжкохворою мамою, яку напередодні забрав з лікарні. Раніше

мені ніколи не доводилося стикатися з міліцією, як то кажуть, вічна-віч, і, звісно, я не знав про те, що згідно з законом ніхто не має права вдиратися вночі до квартири. Вважаючи, що коїться якесь непорозуміння, я відчинив їм двері. Мені показали якийсь папірець, який, за їхніми словами, був ордером на обшук. Що на тому папірці було написано насправді — мені невідомо, бо мені його показали і, не давши прочитати, одразу ж сховали. Поки я заспокоював маму, співробітники міліції буквально перегребли квартиру. Те, що вони називали обшуком, відбувалося без поняття і з грубими порушеннями закону.

Співробітників міліції передусім цікавили документи і вміст письмового столу батька, який в той час був у відрядженні. Уже пізніше, перебуваючи у в'язниці, я дізнався, що тієї ночі мою квартиру просто обікрали. Про вкрадені гроші, документи та особисті речі мої рідні повідомили до правоохоронних органів і написали відповідні заяви.

— **Вам повернули вкрадене?**

— Нам нічого не повернули. Більше того — після тривалого розслідування працівники прокуратури так і не змогли встановити особи тих, хто вдерся до нас у квартиру в ніч з 18-го на 19-те вересня. Швидше за все, їх навіть і не шукали. Слідчий, до якого потрапили заяви моїх рідних за фактом крадіжки, у відповідь на всі запитання тільки розсміявся: «А чи був обшук?». У матеріалах карної справи є протокол повторного обшуку, але протокол нічного обшуку знайти так і не змогли.

З заяви Кириченко Галини Андронівни (76 років), матері А.В.Кудіна, до прокуратури м.Києва: «Я намагалася запитувати, що вони шукають. З приводу чого вони прийшли, але вони нічого не пояснювали, відсторонювали мене й продовжували «господарювати». Коли один з них копирсався у моїй шафі для одягу, перебираючи мої особисті речі, а інший переривав папери на робочому столі мого чоловіка, розкриваючи конверти, адресовані йому особисто, я подумала, що це схоже на політичні репресії 1937—1939 рр., коли точнісінько так, вночі, брутално і безцеремонно вдиралися до квартир і в життя людей, чинячи беззаконня і самоуправство, знищуючи цілі сім'ї.

Я відчула себе настільки кепсько, що не могла звестися зі стільця у коридорі й увесь час там і просиділа, ковтаючи ліки. Мій син був у край спантеличений усім тим, що чинилося, і був більше стурбований моїм станом здоров'я, аніж обшуком, що тривав. Просив мене піти до своєї кімнати, лягти й не хвилюватися.

Після всього, що сталося, я не вірю, що у нас правова держава. Не вірю і в те, що документи, гроші, паспорти та інші речі, які було вкрадено у нас співробітниками міліції, коли-небудь буде повернено.

Я переконана лише в тому, що до мого сина і до мене поставилися по-садистському. Я чесно пропрацювала все своє життя (48 років) у цій країні і не заслужила на те, щоб мене, хвору, наодинці покинули вночі в квартирі без будь-якої допомоги...»

— **Чому Ви погодилися поїхати вночі до Московського РВВС? Вас не насторожило те, що непрохані гості були не у формі, а в цивільному, й приїхали вони за Вами не в міліцейському фургоні, а в машині з приватними номерами?**

— Знаєте, в той момент я не замислювався про це. Мені хотілося якнайшвидше розібратися в тому, що відбувається, і по-вернутися додому. Крім того, це справді були співробітники міліції, які до того ж клятвено запевнили мене в тому, що сталося непорозуміння, і в моїх же інтересах поїхати з ними, щоб швиденько залагодити формальності. За їхніми словами, це триватиме не більше півгодини, і мене привезуть назад додому. Звідки мені було знати, що зі мною ніхто й ні про що розмовляти не збирається?

У кабінеті начальника Московського РВВС мене обступив натовп з 15—20 осіб. На руки наділи наручники, після чого співробітники міліції почали бити мене дерев'яними бітами та міліцейськими палицями по голові, в ділянку печінки, серця і нирок. Мене ні про що не питали, а лише вимагали, щоб я дав неправдиві свідчення на себе та оббрехав невинних людей. Побой і знущання супроводжувались погрозами розстріляти мене нібито за спробу до втечі, а також знищити по черзі моїх дітей і членів сім'ї. На вимогу допустити до мене адвоката та представників засобів масової інформації співробітники міліції відповіли відмовою.

— **Як довго тривали знущання над Вами?**

— Усе припинилося так само раптово, як і почалося. Через дев'янадцять днів, 7 жовтня 1997 року, після пресконференції батька та його виступу по телебаченню інформація про те, що відбувається зі мною, стала відома широкій аудиторії. Після публікації матеріалів пресконференції в газеті «Київський вісник» співробітники міліції, які до цього щодня «розмовляли» зі мною по 12—16 годин без упину, про мене не просто забули — вони зникли, а слідчого немов підмінили. Він відразу став культурним і ввічливим. Я зрозумів, що найбільше в світі злочинці будь-яких мастей бояться саме гласності. Вони нахабніють доти, поки упевнені у власній безкарності, а щойно їхні вчинки стають надбанням громадськості — вони, боязко підібгавши хвоста, ховаються в куці.

Після 7 жовтня у мене з'явилася можливість регулярно зустрічатися з адвокатами. Мною було підготовлене й передане звернення на ім'я нині діючого Президента з докладним викладом усього, що сталося.

І що Вам відповіли?

— Усі мої клопотання і звернення залишилися без розгляду. У відповідь на заяву мого батька прийшов короткий лист з прокуратури міста Києва за № 18/260п-97 від 22.10.97 р.: «Ваша заява на дії співробітників міліції Московського районного управління ГУ МВС в м.Києві щодо Вашого сина — Кудіна А.В. та безпідставного вилучення під час обшуку вказаних Вами документів і речей перевіряється слідством». Як Ви розумієте, «перевіряється» вона й нині.

Андрію В'ячеславовичу, чи зустрічали Ви, перебуваючи у в'язниці, інших ув'язнених, до яких застосовувалися недозволені методи з метою отримання «зручних» для слідства свідчень?

— Переважна більшість тих, з ким мені доводилося стикатися за ґратами, були жорстоко побиті протягом перших годин після затримання під час так званих «бесід» і допитів. Про те, яким шляхом добуваються «явки з повинною», відомо всім, але Президент і члени уряду, як і раніше, вдають, ніби в країні все гаразд і нічого страшного не відбувається. Якщо ж інформація про щось і просочується на сторінки газет, то це надзвичайний випадок, якому не варто надавати значення.

На жаль, в Україні застосування тортур і під час попереднього слідства стало звичним, найбуденнішим явищем, з людей вибивають «потрібні» свідчення, не гребуючи ніякими, навіть найбруднішими, методами. Іноді трапляється так, що люди не витримують і вмирають під час допитів. Ви думаєте, що за це хоч хтось несе відповідальність? Як би ж то! Ну, перестаралися — з ким не трапляється? У таких випадках вже мертвого підслідного викидають з вікна, імітуючи самогубство, а виконавців... Виконавців злегка покартають, порушивши проти них кримінальну справу за статтею, ні, не «за умисне вбивство» — «за недбалість»!

До тих пір, поки в Карному кодексі України не з'явиться стаття, яка передбачає суворе покарання за застосування тортур під час ведення слідства, ситуація не зміниться.

— Ви провели п'ять місяців за ґратами, а після звільнення Вам довелося ще близько року провести в лікарняній палаті. Ви увійшли до в'язниці здоровою людиною, а вийшли з неї інвалідом 2-ї групи. Перед Вами хоч вибачилися?

— Вибачилися? Хто? Ви, мабуть, жартуєте. Ті, хто скоюють злочини, прикриваючись буквою закону, не збираються ні перед ким вибачитися. Їхнє завдання — за будь-яку ціну знищити невгодну їм людину, а для цього зовсім не обов'язково стріляти з-за рогу. Це складно. Значно простіше та ефективніше на людину звести наклеп, кинути її за ґрати, де вона згине або помре «власною смертю».

Коли людина порушує закон — вона стає злочинцем, якщо порушує закон той, хто зі службового обов'язку зобов'язаний його

охороняти, — він злочинець подвійно. Злочинці в міліцейських мундирах, які сфабрикували мою «справу», зараз шкодують про те, що я все-таки вижив, що їм не вдалося мене розтоптати і примусити мовчати, як вони це зробили з іншими людьми, які провели багато років у неволі, а потім, визнані невинними, були випущені на волю. Я не здивуюся, якщо тепер, після виходу книги «Як вижити у в'язниці», ці.., мені важко назвати їх людьми, вигадують проти мене якусь нову «справу» або відновлять стару, як заведено говорити, — «за новими виявленими обставинами».

Тепер щодо п'яти місяців. П'ять місяців для в'язниці — це ніщо. В Україні люди роками сидять за ґратами, чекаючи на суд. Ви розумієте — не рік, не два, а значно більше. Прикладів скільки завгодно. В.Боженар (*колишній радник Голови Верховної Ради України. — Ред.*) просидів у в'язниці два роки, потім ще рік його тягали по судах, а зрештою, його було визнано невинним. Думаєте, перед ним вибачилися? Згідно зі статистичними даними, в Україні більше половини кримінальних справ закриваються через відсутність складу злочину і тільки у 37 випадках зі ста людину після вироку суду відправляють до місць позбавлення волі. А решта? Ті, кого суд визнав невинними або їхня справа розсипалася, як картковий будиночок ще під час попереднього слідства? Перед ними вибачилися? Подивіться на безліч так званих «резонансних справ». Спочатку багато галасу, співробітники міліції жваво рапортують про чергове розкриття, отримують нагороди, підвищення по службі. Потім ці справи передаються до прокуратури, і тут з'ясується, що справ цих немає, що шиті вони білими нитками. Однак ніхто не хоче повертати нагороди назад. Справу зволікають, спускають на гальмах, а через кілька років підслідному оголошують, що він, виявляється, не винний.

У моєму випадку було багато галасу та розмов про якесь убивство, до якого я нібито був причетний. Так от — не було ніякого вбивства. Розумієте — не було! Звідкілясь з архівів дістали нерозкритку справу щодо хуліганства, швиденько перекваліфікували її зі ст. 206 КК (хуліганство) на ст. 93 КК (убивство), спробувавши «прив'язати» через третю особу до мене, і почали провадження. Однак важко знайти чорну кішку в темній кімнаті, особливо якщо її там немає. Слідство тривало більше двох років, потім суд більше ніж півроку ретельно вивчав матеріали кримінальної справи. Врешті суд пере-кваліфікував кримінальну справу назад зі ст. 93 (убивство) на ст. 206 (хуліганство), якою вона спочатку й була, встановив винних і суворо їх покарав. До речі, суд встановив і мою повну непричетність до цієї справи, що мене не було і не могло бути на місці, де стався хуліганський інцидент, що я ніколи не був знайомий ні з обвинуваченим, ні з потерпілим. Здавалося б, справедливість перемогла, але невже цього не можна було зробити раніше? Адже ще в жовтні 1997

року в скарзі, поданій адвокатами до прокуратури, зокрема, зазначено: «...Кудіна А.В. незаконно заарештовано і йому незаконно пред'явлено обвинувачення у справі, яка щодо нього ніколи не порушувалася...»

— Коли Вам уперше спало на думку написати книгу про те, що Ви побачили за ґратами?

— Книгу «Як вижити у в'язниці» написано не про сталінські репресії та концтабори, її написано про те, що відбувається за ґратами в'язниць в Україні сьогодні, зараз! У той час, коли ви смієтеся, дивлячись по телевізору розважальну передачу, або відпочиваєте з дівчиною у кафе, поруч з вашим будинком, у стінах місцевого райвідділу або просто на вулиці співробітники міліції калічать і катують людей, не розбираючись у тому, чи винні вони. Ось що жахливо.

Ще в перші дні мого перебування за ґратами я пообіцяв співробітникам міліції, що напишу книгу про побачене мною, а свої обіцянки я виконую завжди.

— Як відреагували співробітники міліції та адміністрація в'язниці на те, що Ви пишете книгу?

— По-перше, ніхто з них не сприйняв це серйозно. Нікому з них на думку не могло спасти, що я, сидячи у камері, можу написати щось таке, і що це буде коли-небудь видано. Роботу над книгою я розпочав у камері ізолятора тимчасового утримання на Подолі. Писати було важко не тільки через умови, в яких я перебував, а ще й тому, що протягом усього перебування у в'язниці мені було заборонено будь-що писати. На Подолі мене обшукували двічі на день, якщо знаходили папір і ручки — тут же їх відбирали, а коли знайшли чернетки майбутньої книги, то їх, звісно, вилучили, погрожуючи карцером. Після цього випадку адвокати попередили мене, щоб я був обережнішим, щоб оперативники не повиписували цитати з рукопису і не сфабрикували за їх допомогою який-небудь доказ.

— Наприкінці жовтня мене перевели до Лук'янівської в'язниці. Там умови утримання були значно кращими, ніж на Подолі, і що найголовніше — у мене з'явилася можливість писати. Я був, як і раніше, «без права на листування», але папір і ручки вже не відбирали. Написані розділи один за одним нелегально винесли з в'язниці, і коли в день звільнення мене обшукували, цілеспрямовано шукаючи рукопис, у мене нічого не знайшли — книга «Як вижити у в'язниці» опинилася на волі раніше, ніж я.

— Те, що з Вами сталося, — кричущий приклад беззаконня і свавілля. Проте у книзі Ви практично нічого не розповідаєте про себе, про те, як і чому Ви опинилися за ґратами. З чим це пов'язано?

— З самого початку я мав на меті привернути увагу громадськості не до себе особисто, а до проблеми незахищеності людини в нашому суспільстві, до долі десятків тисяч людей, що мучаються у застінках

упродовж років, чекаючи на суд. Я прагнув показати людям світ таким, яким його бачать ті, хто перебуває з того боку воріт в'язниці.

Адже якщо розібратися, ув'язнені — такі ж громадяни, як і ми з вами. Не треба ставитися до них, як до тварин, а тим більше не треба перетворювати їх на озлоблених тварин. Рано чи пізно цих людей буде звільнено, і від того, якими вони вийдуть на волю, багато в чому залежить і те, в якому суспільстві нам з вами жити.

— Вашим сусідам по камері, мабуть, було відомо, про що Ви пишете. Як вони до цього ставилися?

— По-різному. Хтось дивився із здивуванням, комусь було глибоко начхати на те, що я роблю, але ніхто не заважав. Більше того — багато хто з ув'язнених намагався мені допомогти, підтримуючи у важку хвилину. Я був здивований, коли дізнався, що моя книга «Чорна масть», видана сім років тому у Києві та в Нью-Йорку, добре відома серед ув'язнених.

За час, проведений за ґратами, мені довелося побувати в різних камерах і бачити там різних людей, але скрізь, де я був, у мене склалися гарні стосунки з оточуючими. Я не знущався із слабких і не дозволяв сильним сісти собі на шию. Я ставився з повагою до інших ув'язнених, і сусіди по камері завжди з повагою ставилися до мене. Пам'ятаєте, як писав Сент-Екзюпері? У книзі «Планета людей» є дивовижні слова: «У кожній людині убито Моцарта». Я не шукав злочинців серед ув'язнених, а прагнув роздивитися те краще, що приховується у кожному з них. Може, тому мені й було легко в спілкуванні з іншими людьми.

— Далеко не всі ставляться до людей так, як до них ставитеся Ви. Після того, як Вас звільнили і Ви повернулися до нормального життя, чи довелося Вам пояснювати своїм друзям, співробітникам чи діловим партнерам, що «сиділи» Ви незаслужено?

— У мене досить багато друзів. Після того, що зі мною сталося, їх стало ще більше. Вони допомагали мені, коли я був у в'язниці, і допомагають зараз. Я їм дуже вдячний за це. Ці люди все розуміють і не ставлять непотрібних запитань. Що ж до випадкових людей, то вони, звичайно, відійшли. І я цьому тільки радий.

— Читаючи книгу «Як вижити у в'язниці», мимохіть ловиш себе на думці, що за вікном не третє тисячоліття, а тридцять сьомий рік. Невже по той бік колючого дроту за стільки років так нічого й не змінилося?

— Знаєте, нас весь час лякають страхіттями тридцятих років, розповідають про репресії та беззаконня. Це гіркі сторінки історії нашої країни. Однак подивімося на тридцять з іншого боку. Хіба люди тоді знали про те, що відбувається навколо? Вони жили нормальним життям, виховували дітей і були по своєму щасливі.

Звичайно ж, за останні шістдесят чи сімдесят років світ різко змінився. Змінився зовні, але що змінилося по суті? Чи не відбувається в наш час щось таке, що вже колись було в історії країни і, можливо, саме у тридцять сьомому?

Ви тільки замисліться — в країні немає війни, немає голодомору, немає розрухи, яка була після революції або в новий період. Тоді чому ж крива смертності в Україні в наш, здавалося б, благополучний час більш зловісна, ніж наприкінці тридцятих років? Населення України катастрофічними темпами зменшується або, простіше кажучи, вимирає. Зробіть простий арифметичний розрахунок, і ви побачите самі, що коли так триватиме й надалі, то вже протягом найближчих 6–7 років населення зменшиться ще на 13 мільйонів, а до 2025 року все населення України становитиме не більше 8 мільйонів осіб!

Жахливо також і те, що населення України зменшується, а населення в'язниць і таборів у вільній і незалежній Україні збільшилося за останнє десятиріччя приблизно вдвічі й за офіційними даними становить уже понад 286 тисяч осіб. Однак реальна цифра ув'язнених значно вища, тому що офіційна статистика не враховує затриманих, які перебувають у камерах райвідділів. Ці люди нібито «висять» у повітрі. Вони вже не на волі, умови їх утримання значно гірші, ніж у в'язниці, але поки їх не перекинуть до слідчих ізоляторів — їх не вважають ув'язненими.

Згідно з законом людину не можуть затримувати більше трьох діб. У реальному житті людей тримають за ґратами стільки, скільки вважають за потрібне. Співробітники правоохоронних органів сміються, коли йдеться про права людини.

— А Ви вірите у «світло в кінці тунелю»?

— Змінити можна все, але для цього не треба уподібнюватися німим рабам. Ми народилися в Україні, це наша Батьківщина, нам жити тут, а не десь за океаном. Багато хто мовчить тому, що бояться за себе, за рідних і близьких, тому, що давним-давно не вірять ані в правосуддя, ані в байки про розбудову «демократичної і правової держави». Однак, якщо ми боязко ховатимемося по кутках, — тоді дійсно нічого не зміниться, і Україна неминуче перетвориться на тоталітарну державу в найпотворнішій і найжорстокішій її формі. Безглуздо сподіватися на допомогу ззовні. Тільки від нас самих залежить, у якій країні та як ми будемо жити.

Як вижити у в'язниці

Копія фрагменту довідки про звільнення Андрія Кудіна з Лук'янівської в'язниці 19 лютого 1998 року

Вступ

«Усі сидітимуть...»
(глибоке внутрішнє переконання
правоохоронців)

За твоєю спиною зачинились важкі металеві двері. Ти зупинився, неуважно озирнувшись. Чого стояти? Проходь, влаштувайся. Тут ти нікому нічого не винен. Ніхто не має права лізти в твою душу, випитуючи, хто ти і за що тебе кинули за тюремні стіни. У місцях «не надто віддалених» надмірна цікавість — то ознака поганого тону, тож той, хто збирається ще трохи пожити, не слабує на подібні вади. Це там, нагорі, «мусора» намагаються всякими правдами та неправдами нас розкрутити і витягти якомога більше цікавої для слідства інформації, а тут, у камері, досить назвати статтю, за якою тебе замкнули, та ім'я, щоб ми знали, як до тебе звертатися. Все інше — суто особиста справа. Хочеш мовчати — мовчи, хочеш спілкуватись — спілкуйся. Живи, як належить вільній людині, і роби все, що вважаєш за потрібне.

Не знаю, як ти, але я не бачу нічого дивного в тому, що ми зустрілися саме за ґратами, а не в ложі оперного театру. Для такої держави це — норма. Досить складно знайти громадянина України, який хоча б раз на віку не ночував на казенних нарах. Зрештою, чому дивуватися? Ми з тобою народилися й виростили в країні, яка сама по собі — місце «не надто віддалене». В'язниця — лише її мініатюрна копія.

Вочевидь, щось не так ми зробили в попередньому житті, якщо в цьому тут народилися. Хоч із якого боку глянь, а наша теперішня Батьківщина — далеко не ліпший уламок колись могутньої Російської імперії. Де зеленого поняття не мають, що таке закон і якого дідька світова спільнота бурчить, вимагаючи, аби в Україні почали будувати, бодай щось, що хай віддалено, в загальних рисах подібне до правової держави.

Але Україна — не Америка, не Європа, і навіть не Росія. Сподіватися на те, що завтра в цій країні хоча б що-небудь зміниться на краще, може тільки пацієнт лікарні імені Павлова. Звичне для мешканця цивілізованої країни питання «Як справи?», адресоване середньостатистичному українцеві, звучить як дурне і вкрай безкультурне. Більш ідіотського питання важко собі уявити. На біса питати? Тобі що — повилазило? Хіба не бачиш — людина поки ще жива, а коли так, то в неї все добре і нема чого лізти в душу. Однаково ніхто правди не скаже.

В Україні білим лебедем залетіти за ґрати простіше простого. Для цього не потрібно докладати якихось особливих зусиль та переважувати голову розумовою діяльністю. У нас така країна, що не встигнеш очі продерти, як ти вже там, себто тут, просто як «здоровенькі були» серед ночі.

Що цікаво — влада, не приховуючи задоволення, пакує співвітчизників у в'язниці, а випускає на волю так неохоче, та ще й морди скривляють такі, неначе наше визволення ображає все цивілізоване людство.

До речі, щодо звільнення. Це не просто забувтія подія в житті. Це справжня епопея, яка починається з перших кроків за ґратами і затягується в кого на роки, а в кого — на все життя. Далеко не кожний, а точніше — ніхто не буває готовим до такого перебігу подій. Тому й виходить, як співав Висоцький: «Тот, кто выжил в катаклизме, пребывает в пессимизме».

Чимало громадян, опинившись за ґратами, починали битися головою об стіну. Точнісінько, як рибки об лід. Не думаю, що методичні удари головою в бетон сприяють поліпшенню розумової діяльності. Окрім того, хоч як би хто старався, а тюремні стіни чомусь завжди виявлялись міцнішими за буйні арештантські голови.

Упродовж часу, відбутого в ув'язненні, мені довелося бачити різних людей у не найкращі хвилини їхнього життя. Живцем поховані за в'язничними мурами, позбавлені елементарних людських прав, вони, мов павуки в банці, поїдали одне одного. Повільно, проте певно перетворюючись на зацьковані згустки людської глини. Їм здавалося, що життя скінчилось, що все світле, яке лише може бути у світі — добро, радість, любов, геть усе, що входить до поняття «щастя», — далеко позаду, а попереду тільки безпросвітний морок, безвихідь і порожнеча. В очах переважної більшості співкамерників не було життя — то були очі мертв'яків.

«Ого! — сказав я собі. — Тут явно немає чого робити. Час вибиратися на волю». Це була перша думка, відколи я переступив поріг в'язничної камери й побачив, із ким доведеться сидіти. Публіка мало чим відрізнялася від збіговиська бомжів, недбало утрамбованих у «мавпарні» привокзального відділку міліції після чергової облави. Характерною рисою колег по нещастю була цілковита байдужість як до своєї подальшої долі, так і до власного здоров'я. Багато хто давнісінько перестав за собою стежити (а навіщо?), живучи, допоки живеться, життям примітивних тварин (з'їсти, що дадуть, справити фізіологічні потреби, а решту часу валятися на нарах з тупим поглядом, спрямованим у стелю). Дехто з арештантів, навпаки, виявляв неабияку активність, гасаючи з кутка в куток, як Марко по пеклу. Певно, вони ще не набігалися на волі. Їм подобалось корчити з себе тюремних авторитетів і час від часу прорікати глибокодумні фрази на кшталт: «Наш дім — тюрма» або «На волі нема чого робити». Оточення підтакувало, як папуги, киваючи голеними головами.

Тим часом більшість арештантів чудово розуміла, що саме у в'язниці нічого робити. Вони метушилися, нервово гризли нігті, повсякчас кудись поспішали, неначе спізнювались на електричку. Намагалися як краще, а виходило як завжди — дедалі гірше... Їхня енергія, що не знаходила виходу, вихлюпувалась на брудні тюремні стіни, стократно посилюючи й без того негативно заряджений фон «не надто віддалених» місць.

Не минало й дня, щоб хтось не намагався оголосити голодівку на знак протесту проти беззаконня влади, наївно вважаючи, нібито в Україні когось можна голодом здивувати. Простодушні довірливі істоти! В цій країні на вибухи ядерних реакторів поблизу столиці ніхто не зважає, а ви тут про голодовку якогось там зека... То й що? Нехай собі голодує. Якщо йому їсти не хочеться. Тим паче, що цікавитись у того, хто голодує, чого йому там для повного щастя бракує, як мінімум безперспективно. Зазвичай, бракує саме того, що давати ніхто не збирається. Скажімо, звільнити з-під варти або подарувати на день народження ящик із тротилом, аби було чим підірвати Міністерство внутрішніх справ...

Час від часу на тюремному обрії з'являлися радикально налаштовані елементи, які не розмінювались на розтягнуті в часі голодівки, а наполегливо різали вени тим, що трапляло під руку.

Якось я замислився — а чому саме вени? Припустимо, зробити по-людському характері не зовсім зручно в умовах тюремної антисанітарії, але перерізати собі горло чи продірявити його заточеною об двері ручкою ложки не менш, коли не більш дієво й ефективно.

Проте люди ріжуть собі саме вени. В їхній підсвідомості до останнього подиху живе надія на те, що їх обов'язково врятують, трохи посварять, наче в дитинстві, і пожаліють. У реальному житті їх і справді найчастіше встигають урятувати. Лиш жаліти ніхто не збирається. Без наркозу й ніжних слів уганяють у руки металеві скоби, додають для певності чоботями по нирках і знову кидають до камери. Наглядачі чомусь свято вірять: що боліснішим буде так званий «порятунок», то менше бажання повторити спробу матиме потенційний самогубець. Порятovanі чомусь думають геть інакше й продовжують розмірковувати, який саме шлях у небуття найпростіший та комфортний.

Далеко не всі арештанти спокійно реагують на кров, надто ж коли ця кров їхня власна. Як з'ясувалося, для людей велике значення має не тільки те, як вони живуть, а й як помруть. Іти з життя в корчах, захлинаючись у калюжі крові на брудній підлозі, погодьтеся, не зовсім естетично. Вочевидь, саме тому деякі пасажири намагаються повиснути замість лампочки під стелею, використовуючи підручні засоби у вигляді роздраних штанів та сорочок.

Думати про самознищення і знищити себе далеко не одне й те ж саме. Серед моїх тюремних знайомих лише один, високий, міцно збитий хлопець років двадцяти п'яти, муляр за фахом, підійшов до справи відповідально, довівши її до кінця. Решта потенційних самоліквідаторів обмежувалася нудотним скавулінням: довкола, бачите, суцільна «безнадьога», відтак немає жодного бажання жити.

Муляр, на відміну від інших, не скиглив, та й узагалі не вів гнилих балачок на цю тему. Доба за добою він лежав на спині, не зводячи погляду з брудної стелі.

— Юрчику, на прогулянку йдеш? — запитували ми Юру, але муляр жодного разу так і не вийшов разом з нами на в'язничне подвір'я.

Юра заїхав на в'язницю за звинуваченням у вбивстві дружини через ревності. Перед тим, як він прикінчив благовірну, вони працювали на одному підприємстві. Вона — в бухгалтерії, він — на самому будівництві, та ще й підробляв халтурою. На їжу та одяг грошей більш ніж вистачало. Дітей заводити не поспішали, особливих претензій до життя наче й не мали. Юра виглядав на типового представника робітничого класу. Жив за принципом: «Аби не згірш, як у людей».

Щоранку, у той самий час, вони з дружиною йшли на роботу, а ввечері поверталися додому. На свята й вихідні ходили в гості до

родичів або друзів. Хоч з якого боку глянь — звичайнісінька пара, яка живе стандартним життям у стандартній «готельці» без будь-якої надії на розширення.

— Знаєш, а ми кохали одне одного, — вирвалося якось у Юри, коли ми сіли пити чай після вечірньої перевірки. Він тоді одягнув теплу плетену безрукавку і наче між іншим кинув:

— Це вона мені подарувала на річницю весілля.

Тепер важко збагнути, чого там було більше — кохання чи ще чогось. Розлучення для Юри означало втрату не тільки коханої, але й квартири разом з машиною, позаяк усе це від першопочатку належало їй, а не йому. У хлопця, який приїхав до Києва з глухого села, окрім привабливої зовнішності й технікуму за плечима, нічого не було.

Вони вирішили розлучитися, відзначаючи чергову річницю весілля, на третьому році спільного життя.

— Зрозумій, Юрку, ми мусимо якийсь час пожити окремо, щоб розібратися одне в одному, в собі...

Дружина сиділа навпроти й пила шампанське. Муляр пив каву й мовчки, втупившись у телевизор, курив. Не думаю, що для Юри це було великою несподіванкою. Він чудово знав, що впродовж останніх півтора року його красуня-дружина значну частину вільного часу проводила у ліжку шефа, на п'ятнадцять років старшого від неї. Юра все знав, але вдавав, що йому нічого не відомо.

Ближче до півночі дружина, як завжди, поцілувала його — ніжно, ледь торкнувшись губами скроні. Тихо сказала перед тим, як піти спати:

— Дякую за те, що зрозумів мене.

Юрі, на відміну від дружини, спати не хотілося. Він байдуже провів очима кохану і, запхавши ноги в пантофлі, побрів на кухню в пошуках бутербродів.

З бутербродами не поталанило — хліб закінчився. Зате в холодильнику знайшлася почата пляшка горілки, вміст якої благополучно перекочував до Юркового шлунка. Як потому в руках опинилася сокира, що зберігалася на балконі в ящику для інструментів, він точно не пам'ятає, але до кімнати хлопець зайшов уже з нею.

Дружина спала, поклавши голову на зеленого пухнастого слоника, подарованого хрещеним на Новий рік. Юра навшпиньки підійшов до дивана, здійняв сокиру... від природи хлопець був такий міцний, що міг би одним ударом перерубати ліжко, але останньої миті сили зрадили його.

— Ти віриш? Я майже зупинився...

Сокира впилася в череп, але не вбила. Юра злякано відсахнувся. Широко розплющивши очі, він дивився, як задихається жінка, захлинаючись власною кров'ю. Як багрова піна і слиз заливають диван. Його охопив тваринний страх. Він більше не міг того бачити. Але й відірвати очей від дивана не міг. Механічно, неначе в тумані, накинув на жінку вовняний плед і присів на краєчок стільця.

Кілька годин тіло здригалося в конвульсіях, ніби крізь нього пропускали електричний струм. Про що думав у ті години Юрко — лише Бог знає. Вранці він пішов здаватися в міліцію.

У Печерському райвідділі внутрішніх справ міста Києва, куди прийшов Юра, черговий мент радісно розплився у посмішці, поплескавши муляра по плечу:

— Не переживай. Баб матимеш багато — все життя попереду, а те, що сам прийшов, — ех, усі б отак!..

Покаравши хлопця, черговий порадив йому зайти пізніше, після того, як вони здадуть зміну. По-людськи його можна було зрозуміти — ну кому хочеться в кінці робочого дня списувати гори паперу, виїжджати на місце події, допитувати, розбиратися...

Юра вчинив так, як йому порадили. На кілька днів з'їздив у село. А повернувшись до Києва, не заходячи додому, пішов у міліцію, завбачливо прихопивши теплі речі. Ось так Юра й опинився в нашій камері, з подивом дізнавшись: в'язниця насправді зовсім не така, як її показують по телевізору.

Зовні Юрина поведінка мало чим відрізнялась від поведінки решти арештантів. Він охоче розповідав, як їздив на заробітки в Підмосков'я, подеколи жартував... Не скиглив, як інші. Проте час від часу ставив дивні питання, звертаючись чи то до сусідів по камері, чи то до самого себе. Якось уранці він запитав:

— Як ти гадаєш, а вона на мене там чекає?

Обсипаний з голови до п'ят яскраво-рудим ластовинням, надміру рухливий Жора, який любив ходити в гості через квартиру, коли господарів нема вдома, витягнув з рота зубну щітку:

— Ну ти даєш! Вона в земному житті гуляла на всі боки. А ти хочеш, щоб отака на тому світі берегла себе для тебе?

— Ні, чекає, — образився Юра, — ми сьогодні з нею цілу ніч пробалакали.

Жора прополоскав рота й акуратно сховав зубну щітку до пенала:

— Юрчику, як розлучитися з дружиною в земному житті, ти вигадав, а ось як ви розлучатиметеся на небесах, коли зійдетеся знов? На хмарах сокири немає. Хе-хе...

О десятій ранку Жору «замовили» без речей і він пішов знайомитися із справою. Близько одинадцятої Юра поліз вішати мотузку, як ми гадали, просушувати білизну, але він повиснув на ній сам. Досі дивуюсь, як саморобний мотузок витримав таку вагу, тим паче, що Юра стрибнув у зашморг з горішньої нари, до того ж з розгону. Я озирнувся, почувши ледь чутний, дивний і неприємний звук, неначе хтось зламав олівця, затиснувши його між пальців. З'ясувалося, то хруснули Юркові хребці.

Найбільше засмутився, як завжди, Жора, який повернувся до камери після того, як Юру винесли і всіх «замовили» з речами.

— Ось так — ні сіло, ні впало, не попросившись... — Жора задихався з обурення. — Ну чому мені так не щастить? Як сидіти, так мені. А як щось цікаве робиться, то завжди без мене!..

Камеру розкидали. Мене та Григорія Степановича, відомого фінансиста років під шістдесят, чий добробут багатьом не давав спокійно спати, перекинули на сусідню «хату». Григорій виявився на диво проникливим чоловіком. Він наче прочитав мої думки:

— У всякого своя дорога додому. Він свій вибір зробив, ми маємо зробити інший. Треба триматися.

Я це й без нього розумів. Вийти на волю з найменшими втратами, здоровим психічно й фізично — ось те завдання, яке стояло переді мною. Юрі не сподобалось у в'язниці, і він свого таки добився — виїхав за тюремні ворота. Хай там як, а він уже на волі.

Я сидів на нарах, напружено вдивляючись в обличчя співкамерників. Невже всім нам судилося покинути смердючу тюремну камеру так, як Юра?

Слова Григорія допомогли мені зібратися. Я чітко усвідомив: мій шлях — інший. Суїцид — для людей зі зламаною волею або ж просто хворих. Мій шлях — це шлях життя. Незалежно від того, що і хто мене оточуватиме.

Справді, страшно бачити мертвим того, з ким розмовляв за кілька хвилин до того, як усе сталося. Надто ж, коли жива людина перетворюється на труп у тебе на очах. Смерть будь-якої живої істоти завжди неприємна, і звикнути до неї неможливо. Смерть — це завжди біль, гострий, пронизливий, що розриває серце на клапті. Роздумування про те, що смерть — то невід'ємна складова життя, виявляються цілковито неспроможними, коли бачиш її перед собою.

За ґратами нерви напнуті вкрай. Будь-яке необережне слово або вчинок можуть спричинити вибух серед арештантів. То про що вже говорити, коли хтось із «пасажирів», хай з власної волі, але йде з

цього життя... Я бачив це, відтак усвідомлюючи, що не маю права втрачати контроль над собою, що будь-яка метушня висотує й ослаблює, що не можна робити непродумані кроки, а мозок мусить працювати чітко і ясно. Я конче потребував добре продуманої і, головне, здійсненої програми виживання за в'язничними ґратами. Як з'ясувалося, ні у в'язниці, ні, тим паче, на волі, такої програми не було. За ґратами кожний діяв інтуїтивно, час від часу розбиваючи голову об ті ж самі стіни, хоча, елементарно усвідомлюючи логіку «невольничого» існування, багато чого можна було б уникнути.

Висновок напрошувався сам собою: якщо такої програми немає, необхідно створити її самому.

Я порпався в своїй пам'яті, аналізуючи будь-яку інформацію, пов'язану з виживанням в екстремальних умовах, згадуючи, що робили мої знайомі, потрапивши в скруту. Став у пригоді і власний армійський досвід, знадобився й досвід арештантів із стажем і тих, хто встиг побувати на фронті та в сталінських концтаборах. Хай там що, а серед місцевої публіки, хоч і рідко, але зустрічалися яскраві, цікаві люди.

Поступово розробляючи програму виживання в таких специфічних умовах, я вирішив відхилитися від попереднього плану й описати тюремне життя таким, яким побачив його сам. Ясна річ, довелось змінити факти і, безумовно, імена, щоб несамохіть не зашкодити тим, хто відбуває покарання або дає чосу на волі.

Я часто думав, чи не відкласти написання книги до виходу на волю. Можливо, книга в цьому разі була б рівнішою та об'єктивнішою. Проте це була б зовсім інша книга. До того ж далеко не певен, що захочу після звільнення, нехай навіть подумки повертатись сюди.

Ті, хто кинув мене за ґрати, доклали чимало зусиль, щоб витруїти з серця найменшу надію повернутися. Мені доводиться писати в умовах глухої ізоляції від зовнішнього світу, там, де листування заборонено, як і будь-які книги, за винятком Біблії, а провокації, лжесвідчення й підтасовування фактів — невід'ємні атрибути буття. Це важко зрозуміти тим, хто ніколи не був за ґратами. Саме тому досвідчені зеки не люблять розповідати про життя у в'язниці, відбиваючись від настирних запитань жовторотиків фразою: «Дізнаєшся, коли сам туди втрапиш». У цих словах є певний сенс. Хіба є в людській мові слова, які змогли б описати, що насправді відчуває людина в камері, коли чує поворот ключа в замку й зудар металу в тиші тюремного коридору?

Розділ І. Знайомство з правовою державою

*«Робити я не хочу,
а красти я боюся.
Поїду краще в Київ —
в міліцію наймуся»
(усна народна творчість)*

Якщо пізно ввечері в двері настирливо постукали й на твоє здивоване запитання: «Хто там?» незнайомий голос прогугнявив у щілину: «Міліція», не розраховуй побачити на порозі високоінтелектуальні обличчя на зразок тих, які показують робітничому класові в серіалі «Слідство ведуть ЗНАТОКИ». Якби не казенні однострої й конторські ксиви, важко було б повірити, що саме ці *homo sapiens* забезпечують законність та правопорядок на території української держави. Непрохані гості чомусь неймовірно скидаються на тих, чий портрети прикрашають сторінки газет у розділі кримінальної хроніки.

Скоріш за все їх буде десь шестеро в цивільному, а один, як належить, у міліцейському кітелі, аби в господарів не виникло сумнівів у тому, що саме непрохані відвідувачі є законними представниками законної влади. Зазвичай, той, хто у формі, — наймолодший за званням. Його прихопили з собою, сказати б, для декорації. Він поняття не має, що відбувається, до чийої оселі вони вдерлися й для чого саме. Йому сказали: «Поїхали» — і він покійрно поїхав, майже за компанію, щоб почуватися опісля неабияким героєм, який долучився до затримання особливо небезпечного злочинця.

Старший групи, в цивільному, одягнений трохи краще за інших, усім своїм виглядом демонструє «хто в домі хазяїн», але й він не розуміє, що відбувається насправді. Він, як і всі інші, з групи затримання, звичайнісінький виконавець, котрий мусить виконати конкретне завдання, відпрацьовуючи державну зарплатню.

Зовнішність представників української влади мимоволі викликає зелені заздрощі. Відгодовані й не спотворені розумовою діяльністю фізії випромінюють здоров'я і віру у завтра. Очі злодійкувато

бігають по хаті, а нахабний самовпевнений тон зіб'є з пантелику будь-якого інтелектуала. Зазвичай, непрохані гості висловлюються уривчасто, послуговуючись суржиком, що являє собою шалену суміш недовченої російської та погано засвоєної української мови. Скопіювати міліцейський суржик нормальній людині не під силу. Зірки естради, всесвітньо відомі майстри розмовного жанру, і ті торопіють перед спробами зобразити гуманоїдів у міліцейських мундирах. Щоб розмовляти, як менти, треба самому бути ментом. Іншої ради немає.

Одягаються українські міліціонери теж досить своєрідно. Навіть тоді, коли є змога натягти дороге ганчір'я, гуманоїди примудряються носити його так, що просто дивом дивуєшся. Зауважте: менти ніколи не чистять взуття, завжди ходять з текою під пахвою, рідко міняють шкарпетки, а на свята виливають на себе по піввідра найдешевшого одеколону. Молодші за віком, які, проте, вже встигли попрацювати на ланах законності та правопорядку, полюбляють, як ті півні, обвішатись конфіскованою біжутерією, золотими цяцьками та ланцюгами в два пальці завтовшки. Напевно, в їхньому райвідділі так модно.

Коли гуманоїди почнуть штурмувати вхідні двері, передусім подивися на годинник. З одинадцятої вечора до шостої ранку можеш сміливо посилати цю зграю подалі. Не зважаючи на істеричний вереск та настирлий стукіт. Після шостої відчиняти також не обов'язково. Якщо їм так треба, нехай тягнуть автоген і штурмують броньовані двері. (Коли твої двері не з металу, а з дерева, й відчиняються досередини, а не назовні, — співчуваю).

Поки гуманоїди виламуватимуть двері, подумай, що їх може зацікавити і саме це заховай у важкоприступне місце. У гіршому разі, закинь за шафу. Менти — істоти неймовірно ледачі, важке піднімати не захочуть. Що ж до логіки, то вона в діях української міліції не ночувала, бо менти гадки не мають, що це таке... До прикладу, у мене вдома під час першого і другого обшуків гуманоїди не намагалися відчиняти вмурований у стіну сейф, бо не знайшли від нього ключа. Проте повідривали вагонку на балконі й розібрали італійські меблі. Чи то від злості, чи то — показати начальству, що вони чесно відпрацювали кинуту їм кістку.

Припустимо, менти таки вдерлися до твоєї квартири, і ти маєш щастя спостерігати, як вони, розмахуючи ордером на обшук, гасають помешканням. Зазвичай, перші слова старшого групи звучать приблизно так:

— Документи, гроші, цінні речі, зброя та наркотики — на стіл.

Уважно запам'ятай, що їм потрібно, і саме це в жодному разі не віддавай.

Знайдені гроші вони поділять, а потім проп'ють. Хай тебе і твоїх рідних не вводять в оману той факт, що ваші кривні один з непроханих візитерів уписав до якогось там бланка. Ніхто повертати гроші й цінні речі не збирається. Не для того їх відбирають. Стосовно документів, то вони мають шанс загубитися «десь по дорозі». Для правоохоронців зовсім не важко загубити те, що їм не потрібне. Під час обшуку всі папери звалюються до ящиків, які позначаються цифрами «1», «2» і так далі. Ніхто не фіксує в протоколі вилучення вміст ящиків з детальним описом, які саме документи і в якому з них лежать. Згодом те, що знадобиться для фальсифікації справи, збережуть і підгасують, а «зайве» — знищать. Спробуй тоді доведи, що до чого.

Для більшості українських громадян блукання смердючими тюремними коридорами починається із затримання у власному помешканні у супроводі принизливого обшуку. Гуманоїди безпардонно перекидають речі догори дном і топчуться по них брудними черевиками, імітуючи пошук речових доказів у якійсь нікому не зрозумілій справі. Не біда, якщо таких у тебе й близько немає. Під час обшуку панують такі хаос і метушня, що вкотити до вітальні бронетранспортер не варто великих зусиль. Що вже казати про невинні гранатомети, звалені впереміш із взуттям біля вхідних дверей, або ящики з іржавими боєприпасами на кухонному балконі?

Родичі, спостерігаючи за тим, що відбувається, переживають глибокий шок. Запрошені поняті радше проформа. Від них ні холодно, ні жарко. Часто-густо понятіх нема й близько — дані випадкових людей для порядку вписують до протоколу обшуку заднім числом. Якщо ж їх і знаходять, то це, як звичайно, розбуркані перелякані сусіди, котрі несміливо тупцяють з ноги на ногу, бажаючи одного — аби їм якомога швидше дали спокій. З волі провидіння зробившись очевидцями нездарно зіграної п'єси, вони геть нічого не розуміють, окрім того, що їхній милий, добродушний сусід виявився особливо небезпечним злочинцем. У їхній свідомості закарбовано з дитинства — слова «заарештований» і «винний» суть синоніми. Люди ніяк не можуть допоминутися простої істини — тільки суд визнає міру провини людини. До суду нікому не дозволено вішати ярлик злочинця на чийсь шию. Навіть коли дуже хочеться.

Обшук закінчується коротким діалогом на зразок:

— Поїдете з нами. Керівництво має до вас розмову.

— Яку розмову?

Справді, про що можна говорити з «керівництвом» о другій годині ночі?

— Нам не доповідають. Збирайтеся.

— Мені треба брати з собою якісь речі?

— Ні. Тільки паспорт і записник. Ви сьогодні ж повернетесь додому.

Знову брехня, і зовсім не тому, що це потрібно задля справи. Вони брешуть за звичкою, бо ж не брехати лакеї Феміди вже не вміють. Єдина логіка, яка туманно прозирає в їхній брехні, — не дати зрозуміти затриманому, що він іде до пекла, аби не було раптових проблем із затриманням. Не так уже й просто схопити того, хто цього насправді не хоче. Тим паче з хваленою міліцейською підготовкою.

У реальному житті «об'єкт» звичайно не пручається й добровільно іде разом з непроханими гостями, щоб якомога швидше здихатись халепи, спокійно повернувшись додому. Йому навіть на думку не спадає, як саме з ним збираються розмовляти за ґратами.

Якщо зорі в небі розташувалися так, що саме ти став цим самим об'єктом, а подітися нікуди, не смій брати з собою записника. У протилежному разі маєш нагоду серйозно зіпсувати настрій усім, хто в ньому згадується. Я свої записи встиг знищити, спустивши їх до унітазу, а для того, щоб гуманоїди не запідозрили чогось, прихопив із собою старого подертого блокнота з нікому не потрібними телефонами. В Московському РВВС міста Києва, куди мене привезли, тільки один із старших чинів зрозумів, що йому принесли далеко не те, що він волів би бачити. Посинівши з люті, він довго верещав, наче недорізане поросся, бризкав слиною на підлеглих, а наступного ранку відрядив ще одну групу «не надто розумних» наново обшукати мою квартиру.

Нова група виявилася не менш допитливою за попередню. Вона героїчно розібрала на запчастини кухонний стіл, що, як на мене, за визначенням не надавався до такої операції, повітягували дверцята з шафи та ще й під паркет зазирали. Якщо вечірні гості не стали відчиняти вмурований у стіну сейф тому, що хотіли спати, то вранішні його елементарно не помітили. Їх більше цікавило сміття у відрі, аніж те, що лежало в шухлядах письмового столу в моєму кабінеті.

У наручниках (чи без них) затриманого втрамбовують у машину й везуть у напрямі найближчого райвідділу, де він губиться, як у

Бермудському трикутнику, на довгі місяці, а бува й на роки. Подеколи — назавжди.

Цілковита відсутність будь-якої інформації про близьку людину, так раптово висмикнуту з родини, пригнічує набагато більше, ніж сліди чужих черевиків на килимі й безладно розкидані речі. Після обшуку поступово з'ясовується, що, крім конфіскованих і зафіксованих у протоколі речей, з квартири безслідно зникло чимало інших предметів. До того ж не обов'язково цінних. Воно й зрозуміло: гуманоїди не гребують дрібним крадіємством, похапцем розпихаючи по кишенях усе, що трапляється їм на очі. Боячись викриття в аж такій небоговгодній справі, вони ховають за пазуху все поспіль, діючи за принципом: «Потім розберемося. Цінне залишимо, а непотрібне викинемо». Що цікаво — крадучи, доблесні міліціонери бояться своїх колег непорівнянно більше, ніж свідків із цивільної публіки, що випадково опинилися в квартирі. Хоч якими тупими були б гуманоїди, вони прекрасно розуміють, що поняття «дружба» в їхньому відомстві не існує, і живуть вони як щури в клітці, ненавидячи одне одного й заздрячи вдатнішим колегам. Адже ж свідків за бажання можна без зайвих труднощів залякати, а з товаришами по службі цей номер не пройде. Ці скоренько здадуть «куди треба». Не встигнеш навіть оговтатися!

З моменту затримання життя переходить у цілком інший часовий вимір. Що таке три дні для свободи? Ніщо. Мить. Не зогледишся, а їх уже немає. За ґратами ж перші три дні довші за вічність. Повсякчас хочеться пробити головою бетонну стіну, зробити щось надзвичайно важливе, передати суперцінну інформацію на волю.

Сподіватися на подобу об'єктивності з боку слідства — величезна дурість. У матеріалах кримінальної справи залишиться тільки те, що характеризує тебе як антисоціального елемента, за яким ридма ридає буцегарня й чийм іменем лякають малих шибеників, які не хочуть вчасно йти в ліжечко. Та що казати? Ти сам пустиш сльозу, коли почнеш знайомитися з матеріалами справи.

Свого часу, коли я гортав на нарах кримінально-процесуальний кодекс, мені врізалася в пам'ять думка, яка червоною ниткою тягнеться крізь усе українське законодавство. Виявляється, в Україні будь-кого можна кинути за ґрати мінімум на півтора року на підставі, цитую: «глибокого внутрішнього переконання працівників, які ведуть слідство». Не віриш? Погортай юридичну літературу й переконайся.

Незважаючи навіть на це, деякі наївні простаки ще й досі сподіваються на справедливість і поблажливість з боку слідства.

Гадаю, з таким самим успіхом можна було б просити багатомільйонний кредит у бездомного жебрака, який ночує в підвалі. Завдання каральних органів полягає в тому, щоб карати, а не випускати, а це, погодься, — засадничо різні речі. Про справедливість, як про ілюзію, бажано забути назавжди — балачки на подібні теми тільки заважають, відволікаючи від реальності. Навіть тоді, коли невинність «об'єкта» самоочевидна та ще й підтверджена залізними доказами — це зовсім не означає, що в'язня випустять на волю.

Трапляється й так, що про «об'єкта» забувають. Приміром, в одній із камер Лук'янівської в'язниці доля звела мене з Андрієм Ш., бухгалтером за фахом. Максимальний термін, який світив йому в тому разі, якщо його вину цілковито доведуть, — чотири роки посиленого режиму. Тим часом Ш. перебував у в'язниці вже шостий рік, терпляче очікуючи, коли справа врешті-решт потрапить до суду. Проте ні слідчі, ані інші працівники прокуратури випускати хлопця не поспішали.

Випадок з Андрієм Ш. не виняток. За ґратами таких — тисячі. У в'язниці ніхто не дивується, коли дізнається, що сусід по камері вже не перший рік чекає на суд. Це рядова, цілком звична ситуація, до якої, на жаль, усі з давніх-давен звикли.

Цікаво, кому першому спало на думку, нібито в будь-якій (ти тільки вдумайся!) професії є як хороші, так і погані люди? Тільки заплішений йолоп не розуміє, що кожний вид діяльності накладає унікальний відбиток на людську психіку, формує специфічне, притаманне тільки представникам певної професії, сприйняття світу. Дірка в голові очима вбивці і та ж сама дірка очима лікаря — це діаметрально протилежні речі. Для представників різних професій трава пахне по-різному, а колір неба має інший відтінок.

«Хороші», «чесні» та їм подібні не можуть працювати в правоохоронних органах. Це неможливо через специфіку їхньої теперішньої діяльності. Той, хто не здеградував і не втратив людської гідності, з власної чи з чужої волі вимушений був піти у відставку. Нині правоохоронні органи в Україні — це найбільш криміналізована і небезпечна частина суспільства. Не помітити цього може хіба що зомбований «совок», чиє сприйняття правоохоронних органів сформоване солодкими байками про незламного Фелікса, художнім фільмом «Народжена революцією» та парочкою детективів, написаних кимось із правоохоронців-пенсіонерів.

Утім, ти людина вільна. Хочеш вірити міфам — вір. Проте поліцай у всі часи поліцай, хоч як би його називали. Провадячи більшу

частину свого життя в тюремних підвалах, він, хоч-не-хоч, перетворюється на ланцевого пса в пожмаканому казенному мундирі.

В Україні псюри не мають ланцюга, роль якого мав би відігравати Закон. Працівники правоохоронних органів трактують Закон так, як їм заманеться, з огляду тільки на власну вигоду. Їхнє улюблене заняття — пошук відповідних кандидатур, на яких можна було б «наїхати», викачавши скількись грошей. Від самих «мусорів», як називають цих псів-псевдоохоронців у народі (до речі, слово «мусор», як жодне інше, точно й містко характеризує їхню сутність), поширюється хвиля злочинності, яка затопила Україну. Риба завжди починає гнити з голови, а не з хвоста.

Перше, що впадає в око під час більш-менш близького знайомства з працівниками правоохоронних органів, — патологічна захланність, багатократно помножена на елементарне невігластво. Спостерігаючи за українською міліцією, вкотре переконаєшся, що голова в людини для того, щоб їсти, пити й матюкатись, а зовсім не для того, щоб думати. Коли місцеві шерлоки холмси в пошуках злочинців рубають ліс, тріски летять навсбіч із такою силою, що за ними не видно того лісу. (До речі, сам Конан Дойль та його Шерлок Холмс терпіти не могли поліцейських і повсякчас насміхалися з їхнього тупацтва).

В ув'язненні завжди нелегко, але найважчий — період з моменту затримання до завершення попереднього слідства. Зазвичай, якщо людина витримує перші три дні допитів і так званих розмов, то вірогідність того, що вона витримає все, досить висока. В реальному житті люди найчастіше ламаються відразу, щойно бачать небезпеку перед собою, тому правоохоронці завжди намагаються вибити з «об'єкта» потрібні їм свідчення в перші години й дні, поки затриманий напівпритомний, а відтак погано контролює свої дії. Саме від твоєї поведінки в перші три дні ув'язнення часом залежить набагато більше, ніж від усього подальшого пробування за ґратами. За великим рахунком, саме в ці дні вирішується твоя доля.

Потім, після того, як закінчиться попереднє слідство і кримінальна справа набуде певної ясності, ти їм уже не будеш потрібен. Тебе, як відпрацьований, пропущений крізь м'ясорубку матеріал, байдуже кинуть для присудження вироку на конвеєр під назвою «лава підсудних».

Це буде (чи не буде) згодом, а зараз ти змушений проводити зтяжну боротьбу, в якій нагорода — це твоє життя й свобода. На тебе тиснуть з усіх боків, намагаючись перетворити на зацьковану, залякану тварину. На твою сім'ю з усіх боків ллються потоки неймо-

вірного бруду, газети й телебачення істерично називають злочинцем. І все це тільки для того, аби зламати твою волю.

Воля — основа основ, стрижень людської особистості. Решта (як вади, так і чесноти) лише нанижуються на неї. Той, хто прагне успіху, тренує передусім саме волю. Не важить, як саме, бо головне результат. Випробування вриваються у звичний плин життя завжди зненацька. Той, чия воля зламана, не здатен боротися й через те — приречений.

Метання виснажує. В'язневі важко сконцентруватися й спокійно оцінити ситуацію. У хвилини відчаю саме й робляться фатальні помилки. Якщо відчуєш, що втрачаєш контроль над собою, — зупинися, подумай, зберися думками. Пам'ятай, що не помиляється лише той, хто нічого не робить. Ляж на підлогу і спробуй забутись, цілком абстрагувавшись від того, що відбувається навколо. Розслаб кисті рук та очі. Згадай, про що ти думав і що відчував, коли на самоті дивився на гірські вершини або на безкраї простори непокірного океану. Образи неприступних гір та океанської безодні допоможуть тобі витіснити з свідомості неприємні, ба навіть небезпечні для життя емоції, накопичені за час спілкування з двоногими псами.

Не ти перший опинився за ґратами. Не ти останній. На початку ув'язнення твоє завдання дуже просте: не зламатися, не піддатися на провокації, не намолоти дурниць. Умій мовчати, якщо хочеш жити довго. Кожний звук, що злетить з твоїх уст, буде використано проти тебе.

В Україні людина не має жодних, бодай елементарних прав на захист. Її можуть тримати у райвідділі стільки, скільки «мусора» вважатимуть за потрібне, без їжі й без теплих речей. Лише зрідка, приблизно раз на добу, коли черговий виведе затриманого до туалету, він матиме змогу попити води з-під крана. «Об'єктові» доведеться забути про матрац, навчитися спати на голій підлозі і звикнути жити без таких простих, необхідних і непомітних дрібниць, як, скажімо, туалетний папір.

Віктор Суворов у книзі «Акваріум» пише про те, що спецназівці відпрацьовують удари по життєво важливих органах людини на смертниках, називаючи їх «куклами». Я більш ніж певен, що це брехня. По-перше, смертники після тривалого перебування в одиночних камерах ослаблені аж так, що не викликають у професіоналів жодного інтересу як спаринг-партнери. По-друге, навіщо так ускладнювати? Щоденно працівники міліції безкарно калічать, піддають тортурам та вбивають людей. Без суду й слідства. Їм гли-

боко начхати — винен «об'єкт» чи ні. Їм наказали вибити потрібні свідчення і змусити людину зізнатися — вони й вилазять із шкіри. Якщо ж «об'єкт» жінка, можуть і зґвалтувати (що нерідко й трапляється). А навіщо церемонитись? За їхньою логікою — всі жінки шльондри!

Поки «об'єкт» не дозрів, поки, зіціпивши зуби, вперто мовчить, слідчий не з'являється, а черговий із райвідділу неквапно чухає потилицю й на запитання згорьованих родичів не може чітко відповісти, чи є «об'єкт» серед затриманих. Це з'ясується трохи пізніше, після того, як з «об'єктом» попрацюють «як слід».

Чорнова й чи не найбрудніша робота лягає на плечі оперативників, які гордо проголошують себе органами дізнання. Самі по собі вони неймовірно боягузи. Їм подобається корчити з себе героїв, коли вони, збившись до купи, знущаються із беззбройного, до того ж закутого арештанта. По обличчю намагаються не бити, віддаючи перевагу ударам по м'яких частинах тіла, щоб не полишати слідів. Таке спілкування з «об'єктом» називається «розмовою».

Неодмінним атрибутом «розмов» є гумова палиця, що має геть невинний вигляд порівняно з дерев'яними бейсбольними битами. У бейсбол в Україні не грають, але правоохоронців це аж ніяк не обходить. Дерев'яними битами страшенно зручно бити по хребту, а надто по нирках, про які «мусорята», на превеликий жаль, ніколи не забувають. По голові б'ють охайно, вціляючи по потилиці або поклавши на голову товсту книгу, аби випадково не розкрити череп «об'єкту» й не заюшити злочинною кров'ю шляхетний міліцейський мундир. Для цього якнайкраще надається кримінально-процесуальний кодекс із коментарями — книга товста. Та ще й у твердій палітурці. У ментів вона завжди під рукою. Складається враження, що УПК видали спеціально, аби гуманоїдам було простіше «розмовляти» з затриманими.

Як свідчить практика, гуманоїди не відзначаються оригінальністю чи винахідливістю. В різних містах України під час «розмов» застосовуються однакові методи переконання, серед яких найпопулярніші — підвішування «об'єкта» на кілок і «ластівка».

Підвішування підкупує простою й ефективною. «Об'єкт» із скрученими за спиною руками підвішують на кілок, що стирчить із стіни. Таким чином, під власною вагою викручуються плечові суглоби. Час від часу стражі правопорядку перевіряють палицями, чи на місці нирки, печінка та селезінка. Зазвичай, людина висить отак кілька годин чи добу.

Вправа під назвою «ластівка» віддалено скидається на відому йогівську вправу. Руки та ноги «об'єкта» викручують назад, сковуючи кайдаками. У простому варіанті «об'єкт» нерухомо лежить на підлозі, у складнішому — теліпається підвішеним під стелею з проламаною грудною кліткою. Щодо пальців, то їх ламають рідко. А коли й ламають, перед тим затиснувши в дверному отворі, то лише на лівій руці, адже правою «об'єктові» треба буде ще підписувати протокол допиту. Так що про твій почерк тут дбають.

Люди ніколи не відзначалися великим терпінням. Надто ж тоді, коли йдеться про біль. Більшість ув'язнених моментально в усьому зізнаються й підписують будь-які папери, аби лишень від них відчепились. Їхня логіка десь така: «Тепер зізнаюся, щоб не били, а потім, на суді, від усього відмовлюся. Суд розбереться, й мене відпустять».

Наївні ідіоти! Невже не ясно, що «потім» буде пізно? У суді ніхто ні в чому не розбиратиметься. Суди завалені справами, а судді працюють в таких умовах, що фізично не в змозі ознайомитися з багатотомними кримінальними справами. Голова суду, зазвичай, дивиться на перші свідчення, що їх дають під час попереднього слідства, і, відштовхуючись від них, виносить вирок. На відмову від попередніх свідчень судді дивляться з-під лоба, сприймаючи їх як «спробу заарештованого ухилитися від справедливого і заслуженого покарання».

До речі, про визнання. Що більше «об'єкт» визнаватиме свою провину — то сильніше його битимуть та калічитимуть, адже, підписуючи все поспіль, арештант тим самим виправдовує злочинні дії гуманоїдів щодо себе: одна річ знущатися із злочинця, котрий зізнається й кається у скоєному, і зовсім інша — коли йдеться про невинного.

Любителі чистосердечних визнань, самі не розуміючи, рокують себе на нові муки й тортури. «Мусора» ж міркують приблизно так: якщо ми натиснули на «об'єкт» і той почав «колотись», то в разі потужнішого тиску він розколеться ще більше. Відтак продовжують свистіти над чисею «хитромудрою» головою гумові палиці, і хтось верещить недорізаною свинцею: «За що? Я ваш! Я все розповів!»

Богу дякувати, що ти не з тих. Ти вперто мовчиш і не поспішаєш підписувати те, що підсовує слідчий. Звісно, оперативники кваплять тебе. Вони мають установлені терміни, впродовж яких мусять дати результат. Якщо ж результату не буде й вони не вкладуться у відведений проміжок часу, то начальство по голівоньці не погладить.

Тому гуманоїди й казяться, роблячи все, щоб ти зрепштою заговорив, не отямився, почавши думати. Щойно людина починає аналізувати, «пресувати» її робиться набагато важче.

Власне, зізнатися ти встигнеш завжди, але навіщо? Чого ти цим доб'єшся? По-перше, як уже сказано, від тебе не відчепляться, а накинуться з подвоєною силою. По-друге, чистосердечне визнання пом'якшує вину, але подовжує перебування під вартою. Сподіваюся, тобі не обридла свобода? А може, ти хочеш дізнатися, що таке в'язниця? Тоді замкнися разом із бомжами у найближчому підвалі й сиди йолопом надголодь!

Жартую. Не гнівайся. Я бачу: тобі вже не до сміху. Вочевидь, ти таки добряче влип, якщо наймити вічно п'яної української Феміди вирішили порівняти, що міцніше — бейсбольні бити чи твоя голова. На жаль, бита міцніша. Отож, не чекай, поки з тебе зроблять близнюка порубаного шаблями червоноармійця, з яким Павка Корчагін бігав по бараку в кінофільмі «Як гартувалася сталь». Хапайся за серце, пускай сльозу, непритомній — роби будь-що, але переконай гуманоїдів, що:

— вони перестаралися, забивши тебе до смерті, доки вони справді цього не зробили;

— ти в такому стані, що давати свідчення не можеш фізично, якби й хотів;

— калічити тебе безглуздо і надалі може вилізти боком для катів.

Ще раз підкреслюю: твоє завдання одне — не зламатися. Нічого страшного не станеться, якщо на твою адресу пролунає короткий зміст словника нецензурних слів. Слухай гуманоїдів, як радіо. Ти ж не сперечаєшся з динаміком до хрипоті й не кидаєш в екран телевізора вазон, коли бачиш там обличчя нашого коханого президента.

Нічого не вдієш — життя подібне до шахової дошки. Один неправильний крок — і ти в чорній клітці. Гадаю, в перервах між допитами ти матимеш час поміркувати над цим.

Розділ II. Як поводитися під час допиту

«Що казати?
Правду чи як насправді було?»
(роздуми)

Перед тим, як перейти до другого розділу, пропоную тобі звернутися до культурної спадщини предків. Розгорни зошит і на щонайвиднішому місці запиши загальновідомі істини. Бажано великими літерами:

1. Чистосердечне зізнання — прямий шлях на лаву підсудних.
2. Кожний новий підпис зменшує час перебування на волі.
3. Собак люблять за те, що вони виляють хвостом, а не язиком.

І тому подібне...

Далі — до безкінечності. Про це йшлося у всі часи, з давніх-давен. Ідіот із довідкою, й той розуміє: що далі він тримає язика за зубами, то швидше йому посміхнеться воля. Проте замислитися над тим, що мовчання — золото, ніколи не зашкодить.

Відірвися на мить від читання й поправляйся на розвиток кмітливості. Приміром, упершись кулаком у підборіддя, полічи, на скільки квадратів ділять металеві ґрати твоє вікно. Полічив? Тепер ти дотумкав, скільки додаткових років ув'язнення можна отримати за одне-єдине необережне слово?

Отже, ти на допиті. Оперативники безперестанку вбігають і вибігають з кімнати, неначе їх поїно з особливим цинізмом трахнули в темному парадному. Хоч як би ти від них відмахувався, вони чомусь ніяк не хочуть зникати. У дверях з'являються нові й нові обличчя — чи то з цікавості, чи то для того, щоб опелешити тебе загальною кількістю задіяних проти тебе катів.

— По тобі тільки слідчих задіяно більше трьохсот! Зізнавайся! — кричить у праве вухо «злий» оперативник, тоді як «добрий» співчутливо підсовує гнилий помідор та шматок ковбаси. Ти

подумки зважуєш, скільки всього в природі існує слідчих і хто залишився боротися з злочинністю по той бік ґрат.

Не знаю — на щастя чи на жаль, але всі оперативники відзначаються осячюю впертістю, незрівняним тупацтвом та тугодумством. Одне за одним вони повторюють одні і ті ж самі фрази, як гіпноізери в будинку для божевільних. Мов повії з брюссельських борделів, гуманоїди грайливо розкривають поли шкіряних курток, примовляючи:

— Поговоримо? У нас диктофонів немає. Можеш помацати, — запобігливо зазирають ув очі, — ми не допитуємо. Ми тільки розмовляємо.

Мацати їх справді немає жодного сенсу. Хіба що заради приколу з нудьги. Диктофонів у них насправду немає. Та й навіщо вони їм? Ти перебуваєш у сіренькому кабінеті, обставленому дешевими облізлими меблями. Проте аудіо— та відеореєструючою апаратурою кімната нашпигована так щільно, що навіть мухи, що повзають по стелі, почувуються незатишно. Не варто забувати й про те, що головне завдання оперативників — не записати, а витягти з затриманого якомога більше інформації. Ну, а вже опрацьовувати її під заданим кутом зору будуть уже слідчі, які провадять справу.

Понад усе від цих розмов, що тривають більш, ніж десять-п'ятнадцять годин на добу без перерви, кидає в піт тих, хто лишився на волі. Соратників по зброї, якщо таких маєш. Вони ніяк не можуть уторпати — ти їх уже здав чи ще не встиг?

— Ну як там? — страусами витягують шиї перелякані до смерті колеги, адресуючи запитання засланому до райвідділу вивідачеві. Той героїчно стирає піт з чола:

— Уже вісім годин він розмовляє з оперативниками в кабінеті начальника.

Западає мертва тиша, що межує з панікою. «Що він устиг за вісім годин наговорити?» — крутиться думка.

— Треба щось робити...

— Треба, — погоджуються всі й знову нишкнуть.

Перебравши тисячі можливих і неможливих варіантів твого порятунку, чомусь обирають найрадикальніший:

— Може, його ціанідом травонутити? — пропонує хтось із кола найкращих друзів.

— А як зробити так, щоб він до їжі потрапив? — замислено підхоплює ще хтось.

Чомусь нікому з них не йде до голови досить проста думка, що ти, мов бронзовий Тарас Шевченко, який стоїть навпроти червоного корпусу університету, понуро мовчиш і чекаєш на допомогу, від першопочатку вирішивши для себе, що смерть краща за життя Іуди. Уже по всьому друзі захоплено тиснуть тобі руки й казатимуть: «Молодець, що не здав. Ніхто з нас жодної секунди не сумнівався в тобі».

Але це — по всьому, а зараз вони думають про те, де роздобути ціаністий калій.

Зі мною у в'язниці певний час сиділа дуже мила компанія, що промишляла розбійництвом і злочинством. Працювали чисто, не залишаючи слідів. Все було добре, аж поки одному з них не примарилося, буцімто хтось із колег має задовгий язик. Недовго думаючи, вони почали тупо нищити одне одного так, що похоронний оркестр цілодобово грав одну мелодію без перерви. Ніхто не замислювався, що треба хоч якось підстрахуватися від міліції, що завжди суне свого носа в чужі справи. Як наслідок, усі, що лишилися живими, благополучно заїхали на тюрму, де й помирилися, ніби цього не можна було зробити на волі.

Дивлячись на них, я вкотре утвердився у висповку: людям для мирного життя й тісної дружби часто бракує спільного ворога. Якщо він є — все джаз, якщо ні — недобрі думки з'являються, відтак починається активний пошук недоліків одне в одному.

Назагал усіх «подільників», незалежно від конкретної кримінальної справи, можна умовно поділити на дві групи. Перша, зачувши слово «арешт», зі швидкістю світла переміщується на край землі, незважаючи на те, що якраз і мусить гасити пожежу. Друга, натомість, шикуються хорошою капелюю під будинком УВС, де відбувається допит, горлаючи щосили через відчинену квартиру: «Вася, мовчи!» (Питається, якого дідька ренетувати? Якщо людина розумна, вона й без того триматиме язика за зубами, якщо ні — кричи або не кричи — все одно здасть усіх). Коли їх щось і рятує від неминучого арешту, то це загальмована реакція «мусорів».

Якщо «подільники» занадто розрепетуються, слідчий роздратовано зачинить вікно й, свердлячи недобрим оком твого лоба, грізно поцікавиться:

— То хто там з вами ще був у банді?..

Ти, як і раніше, вимагаєш зустрічі зі слідчим у присутності адвоката. До речі, за законом ти маєш право не розмовляти з оперативниками, а просто послати всю їхню ідіотичну зграю на три кириличні

літери. І матимеш цілковиту рацію. В такій ситуації це єдино мудре рішення. Запам'ятай — нічого й ні за яких обставин не розповідай «мусорам». Навіть те, якого кольору твої шкарпетки й сорочка. Через те, що, коли не вдається вирвати зізнання відразу, його намагаються дістати завдяки непрямым запитанням. Усі розмови на дикі теми (приміром, про користь сиропоїдання чи до якої церкви найкраще ходити в неділю) потрібні лише для того, аби розговорити «об'єкт» (тебе себто) і плавно підвести до цікавої для гуманодів теми.

Аж раптом відчиняються двері й на порозі стає слідчий з особливо важливих справ, який, річ ясна, вперше чує про те, що в міліції б'ють, не годують і цілодобово не виводять до туалета. Він витріщує очі, імітуючи подив, і вигукує:

— Та невже? У нас? Таке? Обов'язково розберемося!

Через таке нахабство арештантова щелепа відвисає хвилин на п'ятнадцять. Отямившись, «об'єкт» продовжує вимагати адвоката (до того ж свого, а не того, якого «мусора» нав'язують). Слідчий хитро мружиться, витягаючи пухкі томи з дипломата, й охайно розклавши папери на столі, каже:

— А ми вас допитаємо, як свідка. Згідно з чинним законодавством свідка я можу допитувати й без адвоката, а за відмову давати свідчення ми можемо й до кримінальної відповідальності притягти. Хе-хе...

Ти відчуваєш, як над головою знову починають збиратися хмари. Не бійся. Нехай допитують. Не забувай, що без адвоката тебе як свідка можуть допитати лише вперше, а наступні допити вимагають присутності адвоката.

Протягом трьох-чотирьох годин називай їм свої паспортні дані — як тебе звати, де ти прописаний, коли народився, власне, те, що вони й самі знають. Можеш додати щось щодо твого соціального статусу та сімейного стану (тільки не перестарайся!). Нехай запишуть до протоколу допиту фразу: «Вимагаю адвоката з моменту мого затримання». Все. Більше — ні пари з вуст.

Говори про що хочеш, аби лише не про те, що може зацікавити слідство, позаяк інтерес органів, що провадять допит, завжди призводить до тривалого ув'язнення й великих фінансових збитків. Май на оці: якщо слідчий задоволений і побіг у ларьок по пиво — значить, ти бовкнув щось не те. Якщо спохмурнів і нервується — все так, як має бути, найкраще для тебе. Що більше затягується час — то легше звести нанівець перший допит, обірвавши його через те, що ти «втомився», «болить голова», «хочеш спати» та «маєш потребу в

медогляді». Попросися в туалет і просидь у кабінці години півтори. Звісно, це не найкраще місце для відпочинку, проте приємніше за компанію з гуманоїдами. Можеш пообіцяти сказати що-небудь завтра. Мовляв: «Пацан сказав — пацан зробив. Не зробив — іще раз сказав».

З одним дуже вже надокучливим слідчим ми якось витратили десь півдня, обговорюючи, як краще записати в протокол допиту фразу: «Вину не визнаю».

— Але ж хоч трохи ти її визнаєш? — риторично перепитував слідчий, підсовуючи фотографію, де я знятий за одним столом з, на думку слідчого, шибайголовами-зарізяками, які більшу частину життя сиділи, а, як на мене, з кінченими дегенератами, котрі, не читаючи, підписали все, що їм підсунули, злякавшись, що злі дяді міліціонери почнуть затискати їхні пальчики в дверцята письмового столу.

— Як ти їх можеш не знати, коли ви сидите за одним столом? Що ти з ними, — слідчий гидливо поморщився, — міг обговорювати?

Як пояснити цьому ідіотові, що я там опинився випадково?

— Хто вам сказав, що я відкидаю факт знайомства?

— От-от... — радісна посмішка на тому кінці столу, і вже знімають ковпачка з ручки.

— Я нічого не заперечую, але нічого й не визнаю. Згідно з законом маю право мовчати й не мушу доводити свою невинність. У разі потреби — готовий усе пояснити й розповісти в залі суду в присутності журналістів.

— Ну дивись!

Співрозмовник роздратовано ховає фото до нагрудної кишені, де зазвичай, носять світлину коханої, й грізно киває вказівним пальцем:

— Гірше буде!!!

Куди гірше? Вони засадили мене так глибоко, як могли. Глибше вже, здається, не буває. Я дивлюся на його спину, думаючи над тим, що будь-який доказ є запереченням, а будь-яке заперечення є доказом.

Досі не зрозумію, яка може бути користь слідству від пересічної світлини дворічної давності, знайденої в одного з раніше засуджених під час обшуку. М-да... Аби хоч щось. Якщо ви вже так уподобали це фото — повісьте його в себе над головою, а ще ліпше — надрукуйте на перших сторінках газет, покажіть по телевізору. Розважте країну власним ідіотизмом.

Загалом, якщо порівнювати слідчих прокуратури з ментами слідчого управління МВС, то спілкування з прокурорськими

приємніше — у них інтелекту трохи більше. Проте з тієї ж самої причини вони набагато підступніші за колег із сусіднього відомства, ненастанно готуючи для тебе якусь неприємність. Не варто сподіватись на те, що розмова з слідчими буде короткою. Радше навпаки — вона затягнеться мінімум майже на добу. Тебе, напевне, спробують узяти облогою, безліч разів запитуючи про одне й те ж саме. Можуть по кілька днів не давати спати, аби ув'язнений утратив тямку й здуру щось та бовкнув. Хай там що трапиться, стався до всього якомога спокійніше. Пам'ятай, що зайвого не говорить тільки той, хто взагалі мовчить.

Спостерігаючи за тим, як відбувається допит, не можна не сказати кілька теплих слів про працівників карного розшуку. Я б їх умовно поділив на три підгрупи.

Перша — новачки. Почуваються вкрай незатишно, повсякчас крутять головою навсідіч, придивляються. Вони ще не визначилися, чи працюватимуть в органах внутрішніх справ, чи змінять роботу. Більшість їх, надивившись на міліцію зсередини, звільняються й рідко зізнаються, що бодай недовго працювали в органах.

Друга підгрупа — середня ланка. Натуральні шістки, готові будь-коли стати раком, аби лишень вислужитися перед начальством. Армійською мовою, вони вже не солдати, але ще не сержанти. Для них міліція — єдина нагода продемонструвати власну значущість і хоч якось утвердитися в довколишньому світі.

Третя підгрупа — так зване начальство та їхні поплічники. Трохи підстаркувата середня ланка, часом заклопотана, чим би прибутковим зайнятися після звільнення. Один із них, залишившись зі мною наодинці, раптом ні сіло, ні впало почав розповідати, як йому важко живеться й попросився до мене на роботу. Інший замалим не розплакався:

— Ну признайся! Будь людиною! Коли б ти чув, як мене через тебе на п'ятихвилинках лають! Я ночами не сплю — валер'янку п'ю. Ти хлопець молодий — усе життя попереду. Посидиш років п'ятнадцять і вийдеш. Ну?..

Від такого прохання я мало з табурета не впав.

Загальний інтелектуальний і моральний рівень української міліції настільки низький, що говорити про нього немає жодного сенсу. Втім, чому тут дивуватись, коли, приміром, кримінальним розшуком міста Києва керує всевітньо відомий хабарник, якого в цивілізованій країні уже давно засадили б за ґрати. Вуличні повії називають його «Валя», а гомосексуалісти — ніжно й лагідно — «Валюша». Колеги

по службі та вище начальство про «пустощі» підлеглого знають, проте такий колега їх чомусь влаштовує. Мабуть, тому, що чим більше людина забруднена — тим легше нею керувати.

Під час допитів зам. Валюші, родом з-під Донецька, при сторонніх верещав на мене голосніше за інших. Проте події часом розвиваються настільки непередбачено, що просто дивом дивуєшся. Часом у в'язниці допомога приходить звідти, звідки ти її аж ніяк не чекаєш. Лишившись зі мною сам на сам, цей заступник раптово нахилився й, передавши вітання від друзів по спорту, прошепотів у вухо: «Тримайся й мовчи. Проти тебе нічого немає». За хвилину, коли до кабінету ввалився Валюша в супроводі гуманоїдів, він з потроєною силою репетував, розмахуючи руками:

— У-у!.. Проти тебе залізні докази! Підеш під розстріл!

Погув, погув та й пішов допитувати ще когось.

Я й так знав, що проти мене нічого немає й бути не може, але... Однаково — дякую. Дихати стало легше.

Для того, аби краще орієнтуватися в тому, що відбувається під час допитів, зупинимось на деяких найпопулярніших прийомах, що використовуються для вибивання свідчень.

Залякування. Сюди входять, як брутальний шантаж, так і розмаїті погрози фізичного та психологічного впливу. Менти намагаються максимально, наскільки це можливо, дискредитувати «об'єкт» в очах близьких та колег, аби послабити допомогу ззовні.

Приєм досить ефективний супроти інтелігентних чи слабкодухих людей. Той, хто розколюється, потім каже: «Я навмисне в усьому зізнався, щоб урятувати від репресій сім'ю». Дешева відмовка, аби хоч якось виправдати власне боягузтво.

Торттури. Залякування, зазвичай, підсилюють фізичними діями, аби заарештований зрозумів, що з ним не жартують. Багато розуму для втілення тортур у життя не треба, й «мусора» застосовують їх із неприхованим задоволенням. Мета — зламати волю, примусивши «об'єкт» мовчки виконувати всі вимоги слідчих.

Переважна більшість землян панічно боїться болю. Варто комусь засунути пальці у двері або ж перевірити на міцність їхню нервову систему електричним струмом — *homo sapiens* миттю починає молоти язиком. Що менше людина боїться болю, то важче з неї щось вибити.

Один з найбільш відомих методів подолання болю полягає в тому, щоб на період тортур подумки трансформувати себе в мазохіста.

Різноманітні медитативні вправи теж допомагають відключитися від того, що відбувається. Мені траплялися люди, котрі навчилися

виходити з власного тіла, наче з одягу, і йшли собі гуляти на природу, поки над їхнім тілом висвистували дерев'яні бити та гумові палиці.

Варто підкреслити, що коли доходить до справжніх неприємностей, «об'єкт» не має часу на роздуми про те, як легше зносити торттури. Тому про це краще подбати заздалегідь. Професіонали, зазвичай, мають для такого випадку контрприєм, а звичайним людям дуже допомагають сильні почуття. Ненависть або любов здатні заблокувати біль.

З огляду на власний досвід, зазначу — найважчі ті торттури, які тривають дуже довго. Я дуже добре пам'ятаю, як у ніч арешту мене привезли до напівпідвального приміщення й кинули на підлогу лежати майже добу, стягнувши наручниками за спиною руки й ноги.

Перші сорок хвилин було нестерпно. Неймовірний гарячий біль, пульсуючи розпеченим свинцем, розливався по тілу, заповнюючи кожну клітину, кожну краплю крові... Мені повсякчас здавалося, що бракує повітря, що от зараз — я задихнуся.

І раптом, коли я наблизився до грані, й відчай мертвою хваткою стиснув мені горло, біль збіг, наче хвиля. Я спочатку не зрозумів, що сталося, — адже нічого не змінилося. Потім усвідомив: тіло заніміло настільки, що втратило чутливість.

Я здивовано й легко поглянув на себе ніби збоку, піднімаючись над землею. То було дивне відчуття невагомості й безмежної свободи. Моя свідомість була неймовірно ясною та чистою. Я чув рівні громохкі удари серця. Їх було чутно за сотні й тисячі кілометрів...

Потім за якийсь час до камери зайшли гуманоїди й почали бити моє тіло палицями та чобітьми. Мені зробилося смішно, і яюсь ненароком я посміхнувся.

— Він ще й сміється з нас! — вибухнув старший «по званію». — Побачимо, якої ти зараз заспіваєш!

Україна, в натурі, — дивовижна країна. У нас слуги закону навіть катувати до пугтя не навчилися, незважаючи на те, що саме в цьому й полягають їхні службові обов'язки. Втім, дивуватись тут немає чому. Для тортур теж потрібні мізки й бодай подоба інтелекту.

Мусора стомилася й, розчаровано гмикнувши щось про мою силу волі, пішли на перекур. Їм і на думку не могло спасти, що воля тут ні до чого. Я справді геть нічого не відчував, як не відчував би ніхто на моєму місці. З однаковим успіхом вони могли молотити по стінах або по підлозі.

Вранці наступного дня, перед тим, як везти на допит, мусора розповіли мене, залишивши самі наручники на зап'ястях скручених

за спиною рук. Я знову повернувся на землю. Забути, як життя повільно повертається до занімілого впродовж шістнадцяти годин перухомості тіла, з невимовним болем відвойовуючи кожну клітинку, — неможливо. Яке терпіння? Яка воля? Я досі не можу збагнути, як удалося все це витримати. Ось коли треба було питати: «Де був?» і «Що робив?»! Добре, що в ті хвилини нікого не було поруч. Коли надійшов час іти на допит, я вже міг пересуватися і цілковито взяв себе в руки.

Зустрічне нацькування. Немає нічого гіршого за неузгодженість дій серед подільників. Одне з неписаних тюремних правил: у жодному разі нікого не топи. Незважаючи на звірячу лють тих, хто вішає на тебе всіх собак, хто бреше, боягузливо ховаючи очі, хто, намагаючись урятувати власну шкуру, знищує тебе й твоїх близьких. Зціпи зуби. Надійде час, і всі сплатять за рахунками.

Правило «не топити» не так сильно пов'язане з моральністю, як видається на позір. Це передусім питання розрахунку. Надто часто випадає бачити, як арештанти, вигороджуючи себе, перекладають відповідальність на плечі колишніх друзів. Насамкінець усі опиняються в багні. Згодом ті, в кого стачить розуму, героїчно відмовляються від перших свідчень і ходять високо задерши хвоста, мовляв: «Ми мовчимо!» Спочатку всіх здати, а потім «мовчати» — типова тюремна ситуація.

Слідчі старанно нацьковують арештантів одне на одного, запевняючи кожного, що «всі в усьому попризнавались, окрім тебе. Мовчатимеш — будеш крайнім», і намагаються втертися в довіру: «Тебе колишні друзі топлять, валять усе на тебе, а ми бачимо, що ти людина хороша, тут — випадково. Хочемо тобі допомогти, так що даремно ти нам не віриш. Розкажи нам про них і ми тебе відпустимо». Звучить, як мінімум, наївно. Проте трапляються ідіоти, які цьому вірять.

Часто-густо слідчі підлаштовують ситуацію так, щоб арештант добровільно все розповів, намагаючись помститися й зашкодити тим, хто його топить. Згодом усе сказане передається тим, про кого йдеться, й ситуація повторюється перевертаючись: розлючені «подільники» топлять старого друга, так само, як і він, не розуміючи, що цим топлять себе.

Блеф. Під час допиту слідчий часто вдає, пібито йому геть усе відомо, отож приховувати щось нема жодного сенсу:

— Задля твого ж добра раджу щосердечно в усьому зізнатися й оформити, поки не пізно, явку з повинною.

До чого призводить щосердечне зізнання, ми вже говорили на початку розділу. Запам'ятай, нічого вони не знають, а тільки здогадуються, а це ще не є доказом у справі. Лакеї Феміди люблять підтасовувати факти, змішувати грішне з праведним, а власні здогади видавати за перевірені й доведені факти.

Аби «об'єкт» якнайшвидше розколовся, «мусора» намагаються ошелешити його всім, що мають проти нього, але насправді в них є не так уже й багато. До того ж вони повсякчас поспішають. У них мало часу, до того ж вони цілком обгрунтовано побоюються, що більш спритніші соратники по зброї за певний хабар продадуть «об'єкту» або ж його друзям наявний у слідства компромат.

Подеколи подибуються слідчі з зачатками інтелекту. Вони викладають факти, мов карти, в міру їхнього зростання. Така манера вести допит досить дієва, але для її реалізації необхідно, щоб «об'єкт» був контактний і брав активну участь у слідчих діях. Якщо ж арештант тупо мовчить, байдуже втупившись у стіну, то будь-які прийоми втрачають сенс.

Ніколи не варто забувати просту, як двері, істину: людину здають не «подільники» чи вороги, а вона сама. Пам'ятай, за твоїми реакціями уважно спостерігають. Варто на мить розслабитись і хоч якось виявити себе, як одразу ж починається пресинг. Що гірше «об'єкт» ховає свої думки — то жорсткіше будуть його прищипувати.

«Батьківщина для тебе стільки хорошого зробила — дала освіту, виховала, лікувала, а ти не хочеш слідству допомагати! Ай-я-яй!» Кажуть, подібні розмови, ґрунтовані на звертанні до порядності та громадянського обов'язку, впливають на мозок певної категорії ув'язнених, хоч мені важко уявити собі ідіота, котрий кляне на такий примітивний прийом.

«Давай домовимось». Мовляв, ми тебе випустимо, якщо ти здаси «дядю Васю». Май на оці: «дяді Васі» пропонують те ж саме. Сподівається в такий спосіб купити волю — нерозумно і безперспективно.

Допит із застосуванням наркотичних препаратів.

Прийми мої співчуття, якщо твій «подільник» час від часу бавиться наркотою. Не знаю, може, наркомани насправді «такі ж самі громадяни суспільства», як і ми з вами, «просто хворі й потребують лікування», як люблять писати жалісні й не дуже мудрі журналісти, проте наркомани завдають стільки шкоди, що їх не те що людьми — тваринами назвати язык не повертається.

Під час ломки наркомани в обмін на дозу розповідають абсолютно все, що знають і чого не знають, охоче йдуть на співпрацю з усіма й,

не надто мудруючи, беруть на себе будь-які злочини, які попросять (навіть коли не мають до них жодного стосунку). Наявність наркомана серед затриманих — приємний сюрприз для оперативників, позаяк з них виходять чудові лжесвідки й сумлінні донощики. Менти з радісним вереском бігають кабінетами в пошуках потрібної рідини чи порошка, а ті, хто перебуває по той бік барикад, понуро слухають оповідання вколотого «подільника», засинаючи й прокидаючись із головним болем.

Апелювання до високих наркоманських почуттів, усілякі розмови про честь, обов'язок та про те, що краще було б тримати язик за зубами, підсилені розумними й логічними висновками, — заняття з усіх поглядів цілковито марне. Зазвичай, наркомани починають розуміти людську мову тільки після того, як дев'ять грамів свищю застрягне в них між очей.

«Мусора» охоче застосовують наркотичні препарати під час «розмов» і допитів, проте якщо заарештований не наркоман і потрапив за ґрати вперше, силоміць посадити його на голку наважувється далеко не кожен слуга Закону — побоюється брати на себе таку відповідальність. Найімовірніше, тебе спочатку спробують перевірити на ставлення до наркоти.

Зазвичай, це відбувається десь так: в одного із співкамерників нібито випадково з'являється наркота, і він люб'язно погоджується (про людське око — трохи повагавшись) поділитися нею, сказати б, аби зняти стрес. Залежно від того, погоджується «об'єкт» чи відмовляється (коли ж відмовляється, то з якої причини?), до заарештованого застосовуються або ж не застосовуються наркотичні препарати.

На доцільність їх застосування впливають ще й такі чинники, як:

- чи вживав (або ж пробував) заарештований наркотики раніше. Якщо вживав, то коли, як довго і які саме;
- чи відбував заарештований термін покарання раніше («мусора» чомусь переконані, що всі, хто побував за ґратами, обов'язково бавилися наркотою). До того ж за тих, хто вже побував за ґратами, відповідальність менша (коли раптом котрийсь із ментів здуру переagne палицю, і в'язень гине від отриманої дози) — вони вже дискредитовані в очах суспільства, відтак заступатися за них навряд чи хто захоче;

— соціальний і суспільний статус «об'єкта».

Гойдалки. Щоб викачати з «об'єкта» необхідну інформацію, його обов'язково спробують розгойдати не обов'язковими розмовами про

сім'ю або ж друзів. Можуть ніби ненароком попросити консультації з того питання, на якому «об'єкт» розуміється професійно. Головне завдання — завоювати симпатію, втертися в довіру, спробувати зробити поступливішим та розбалакати. Зазвичай, це робить «хороший» слідчий, тоді як «поганий» дедалі більше принижує, погрожує і завдає болю. Старий, як світ, прийом батога і пряника.

Практика показує, що люди самі собі створюють проблеми і самі себе садять за ґрати. У дев'яноста п'яти випадках зі ста вони самі в усьому зізнаються, визнаючи цілковито або ж частково свою вину (запам'ятай: для суддів, що виносять обвинувальний вирок, немає жодної різниці між словами «частково» та «цілковито»), і лише в п'ятьох випадках причетність до тієї чи тієї кримінальної справи доводять шляхом слідства. Жоден із тих, хто мовчав, категорично відкидаючи вину, будучи неконтактним для слідства, не був під вартою довго, навіть тоді, коли проти нього були прямі докази.

Ще раз повторюю: може, з огляду граматики, і є різниця між фразами «цілком визнаю», «частково визнаю» або «заперечую частково», проте, коли йдеться про виголошення вироку, — це одне й те ж саме. Вина або визнається, або не визнається взагалі. Усілякі там «частково» — чистісіньке словоблудство, вигадане тільки для того, щоб поступово, крок за кроком примусити «об'єкт» зізнатися в усьому. Будь уважним і не піддавайся на провокації. І взагалі — перестань смикатись, ковтати валідол чи длубатись у носі, щойно побачиш слідчого та працівників прокуратури. Вони бояться тебе набагато більше. Шкода, що ти не можеш подивитись на ваше спілкування збоку. Справжнісінький цирк. Єдине, що заважає щиро посміятися з того, що відбувається, — перспектива бути розстріляним після суду. Що вдієш — буває...

Цікаво, чому фразу «я не винен», — «мусора» сприймають як образу? Що в ній такого? Я розумію: для гуманойдів у погонах усі довкола, окрім них самих, — злочинці, але навіть кидатися на присутніх, як бик на червоний прапор?

Рано чи пізно, на день п'ятий чи сьомий, до тебе таки прорвуться винайняті родичами адвокати. Ти з подивом дізнаєшся, що планета Земля як крутилася, так і крутиться, геть не помітивши твого раптового зникнення. Апокаліпсису не сталося, і сонце, як завжди, починає свій шлях небом зі сходу. Як завжди, діти, взявшись за руки, щоранку йдуть до школи, а хлібний магазин біля твого дому, як завжди, відчиняється рівно о восьмій. Поки ти гризтимеш яблуко, яке видасться тобі неймовірно смачним, адвокати розжують тобі твої конституційні права.

Ти не повіриш — виявляється, країна має Конституцію, і згідно з нею жодна свиняча пика не має права безкарно вдиратися до твого дому, а на всі запитання про особисте життя будь-який громадянин України має право не відповідати. До слова, ти чув бодай що-небудь про презумпцію невинності? Згоден — цю скромну дівчину рідко зустрінеш біля будинку суду, проте вона існує, й кожне спірне питання мусить трактуватися на користь звинуваченого, себто на твою користь!

Не марно все ж таки в шкільному коридорі висіло гасло: «Знання — сила». Що більше ти знатимеш — то більше тебе остерігатимуться, бо найбільше в світі працівники правоохоронних органів бояться того самого Закону, який вони теоретично зобов'язані захищати. Міліціонери почуваються набагато спокійніше з юридично безграмотними арештантами. Так їм простіше творити злочини, прикриваючись балачками про законність та правопорядок.

Адвокати прийшли й пішли. Ми залишилися. У смердючих, просякнутих кіптявою та людськими випарами, бетонних домовинах. Сам на сам із зграєю наділених владою виродків, що криво усміхаються. Але нічого... На все свій час.

Бачу, ти від спілкування з операми геть похнюпився. Май на оці — що менше слухатимеш «мусорів» — то міцніше спатимеш, хоч би що вони казали. Адже ж знаєш: ментам повірити — себе обдурити.

Що? Кажеш, усіх родичів і друзів пов'язали? Ну, а сам ти їх у наручниках бачив? Ні? Значить, усе гаразд. Мусора ще не сказали, що через тебе все населення України заарештовано? Завтра скажуть. Їм лиш дай волю — всіх пересаджають, а газету «Правда України» перейменують на «Тюремний вісник». Краще подумай про щось світліше. Приміром про те, що кінець світу ще не настав, і просто зараз тебе навряд чи розстріляють «при спробі втекти».

Та перестань ти врешті-решт дутися, бо, дивлячись на твою кислу пику, в натурі настроїв зникає. Краще відгадай загадку, поки ми не доїхали до КПЗ на Подолі:

— Під час переправи перекинувся човен з десятьма міліціонерами. Скільки їх потонуло?

— Таке не тоне.

— Відповідь неточна. Двадцять! Ще десять потонуло під час слідчого експерименту.

Розділ III. Камера попереднього ув'язнення

*«Ну, проб'єш ти головою стіну.
І що ти робитимеш
у сусідній камері?»
(Станіслав Єжи Лец)*

Давненько не було в мене такої чудової охорони. Все-таки даремно грішив я на міліцію, твердячи, що вона препогано нас береже. Ще й як береже! Мене запхали в переповнений автоматниками уазик. Попереду машина з кліпалкою, позаду ще дві. Загалом я нарахував близько двадцяти омонівців з автоматами ще й десь із семеро в цивільному. Вочевидь, хтось із «керівництва» всерйоз потурбувався, аби ми в дорозі не нудьгували.

До уазика мене запхали з неймовірними труднощами. По-перше, я був закутий у наручники. По-друге, ще однією парою «браслетів» до мене прикували огрядного омонівця, якому товстий живіт та автомат заважали втиснутись у дверцята. Складність завдання виявилася в тому, що через усе це ми могли залізти до машини тільки водночас, а не один за одним. Омонівець упрівав, крєктав і брудно лаявся. Я чекав, коли ж він здогадається передати комусь свій автомат, але ні! Наша міліція просто так не здається! Героїчно долаючи труднощі, що виникали на кожному кроці, таки пролізли до машини.

Охорону перед тим, як вийти з райвідділу та сісти до машини, ретельно проінструктували. Пам'ятаю, хлопців років двадцяти-двадцяти п'яти, вкрай переляканих і без того, жахав страшилками про особливо небезпечного злочинця літній офіцер з червоною фізією, з кашкетом на впрілій потилиці. «Особливо небезпечний», себто я, стояв біля дверей і ніяк не міг зрозуміти — говорить він серйозно чи придурюється. З інструктажу я зрозумів, що мої сподвижники збираються атакувати нас у дорозі ракетами «земля-повітря», а особисто міністр внутрішніх справ з телевежі спостерігатиме в бінокль за нашими пересуваннями. Коли вони вкотре

схилилися над картою Києва, вивчаючи маршрут, я раптом помітив, що на мене ніхто не зважає, а позаяк прокурена кімната добряче набридла, я тихо, щоб не заважати складанню важливого для Батьківщини плану, вийшов з кімнати.

У коридорі було порожньо й самотньо. Я неквапом спустився до вестибюля й віч-на-віч зіткнувся з озброєним нарядом, що чергував біля входу до райвідділу.

— Ти тут чого?

Іх, вочевидь, збентежили мої наручники.

— Мені звеліли біля вас почекати.

— Невже? — Недовірливо простягнув олив'яний солдатик. До чергової частини повсякчас заходили озброєні гуманойди, голосно грюкаючи дверима й перемовляючись.

— Чекай, коли звеліли.

Поки я думав, як рухатися далі, за спиною почувлися тупотіння й радісний вигук:

— Ось він!

Як дітлахи з призабутої «Зірниці», вони вчепилися мені в спину, засперечавшись, до кого б цього «особливо небезпечного» прикувати. По коротких дебатах обрали наймасивнішого й, вочевидь, не найрозумнішого міліціонера, котрий, опинившись поруч зі мною, відразу ж посмутнів.

Від Московського РВС міста Києва до Подолу, де камера попереднього ув'язнення, нічним завмерлим містом їхати щонайбільше хвилин п'ятнадцять, максимум — двадцять. Наша автоколона повзла майже три години. Час від часу глух мотор, а насамкінець закінчився бензин. Нас із прикутим омонівцем кілька разів перекладали з місця на місце, автомати падали на підлогу, вивалюючись із машини, комусь причавило ногу. Одне слово, всі спохмурніли.

Ситуація ще загострилася, коли ми таки дісталися мети. Черговий по камері попереднього ув'язнення ковзнув по мені змуджено й прохармаркав:

— Везіть його до лікарні. Такий він нам не потрібен, — і розвернувся, щоби йти геть.

Прикутий омонівець ще більше зів'яв і засопів. Дивно, але цієї миті я його просто по-людськи пожалів. Старший групи вибухнув:

— Ти шо?! Куди везти? Дзвони начальству!

Десь із хвилин сорок вони зідзвонювалися з «начальством». Ще десь півтори години сперечалися з кимось по телефону. Врешті-решт омонівець дочекався звільнення. Його відчепили, а мене повели до камери.

Черговий мент солодко позіхнув. Виллвши на мене, а разом і на себе майже півбанки чорної смердючої фарби, гуманойд героїчно зняв відбитки пальців. Примусив кілька разів присісти, потому, примруживши праве око, довго принохував, вся до анального отвору. Позаяк ані пістолета Стечкіна, ані пластиковеї вибухівки там не було, мусорення не на жарт запсихувало, заспокоюєшчись лише тоді, коли викрутив, як ганчірку, мої італійські черевики. Природно, після такої процедури вони навіки втратили товарний вигляд. З почуттям виконаного обов'язку гуманойд покликав нагляд, ачів, які, позіхаючи й шмаркаючись, запхали мене до камери на другої поверсі.

Уперше потрапляючи до клітки, завжди треба пам'ятати неписане правило: раніше судимі завжди сидять із тими, хто опиняється за ґратами вперше. Якщо поруч з тобою в камері ніби випадково опинився старожил, можеш не сумніватися: це, щонайменше, «підсадна качка» — очі й вуха оперативників. Випадково у в'язниці ніхто ні з ким ні за яких обставин не опиниться поруч, та й загалом у цьому світі нічого випадкового не буває. Аксиома неймовірно проста, але чомусь більшість ув'язнених згадує про неї запізно. Тому й відбувається, що прибулець-новачок слухає, роззявивши рота «бувалого» зека, у відповідь починаючи пащекувати навсібіч. Йому на гадку не спадає, що за «досвідченим авторитетом» стільки гріхів, що він панічно боїться повернутися назад до справжніх бувальців, де йому тут-так чі покажуть на місце біля параші. Новачок цього, звісно ж, не знає й продовжує слухати, як і кому краще жити на зоні. Добре, коли він тільки слухає. Не доведи йому Господи, розговоритися: це дорівнює щиросердній сповіді лакеям Феміди.

З усіх провокаторів, яких підсаджували до моєї камери, запам'яталися двоє (решта надто вже сіренькі, щоб писати про них). Один називав себе Льонею й сидів тут уже майже рік (незважаючи на те, що на Подолі тримають не більше двох місяців), мав пишну руду бороду, а на правій руці в нього не було великого пальця, який нібито відірвало під час попередньої відсидки в Комі АРСР (переконаний, що це чистісінька вигадка). Льоня ходив по камері з пачкою книжок, кримінальним та кримінально-процесуальним кодексами, вдавав досвідченого економіста й пригощав співкамерників апельсинами (їх купували «мусора»), аби завоювати симпатії арештантів, яких «розробляли».

Гадаю, Льоня мав серйозні проблеми в тюремному середовищі, якщо йому так хотілося вислужитися перед ментами. Оперативники, своєю чергою, дивилися на нього зневажливо-зверхньо, не надто ховаючись з тим, що він їхній агент.

Про другу «качку» залишилися, хоч як це дивно, приємні спогади. Він одразу, в лоб запитав про те, що йому доручили дізнатися в мене. Я було навіть розгубився від такої прямої. Дізнавшись, що я не при справах, він угамувався і впродовж усього нашого співбуття всіляко намагався підбадьорити, коли мене після «бесід» змуждувало шлунковим соком.

— Братухо, збагни, — казав він, нарізаючи ковбасу ложкою, заточеною об одвірок. — Наша країна без революцій — не країна. Ми не штурмували в сімнадцятому Ермітаж, не відсиджувалися в окопах в сорок другому. Маємо ж тоді хоч у в'язниці посидіти! — і, вдоволений власним красномовством, широко посміхнувся беззубим ротом. — Хіба ми не слов'яни?!

— Угу, — підтакували співкамерники, натоптуючи шлунки недовареною перловкою.

Я дивився на них і чомусь думав про те, що Україна втрапила до історичної халепи. Допоки тут пробували скіфи, все було, як належить, а щойно поповзли татаро-монголи — перекинулося з ніг на голову. Стократ мав рацію Андрій Кончаловський, сказавши, що зовні ми білі, а всередині — азіати.

... Коли заходило до камери, перше, що впадає в око, — цілковитий брак найменшого простору, а ще — хоч якогось, бодай нечистого повітря, та ще страхітлива антисанітарія. Маленькі кумедні блощиці, зачувши свіжу поживу, радісними стрибками біжать дерев'яними дошками зустрічати новачка.

«М-да, — зблиснуло в мозку. — Це геть не Гонконг і навіть не Китай. В армійських казармах на території Астраханської області було набагато чистіше, а в таборах для біженців у В'єтнамі та на півдні Лівану — затишніше, ніж тут. Але дарма! Прорвемося!»

Так склалося, що мені й раніше доводилося потрапляти в усілякі халепи. Приміром, 19 лютого 1984 року один розумаха розрядив у мене пістрічок з автомата Калашникова з відстані не більш, ніж три метри. Кулі просвістали так близько, що я відчув, як вони зрізали волосся на голові.

Убити подібного до себе тільки в книжках легко. В реальному житті послати людину в небуття виявляється не такою простою справою. Далі не кожний здатен натиснути на курок. Надто ж — уперше.

Той, хто стріляв у мене, дуже нервувався та ще й чогось панічно боявся. Він ніяк не міг прицілитися й зосередитися на стрілянині. Інстинктивною рвонув уперед і, схопивши автомат за ствол, вирвав

зброю з рук. Зробити це було неважко, враховуючи відстань між нами. Тієї миті я не думав про те, що могло б статися, якби він таки вцілив, куди хотів. Мене більше обходило, скільки гільз валяється на землі, чому в стрільця тремтять руки й такий зацькований вигляд. Усвідомлення того, що могло статися, прийшло геть пізніше, коли ситуація несамохіть кількаторазів прокрутилася в пам'яті, а за півроку на тому самому місці мого товариша вбили пострілом у шию. Він був на рік молодшим від мене...

У горах Кавказу, куди потягнув нас нечистий, я примудрився зівратися з льодовика в провалля й майже годину теліпався на шнурі, наче ялинкова іграшка...

У водах Індійського океану, на глибині двадцяти п'яти метрів, у мене скінчився кисень. Почуття, зізнаюся, не з найприємніших. Вдихаєш, а повітря немає. (Значно пізніше, в Карибському морі, ця ситуація повторилася з точністю до навпаки — в мого французького напарника скінчилося повітря, і вже мені довелося витягати його з-під води).

Приблизно в тих самих широтах я познайомився з крокодилем, сказати б, у природних для нього умовах.

Було це в Південно-Східній Азії. У супроводі аборигенів ми попливли на катері помилуватися принадами джунглів.

Ми пропливали повз дивовижні місця. Це був якийсь інший світ, інший вимір часу й простору. Мій товариш-фотограф крутив камерою навсібіч і верещав од захвату. Ледве ми причалили до берега, щоб розім'ятись і перекусити, як він помчав до пальм клацати якусь пташку.

Поки аборигени готували обід, а друзі розклали речі на березі, я скинув шльопанці й пірнув у воду. Не пригадаю, коли ще переживав таку насолоду, купаючись та пірнаючи в кришталево чистій воді під палючим тропічним сонцем. Я неквапом плив уздовж берега, милуючись могуттям правічної природи. Звідкілясь ізгори, з-під крон величезних рослин, лунали крики екзотичних птахів і тварин. У ті хвилини, сп'янілий від довколишньої краси, я думав про те, що опинився на порозі раю.

Вода була напрочуд спокійна. Слабка, ледь відчутна течія не порушувала водної гладіні. Гадаю, що пробув у воді досить довго, бо, вибравшись на берег, відчув, як приємна втома розливається по всьому тілу. Відтак розстелив на піску рушника й ліг засмагати.

Я вже засинав, коли в напівдрімоті почув клацання фотоапарата. Ліниво розплющивши очі, подивився праворуч, звідки долинали

знайомі звуки. Фотограф стояв, широко розчепірівши ноги, й захоплено знімав. Тоді я повернув голову ліворуч подивитися, що саме він цього разу знімає.

Коли ж побачив об'єкт фотографування — спати чомусь перехотілося. Один із наших приятелів, стоячи на безпечній відстані, жбурляв печиво, поціляючи в пащу нівроку собі крокодилкові, який наполовину висунувся з води якраз у тому місці, звідки я щойно вийшов на берег.

На моє обурене запитання: «Чому не попередили?» — аборигени здивовано знизали плечима. Нікому з них не спало на думку, що ми можемо чогось не знати і це «щось» може бути трішки небезпечним. На їхню думку, якщо ти поліз купатися — значить, так треба. Тобі видніше. А як же інакше? Та й нечемно забороняти білому робити те, що сам хоче.

Ще дурніша ситуація трапилася в квітні 1992 року в благополучному Нью-Йорку. В аеропорті імені Кенеді під час злету в маленькому пасажирському літаку загорівся двигун. Зліт обернувся на посадку. Ідіотський стан, коли безпорадно сидиш, пристебнутий, як той піддослідний кролик, до крісла й спостерігаєш крізь ліюмінатор, як зовні гасять твій літак.

Про всілякі дрібниці й автокатастрофи я навіть не казатиму. Хіба що ось це: машини, незалежно від марки та вартості, билися, мов консервні бляшанки, і всередині чомусь був не хтось, а саме я.

У зв'язку з машинами згадаю кумедний випадок. Вечірнім Києвом віз я пастора з Мінесоти. Вулиця (до речі, в районі Подолу) різко повертала ліворуч. Тоді я щойно починав водити авто й перед поворотом переплутав педалі. Замість загальмувати, натиснув на газ. Авто вискочило на хідник, оминаючи стовп та групу перехожих, злегенька правим крилом дряпнуло ріг будинку і, зіскочивши з бровки, гучно лягнулося на проїжджу частину.

Американець довго мовчав, а потім обережно поцікавився:

— А ви завжди так повертаєте в цьому місці?

— Звичайно, — я відповів якомога байдужніше, ледь одірвавши змокрілу від поту сорочку від спинки крісла.

Коли я приїхав до Сполучених Штатів, перше, що при зустрічі зробив мій київський пасажир, — мовчки вручив мені ключі від «Б'юїка», щоб було на чому їздити дорогами Америки. Я почав був відмовлятися — мовляв, не знаю місцевих законів та правил дорожнього руху. На що американець відповів:

— Я пам'ятаю, як ви повертали в Україні. Повірте: на наших дорогах Вам нічого не загрожує...

Уривки спогадів яскравими барвами спалахнули на полотні пам'яті, поки я неквапно влаштувався на холодному дерев'яному номості, який зовні скидався на мініатюрну сцену розмірами два метри на три (загальні розміри тюремної камери — два з половиною на три та заввишки близько трьох).

Теоретично в такій клітці мали б утримувати не більше трьох чоловік. Нас же було п'ятеро, а в окремі дні кількість ув'язнених доходила до вісьмох. Тоді, коли одні спали, решта змушена була стояти біля дверей. Вода в трубу подавалася з коридора. Там був кран, який наглядач повертав, стомившись від криків у камерах.

— Два. Вісім. Воду увімкни.

— Два. Три. Зроби більший струмінь.

— Два. Дев'ять...

І так цілий день. Вода була життєво необхідна — втамувати спрагу, змити після себе нечистоти, помитися й випрати натільні речі. І все це на крихітному п'ятачку камери біля рудувато-чорної діри в підлозі, що виконувала функції унітаза.

У в'язниці годинника немає. Його зарахували до речей заборонених, за які, якщо знайдуть, можна спокійно позбутися нирок. Проте в'язні завжди з точністю до півгодини знають час.

Після десятої вечора воду перестають умикати, а наглядачі рущають дивитися телевизор. Умикають її щойно вранці, коли тюремники виспляться та зволють повернути краник біля дверей.

О шостій ранку камеру перетрушують догори дном і всіх заарештованих обшуковують у коридорі. Ще кілька обшуків протягом дня, а ввечері — чергове перелічування в'язнів, але без шмону. Людей тасують, мов карти в колоді, перекидаючи з камери до камери по кілька разів на день.

Двічі на добу приносять кухоль сирої, трохи підфарбованої заваркою води з гучною назвою «чай» як додаток до тюремного пійла, що досить віддалено скидається на їжу. Але й баланди не дають поїсти до пуття — на допити заведено забирати до ранкового вживання їжі, а повертати до камери — після вечірнього. Чому тут дивуватися? В камері попереднього ув'язнення все влаштовано для того, щоб людина зв'яла і зламалася.

Як з'ясувалося, звикнути до браку повітря набагато важче, аніж до браку харчування. Камеру переповнювали запахи поту й людських випарів, та ще тютюнового диму від співкамерників, яких геть не обходило власне здоров'я. Позаяк сигарети з фільтром в ув'язненні заборонені, то публіка смалила або дешеvu «Приму», або самокрутки

з уривків газет, набиваючи їх тютюном, витрушеним із знайдених недопалків. Усе це, багатократно помножене на відсутність вентиляції та маленьке вікно, наглухо заварене листами металу, створювало нестерпний сморід.

Ще одне немишуче зло — цілковита відсутність природного світла. Сонце над головою імітувала тьмяна лампочка, яка цілодобово горіла в заграбованій кобурі під стелею. Від неї дуже швидко падав зір.

З вошами Бог милував, а з блощицями ми домовилися. Вони мене не кусають, я їх не давлю. Досить кумедні, але злостиві створіння. Хто сказав, що в блощиць немає мізків? Плюнь тому в пику. У цих тварючок мізків більше, ніж у деяких співкамерників.

Блощиці дивляться на людину, як на їжу, оцінюючи її тільки з цього погляду. (Власне, люди дивляться одне на одного під подібним кутом). У них своя стратегія й своя тактика поїдання людини. В одному місці вони випивають кров на сніданок, в іншому — на обід.

Боротися з блощицями річ марна — це однаково, що воювати з дощем. Про їхню живучість ходять легенди. Одна з них розповідає, що коли з судна, яке затонуло чотириста років тому, підняли скрипку з коштовностями, серед речей, поїдених іржею та запліснявілих, виявили блощиць. На свіжому повітрі вони потихеньку оклигали й з апетитом, не меншим, аніж чотири століття тому, взяли за людей. Такі собі невеличкі монстрики.

Кого блощиці не люблять — то це тарганів. Я їх теж, чесно кажучи, терпіти не можу — мало того, що ці тварючки неодмінні супутники антисанітарії, вони ще й украй неприємно кусаються. Так, так, не дивуйся — звичайнісінькі таргани. На волі, навіть в комунальних квартирах, їх не так багато й вони не такі озвірілі, як у в'язниці, тому мало хто знає, що ці вусаті створіння вміють кусатися.

У камері попереднього ув'язнення значно важче, ніж у в'язниці. Чомусь не дуже приємно сушити випрану в холодній воді білизну, вдягнувши її на голе тіло, а спати на дерев'яних дошках, позаяк ані матраца, ані ковдри в камері зроду не було. Проте психологічно тут дещо легше, ніж на Лук'янівці. Повсякчас з'являються нові обличчя, всі свіженькі — шойно з волі, більшість плекає надію вирватись, якщо не сьогодні, то обов'язково завтра. Та й сам кампону* сприймається, як величина тимчасова, а не постійна.

Людина людині — вовк, товариш і брат. За ґратами це відчуваєш доволі гостро. З одного боку, будь-хто готовий переступити через

* камера попереднього ув'язнення.

будь-кого, аби тільки вийти на волю, з іншого — ти брат по нещастю, і стосунки всередині клітки ґрунтуються на цьому постулаті. Хай там що, а тюремне братство таки існує, проте моральні норми в екстремальних умовах (і в'язниця тут не виняток) дещо інакші, аніж у ситому житті.

Дуже цікава річ: спостерігати, як поводяться люди в далеко не найкращу для них пору. Коли до того ж маєш змогу порівняти з тим часом, коли в них усе було гаразд, — це казково цікаво. Таке вичворюють ці *homo sapiens*, що мимоволі замислишся — який дурень їх так обізвав?

Найбільше потішали мене добродушні череванчики-бізнесмени. Вони мали необережність підготовувати ментів, наївно вважаючи, що, коли вдарить грім, то «свої» якщо й не допоможуть, бодай не топитимуть. Куди там! «Свої» й посадили, опісля сумлінно розпатронивши те, що лишилося від спонсорів. «Чужі» не знали, скільки грошей у натоптуватих підопічних, а «свої» давним-давно все підрахували, попередньо помноживши на два.

Що цікаво, — ті з бізнесменів, кому на додаток втелючили ще й суто кримінальні статті (наприклад, убивство), окрім рідних економічних, поводитися набагато розкутіше, дивлячись на світ тверезіше за своїх миролюбних братів по розуму. Мимоволі починаєш замислюватись, як залежать одне від одного конкретна стаття кримінального кодексу й людина, котра плаває під нею. Чому, скажімо, за наркоту сидять худі дегенерати, які не вміють ні читати, ні писати, а за здирництво — широкоплечі бугаї?

Під час перебування в камері невгамовні оперативники поклали за звичку водити мене на допити рано вранці, а повертати до камери, ясна річ, після вечери. Зловтішно всміхались, цікавлячись:

— Як тобі там?

Скажеш: «Добре, як же інакше?» — лютують, тупотять ногами. Відповідаєш: «Погано, дихати нічим,» — радіють, такі вдоволені:

— Ось бачиш — ми тобі казали!.. Попереджали!.. Ще не те буде!..

І — нове коло... Після їхніх «бесід» до кінця першого місяця ув'язнення я схуднув на п'ятнадцять кілограмів і, на думку працівників міліції, на вигляд значно покращав.

Ментів хлібом не годуй — дай покричати: «Розстріляємо!» Цікаво, вдома вони кричать те ж саме чи щось іще гірше? Напевно, корчать перед дружинами героїв, які затуляють собою амбразури ворожих дотів, а дітям розповідають байки про те, які їхні татусі сміливі й відважні. Особисто мене вже нудить від їхнього вереску:

— Мовчиш? Мовчи! Ми однаково всіх упіймаємо!

Ну, то йдіть і ловіть, коли аж так хочеться. Багато ви наловите, сидючи навпроти...

— Відведіть мене до камери.

— Бач, заквапився. Тобі ліпше спілкуватися з нами, з нормальними людьми, а не з тими, — гидливо поморщились, — хто в камері.

Щиро кажучи, з «тими» я почувався значно комфортніше. Звичайні люди. Ще вчора вони стояли поруч у тролейбусі або ж у вагоні метро. Кожний із своєю, тільки йому притаманною, родзинкою, з власним поглядом на довколишній світ.

Аби я не сумував без звичних земних благ, а водночас, гадаю, задля додаткового психологічного тиску, до камери на кілька тижнів запахали тих, кому світив розстріл.

... Понурий Гоша важко зітхав і бідкався з приводу того, що це його останній смугастий рейс. Раніше він устиг зробити чотири ходки, а цього разу Гошу заарештували за наслідування Шекспіра. Обурені родичі задушеної Дездемони викликали міліцію, і ново-явленого українського Отелло потягли за грати.

— Я до них усім серцем, а вони мене — мусорам!.. У-у!..

Хвиля обурення щоразу переповнювала Гошу, коли він згадував, як слуги Феміди тягли його по сходах.

Аслан, на відміну від Гоші, жінок не душив. Він потрапив сюди за банальну «битовуху». З п'ятих очей пограбував пенсіонера, а потім разом із земляком утопив потерпілого в Дніпрі на очах у численних перехожих.

— Звідки я знав, що він плавати не вміє?

Справді, звідки? Втім, далеко не кожний плавець впливе після удару обрізком труби по потилиці.

Я вчив його грати в шахи. Аслан запам'ятовував погано, завжди плував слона з турою, періодично впадаючи в депресію.

— Можуть вишку впаяти, — задумливо говорив він, пересуваючи пішака.

Я не чув, щоб тема смертної кари обговорювалася так жваво й зацікавлено, як у КПЗ. Введуть мораторій чи ні? Приймуть Україну до ЄС чи не приймуть? Щоразу, коли в камері з'являлася нова персона з яскравими епізодами в біографії, дискусія спалахувала з новою силою.

Дещо пізніше, коли інтерес оперативників до мене пригас, у хаті почала з'являтися більш невинна публіка на кшталт кишенькових злодіїв, невдатних торговців зброєю, бізнесменів та пересічних

вуличних грабіжників, кому за офіс правила темна підворотня. Їхні оповідання та відповіді на запитання: «Як там, на волі?» — більше скидалися на прифронтові зведення, аніж на мирні будні європейської держави.

Більшість співкамерників пішли, як прийшли, — безбарвні обличчя, порожні, як мильна бульбашка, оболонки людей, які через власну порожнечу не запам'ятовуються.

Коли в камері з'явився Юстас, я спочатку здивувався — такий персонаж геть не вписувався в тюремну п'єсу. До того ж Юстас, як не дивно, завжди був у доброму гуморі. «Мудрець спокійний навіть у в'язниці», — повторював він щоразу, завершуючи гімнастику для очей у позі лотоса.

Якось, коли мене вели на допит, я зіткнувся в коридорі з Юстасом, який повертався після зустрічі з адвокатами. Юстас ішов з великою пакою газет і величезним кульком яблук (які ми ввечері залюбки з'їли). Я мав вигляд дещо гірший, бо напередодні розірвав наручники, тим самим спричинив легкий шок в охорони. Вони й без того були чомусь переконані, що в мене за плечима якась спецпідготовка, а тут ще й ці наручники... Насправді я й сам не знаю, як це вийшло. Під час чергової «бесіди» я цілком механічно крутив зап'ястями, скутими за спиною, і раптом відчув, що руки вільні. Чи то наручники браковані трапилися, чи то безна-що ще...

Браві оперативники, котрі корчили з себе сміливих та відважних, раптово принішкли й гуртом вибігли з кімнати. Я ще здивувався — куди це вони так швидко вчотирьох чкурнули? Не минуло й п'яти хвилин, як взвод озброєних автоматами гуманоїдів у бронезилетах, з вереском увірвався до кімнати, тягучи за собою, видається, щойно розбуркану вівчарку. Вирішивши з переляку, що наручники я порвав навмисне під час спроби втекти, менти здійняли пеймовірний галас і метушню. Наймудрішою серед них виявився собака. Ми подивились одне одному в очі, пес із розумінням позіхнув і приліг подрімати.

Наступного ранку моїх адвокатів попередили: коли я ще раз зіпсую казенне майно, мене відправлять до карцеру.

— Та що ви таке кажете? — сілєснули в долоні адвокати. — Це хороший хлопчик. Кандидат філософських наук.

— Знаємо, який він хороший — газети читаємо, — пробуркотів прапорщик. — Щоб таке більше не повторилося!

А вже, коли «хорошого хлопчика» вели коридорами, руки за спиною були закуті двома парами наручників, а ззаду й обіруч крокували кілька міліціонерів.

— Ну, ти даєш! — сказав мені потім у камері Юстас. — Я думав, ти жартуєш, а вони й справді тебе так охороняють!.. Які ж усе-таки менти ідіоти!

На волі Юстас був власником кількох підприємств, а у в'язниці опинився за навмисне вбивство за обтяжливих обставин.

На початку серпня до його офісу прийшли непрохані гості. Юстас ніяк не міг зрозуміти, чому й за що треба комусь платити, якщо він нічого нікому не винен. Позаяк власної охорони він не мав («я не такий цінний екземпляр»), то розмовляти з непроханими візитерами довелося самому. Ті, своєю чергою, виявили наполегливість, утовмачуючи, де що по чім, підводячи наукову базу під свою вимогу платити. Юстас спробував увічливо випровадити їх за двері, проте, через те, що розмовляли вони цілком різними діалектами російської мови, конструктивного діалогу не вийшло. Візитери офіс уподобали, почувачуючися, як удома. Коли один з гостей вирішив підкреслити серйозність намірів, витягнувши ствола, Юстасу довелося підперти свої аргументи бронзовою статуєткою, що стояла на його столі. Як наслідок, один із візитерів помер на місці (з'ясувалося, був родичем міліцейського генерала), а другого доправили до реанімації.

— А решта? Ти казав, їх ціла банда притяглася.

Юстас знизав плечима:

— Поняття не маю, куди всі поділися. Чомусь не завважив.

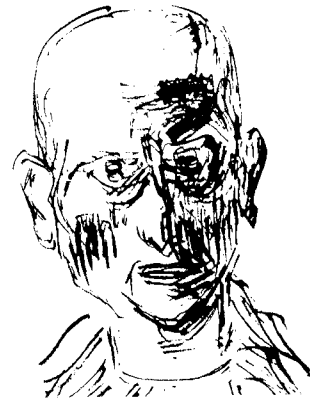
Якось я поцікавився в Юстаса: «Чому ти завжди в доброму гуморі? Як тобі це вдається?» Хай яку сильну нервову систему має людина, але з такою статтею... Та й елементарне хвилювання, якщо не за себе, то за рідних. В умовах ізолятора тимчасового утримання його внутрішній стан був унікальним. Відповідь Юстаса вразила. Я довго думав над нею, вимірюючи кроками відстань між тюремними стінами.

— Я знаю свою долю, — сказав він. Потому тихо, з м'якою посмішкою додав:

— Кожний знає. Якщо вміє слухати себе.

Це були не просто слова. Це було щось набагато більше.

Час перебування в КПЗ підходив до кінця. Пізньої осені мене «замовили» з речами й перевели до Лук'янівської тюрми, де умови були трохи кращі. Туг на часі сказати дещо про те, якою мовою спілкуються за тюремними мурами.

Розділ IV. Вступ до тюремної лексики

«— И-у!.. О-о!.. У-у!..

— Ти що?! Жара!..»

Елла Щукіна у Льфа з Петровим мала в активному лексиконі тридцять слів. У в'язниці, як з'ясувалося, можна вдовольнитися значно меншим словниковим запасом, і тебе всі чудово зрозуміють — від співкамерника-психопата до слідчого з особливо важливих справ. Загальноосвітній рівень оточення не вимагає вчити напам'ять словник Даля чи, не доведи Господи, Грінченка. Тебе зрозуміють і в тому разі, коли ти тупо мовчатимеш. Для в'язниці це нормально. До того ж, що більше чоловік мовчить — то розумніший вигляд має, незважаючи на цілковиту відсутність інтелекту на фізії під Швейка.

У кожній тюрмі свій, тільки їй притаманний лексикон. Чому той чи той предмет або ж явище називається саме так, ніхто до пуття не знає. Багато словосполучень не перекладаються нормальною мовою й не мають логічного обґрунтування (щось подібне до нерозкладних ідіом у літературних мовах).

Чому, приміром, на волі телевізор називають *ящиком*, а у в'язниці ящик — *телевізором*? Голову можна зламати, розгадуючи подібні ребуси. Втім, арештанти нечасто сушать собі мізки над такими питаннями — їм і без того проблем не бракує. Новоприбулі в'язні приймають місцевий діалект як даність, не замислюючись, звідки й чому він виник.

Після обшуку, помивки, медогляду та тривалого сидіння в тюремному підвалі ув'язненого провадять до камери. Дорогою він робить коротку зупинку біля кантьорки, де йому врочисто вручають скатку. До скатки входять **вата** (в перекладі — матрац), яка, з усього видно, належала хворому на енурез: смердюча, ніколи не прана коротка ковдра, що увібрала в себе пил століть, і щось, що формою

скидається на подушку. Допоки ти зі щирою цікавістю роздивлятимешся оце, принесуть **весло, тромбон, шльомку** (вона ж **ніфель**), обов'язково одне коротке простирadlo і, язик не повертається сказати, наволочку.

— А-а... — мимоволі зривається з язика.

— Це все, що лишилося. Відриваю від серця, — перебиває, читаючи думки, каптьор. — Буде на що — зразу ж поміняю.

Аби каптьорник з доброї волі щось поміняв — такого ще не бувало. Щось ліпше чомусь ніколи не з'являється само собою. У в'язниці все до дрібниць доводиться діставати...

Чому ложку назвали *веслом*, ще можна збагнути. Ну, нехай рівномірні порухи ложки в захололому гороховому супі трохи скидаються на рухи веслувальника, але чому тарілку називають *шльомкою*?

— Як чому? — здивувався, затягуючися травкою, Петюня Фастівський. — Шльомка від слова «шолом», бо вона, в натурі, схожа на каску часів Великої Вітчизняної. Тепер про тромбон. Коли тюремного кухля прикладаєш денцем до цегляної кладки, щоб через стіну перебазарити з братвою в сусідній хаті, — він робиться, як музичний інструмент, в якого дмуть лохи з симфонічного оркестру.

Не можу сказати, що Петюня відзначався компетентністю в тюремній термінології — він усього лише виклав власний погляд, але певна логіка в його словах, хоч як дивно, була.

Після того, як ти переступиш поріг камери, *смотрящий* (якщо такий є) або хтось із старожилів покаже тобі, на яку нару кинути скатку і в який *телевізор* (ніша для посуду під столом) покласти шльомку, тромбон і весло. Цікаво, чия небуденна уява вбачила подібність між цією нішею й телеекраном! Це ж скільки треба було дивитися в ту діру...

Якщо ти людина для в'язниці нова і не квапишся розкриватися перед співкамерниками — тобі дадуть нейтральне місце, відтак за кожним твоїм жестом, кроком, вчинком спостерігатимуть двадцять чотири години на добу. Зазвичай, за три-чотири дні з'ясовується, хто є хто. Потому тебе переселяють на більш або ж менш почесне за тюремними поняттями місце.

Як на волі, так і у в'язниці людина видає себе дрібницями, необережними поглядом і словом. Надто яскраво це виявляється тоді, коли новоприбулий *шифрується* (поводиться зачато), а згодом зривається, не витримавши внутрішньої напруги. У в'язниці при-

ховати свої думки значно важче, аніж на волі, бо повсякчас, цілодобово за тобою пильно стежать співкамерники й опери.

Камера й нара після ізолятора на Подолі видаються неймовірно зручними й просторими. (Мимоволі проскакує думка, що марно ти клопотався про якнайскоріше переведення з КПЗ до СІЗО). У Лук'янівці горішню нару називають *пальмою*. У Дніпропетровську, для порівняння, — *грушею*. Напевно, київські зеки, на відміну від дніпропетровських, частіше «відриваються» в теплих краях.

Затхлим тюремним коридором *парізає таси* (або ж *випав на таси* тобто ходить туди-назад) *попкар* (контролер), який *пасе* арештантів, себто стежить за ними. Суть роботи контролера відбито в давнішій назві — наглядач. Чітко і ясно. Проте в Україні вирішили, що «наглядач» ріже слух, відтак перейменували цю посаду на «контролер».

Якось я підрахував, скільки часу проводить попкар у тюремному коридорі впродовж свого трудового життя. Вийшло не мало не багато — десять-дванадцять років добровільного ув'язнення, під час якого «контролери» мають однакові з ув'язненими шанси захворіти на туберкульоз.

В обов'язки попкаря входить *висіти на вушному* (підслуховувати розмови в камерах) і *на очному* (підглядати) через *сечку* (спеціальний отвір у стіні й у дверях).

Саме по собі слово *висіти* виявилось досить універсальним. У в'язниці його можна прикласти до будь-чого. Приміром, вислів «лежати на горішній нарі» на місцевому діалекті звучатиме, як *висіти на пальмі*.

Попкар повсякчас бурчить, погрожуючи крізь зачинені двері всілякими неприємностями. Надто ж коли помічає *причал* (пограмотному — засіб для налагодження міжкамерного зв'язку, а коли просто — звичайна палиця з гачком на кінці, зроблена з уламків віника або щільно скручених газет), за допомогою котрого *ганяють коней по дорозі*.

Власне, *дорога*, -- це будь-який вид зв'язку. В цьому випадку дорогою може стати звичайна мотузка, напнута між камерами ззовні. Дорогою передається *пакован* (спеціально зроблений пакет, куди складають чай і сигарети) або ж *ксива* (вона ж *малява*), колись -- документ, нині -- записка. Ксиви бувають різні — наприклад, *пошукова*, коли шукають людину, або *прогон* (інструкція для всіх арештантів). Ксива завжди пишеться за канонічним зразком і може мати такий вигляд:

«Ночі доброї, братва!

Мир та затишок вам у домі нашому! Братва! Діло таке! Чи немає у вас у хаті...? Якщо є — нехай відпише. До нас учора заїхав від вас..., відпишіть, що за людина. Заженіть по можливості чаю та курьоху, а то геть голяк. На цьому stop. Здоров'я вам, фарту, удачі, скорої свободи, всіх благ. З щирою арештантською повагою, братва хати...»

Зазвичай, у великих камерах є арештанти, які цілими днями тільки те й роблять, що ганяють коней, тому їх і називають конононами.

Було б наївно вважати, що на всі ці маляви і ксиви заплющують очі опери. Доріг, не контрольованих «мусорами», у в'язниці немає. Часто опери самі провокують і заохочують створювати такі дороги, аби в процесі листування цікаві для них арештанти проявили себе. Часто-густо буває, що сусідня камера порожня (про що арештанти не здогадуються), а мусора з неї листуються нібито від імені ув'язнених. Подеколи це робиться під вигаданими іменами, іноді провокатори прикриваються реальними. Поки арештанти розберуться, що до чого (та чи й розберуться взагалі?), мине якийсь час, упродовж якого опери встигнуть відпрацювати своє завдання.

За порушення режиму арештанта можуть кинути до карцера або ж позбавити *кабана* (продуктової та речової передач). Останнє застосовується часто, бо карцер переповнений, і штрафник чекає своєї черги два-три тижні. Кабана дозволяють передавати раз на два тижні. (Якщо в'язень не знає, від кого передача, це ускладнює її отримання). Кабана передають через *кормушку* (прямокутний отвір у дверях), через нього подається й баланда — така собі подоба їжі.

Баланду готують на комбіжирі з залежаних і напівзогнилих продуктів. Навіть собаки від неї вернуть морди. У людини після такої, вибачте на слові, «їжі» печінка й шлунок розладнюються доволі швидко. Позаяк арештанти часто-густо вибору не мають, а їсти щось треба, вони й їдять, попередньо кілька разів промивши водою, закушуючи хлібом, змішаним на смітті й на скалках від скла. Кажуть, його печуть у місцевій пекарні.

В'язнів, що розносять баланду, називають *баландерами*. Інші в'язні ставляться до них зневажливо: за їхнє запобігання перед тюремним начальством баландерів називають козлами. Всі, кому випадає досиджувати термін у в'язниці, сподіваються вийти на свободу до закінчення терміну. Комуś таланить, комуś — ні.

Коридором час від часу проходить *ліпило* (фельдшер), у якого немає ніяких медикаментів: «У людей на волі нема грошей на ліки, а

ви хочете, щоб у тюремній аптеці щось було?» Все лікування полягає в доброзичливих побажаннях:

— Ти, головне, не хворій. Що? Уже захворів? Тоді одужуй!

Задля ілюзії лікування можна проковтнути пігулку. Будь-яку. Переважно ту, що під рукою.

Слідом за ліпилем у коридорі з'являється *левітанша* — дама, яка розносить пошту, де погані звістки значно переважають добрі. Що, скажіть, може бути приємного в продовженні санкції прокурора або в звинувальному вирокі?

Час від часу, покруктуючи й дихаючи перегаром, до камери вдираються *шмонщики* (від слова шмон — обшук), перекидаючи речі та відбираючи все, що вподобалося. Можуть здійснити галас через будь-яку дрібницю, наприклад, через *мойку* (звичайне лезо) і зчинити справжній скандал, якщо знайдуть *кобуру* (дірку між камер). Спостерігаючи поведінку шмонщиків, які дістають воістину сексуальну насолоду, порпаючись у чужих, далеко не найчистіших речах, чітко усвідомлюєш, що в'язниця не просто «місце не надто віддалене», — це інший вимір, де відбувається масове отупіння й немає місця здоровому глуздові.

Гітлер і Сталін не здогадалися заварити вікна металом. У «незалежній» Україні додумалися. Крихітний клаптик неба закривають ґрати, на які знадвору наварено намордник — ящик, що цілковито перекриває світло й повітря. (Його ще називають *блян* або *забрало*).

Замість слова «зрозуміти» використовують вислів «дати дупля», а слово «прозріти» означає бути шокованим тим, що зрозумів.

У в'язниці не заведено вживати слово «Спасибі», кажуть «Дякую», жорстоко караючи тих, хто лізе до чужої балачки.

Вислів *розвести рамси* означає з'ясувати, хто правий, а хто — ні. Найчастіше це відбувається десь у кутку камери за кухлем чифіру. Дехто під час розмови *плутає рамси*, себто поводить неправильно й не надто розуміє ситуацію, що склалася, а фраза *убитий рамс* означає давно неактуальну ситуацію, до якої не варто повертатися.

Досить часто арештанти малюють кульковою ручкою на *мароці* (носовій хустині) квіти, колючий дріт, щось на релігійну тему, аби потім передати на волю близьким. На розмальовування хустини йде кілька днів. Часом — тиждень. А втім, куди поспішати? Відлік терміну починається з моменту затримання.

Слово «образився» намагаються не вживати, позаяк *ображеними* називають насильницьки «опущених», тобто згвалтованих. Ну, а що таке *півень* — пояснювати не треба: це й на волі знають — чоловік з

нестандартною сексуальною орієнтацією. Що ж до *куриць*, то вони, на відміну від півнів, до сексу не причетні. Ці причетні до оперчастини. Зависнувши на «очному» та «вушному», куриця збирає цікаву для кума (оперпрацівника) інформацію, передаючи її за призначенням. У такий спосіб дехто намагається полегшити свою долю.

Куриць не люблять співкамерники і зневажають оперативники. Самі стукачі не замислюються, що їх «постукування» не скорочує терміну, а, навпаки, продовжує. Куриці потрібні операм. То навіщо ж їх випускати? Стукачів підготовують дрібними поблажками, поступово дедалі глибше заганяючи в торбу, щоб вони не пищали й слухняно виконували все, що їм накажуть.

Мало хто стукає від злостивості. Для більшості — це нормальний стиль життя на волі. У в'язниці він просто загострюється. Що вдієш, у школі нам ставили в приклад Павліка Морозова, й не всі батьки заколисували діточок казками від Маріо П'юзо.

Час від часу куриць виламують з хати. Хтось вважає це замалим не подвигом, такою собі боротьбою за моральну чистоту арештантів. Насправді ж це річ марна, й, окрім шкоди, нікому нічого не принесла. Практика свідчить, що дуже часто виламують не того, кого слід, а коли й того, — це не має жодного сенсу. Один виїхав — інший заїхав. Розумні люди використовують куриць у своїх інтересах. Наприклад, підкидають через них дезінформацію.

Куриці не мають необхідності щось випитувати. Співкамерники, напівмертві з нудьги й тривалого сидіння в бетонних трунах, самі все розповідають. Що зробив. Коли. З ким. Чому. Люди чомусь забувають про те, що оперчастини працює без вихідних.

Особисто я дійшов висновку, що мовчати не вміє ніхто, хіба що небуденні особистості, які з'являються раз на віку, та ще ті, хто пройшов спеціальну підготовку щодо поведінки під час допиту. (Одна з найпоширеніших ілюзій — нібито вміють мовчати раніше судимі, бо вони вже були під слідством, сиділи й знають, що по чому. Цілковита дурня!!! Саме в таких «досвідчених» язики розв'язуються найшвидше!). Багато хто, вважаючи, що мовчить, цим буцімто мовчанням розбалакує набагато більше, ніж ті, хто оформив явку з повинною в самісіньких дверях райвідділу. Якось один співкамерник дав мені почитати свою відксерену кримінальну справу. Розумний, як видавалося, хлопець, але на очній ставці він так відмовлявся від провини, що ліпше було б її визнати — шкоди було б менше.

Якось я замислився: чому ж на волі багато друзів вміють зберігати таємницю, й на них начебто можна покластися? І раптом збагнув:

вони мовчать тільки тому, що ніхто в них не цікавиться, а не тому, що вміють тримати язик за зубами. Щойно їм заламають за спину руки й почнуть ставити запитання «с прістрастієм» — швиденько в усьому зізнаються, підписавши, не читаючи, будь-які папери. А перед судом починають стогнати: «Я не винен! Мене примусили! Допоможи! Я від усього відмовлюся!» Річ ясна, що «не хотів», але навіщо брехати, топити й підписувати те, що на голову не налазить? Мовчать подільнички...

Людська мова — це матеріальне втілення її розумової діяльності. Часто-густо саме мовлення відіграє вирішальну роль у тому, яке місце мовець посяде (чи посідає) в суспільстві.

Переважна більшість в'язнів — це доволі примітивні істоти, проте якщо порівняти їхню мову з манерою розмовляти, притаманною правоохоронцям, останні програють з великим відривом. Матюк на матюкові, помножений на типово мусорський прононс начебто знайомих з дитинства слів. Від ув'язнених такого ніколи не почуєш. Ба більше, що статечніша людина, то культурніша мова, в якій ретельно вивірене кожне слово. Чемність і коректність у поведінці подовжують життя, брутальність, навпаки, скорочує, як про це свідчить такий випадок.

Якийсь час зі мною в камері сидів сімдесятидволітній дідусь Боря, щонаймиліший, запевняю, старенький. Перед в'язницею він мешкав на сьомому поверсі шістнадцятиповерхового панельного будинку. Сусід його, здоровий, раніше судимий за хуліганство бугай, на дев'ятому. Періодично вони зустрічалися біля будинку і в ліфті.

У школі бугай учився кепсько, виріс у неблагополучній сім'ї, де про ввічливість та культуру спілкування поняття зеленого не мали, тому й заходив до ліфта першим, грубо розпихаючи ліктями інших пасажирів. Врешті-решт таке хамство дідусеві Борі остогидло, й він, вийнявши з господарської торби армійський багнет часів першої світової війни, без зайвих слів насадив на нього сусіда. Той упав на підлогу ліфта та там і залишився. Старий, неквапом витягнув багнета, обтер його об шкіряну куртку завмерлого хлопа й вийшов на своєму сьомому поверсі.

Крові натекло стільки, що лікарі не тямалися з подиву, як некультурний сусід примудрився видряпатись, а той, опритомнівши в реанімації, дав свідчення. Так дідусь Боря опинився у в'язниці. Єдине, про що він шкодував, це про те, що сусід вижив: «Увесь вік страждаю від незавершених справ. Після першої відсидки теща мені всі вуха продзижчала: «Борю, якщо ти ще раз сядеш, то тільки через халатність». І на тобі, — як у воду дивилась, царство їй небесне!»

Раніше дідусь Боря сидів на Лук'янівці років сорок тому і вийшов на свободу за указом, відомим як указ Лаврентія Берії:

— Оце справді була амністія так амністія! Кілька годин в'язниця стояла порожня!

Дідок мрійливо закочував очі, віддаючися спогадам про золоті п'ятдесяті. До слова, Боря відрізнявся досить неслабким здоров'ям, та й зовні був нівроку — під метр дев'яносто. Незважаючи на більш ніж пролетарське походження й дуже непросте життя, він ніколи не матюкався й думав перед тим, як щось сказати.

Мова — не просто візитівка. За кожне слово доводиться платити. Скільки проблем часто виникає через уривок фрази або ж неправильно витлумачене слово! Прикладів — скільки завгодно. Використовувати в розмові нецензурщину вкрай немудро, а посилати когось на три літери — непростенна дурість, за яку словом «вибач» не відкупишся. І взагалі — думай перед тим, як щось сказати. Тебе не має обходити, хто там ночами карається через нерозкриті епізоди. У тебе своя біда, і, дай Боже, з нею розібратися.

Розділ V. Дещо з тюремного побуту

*«Миється той,
кому лінки чухатися»
(судження)*

Німецький пілот Руст, скандально відомий перельотом через кордон і приземленням на Красній площі, якось сказав у інтерв'ю: «Я все розумію, але чому мене чотири роки в туалеті тримали?»

Точніше не скажеш. Тюремні камери, справді, коли на щось і схожі, то на громадський туалет, де почують бездомні. Такий самий бруд, така ж самісінька антисанітарія, що стала невід'ємною частиною тюремного побуту.

Власне кажучи, нам ще пощастило. У п'ятдесятих арештантів під конвоем виводили оправлятися двічі на день — по півгодини вранці і ввечері. Бігом, під ударами конвоїрів, під гавкіт вівчарок. Пізніше, десь у сімдесятих, з'явилися виносні параші. Згодом каналізацію провели в усі камери.

Коли озирасься на тюремне життя, то позаду бачиш отруєну порожнечу, спресовану в завулках пам'яті в кілька яскравих миттевостей. Це як смерть наяву, де глибоко всередині час від часу тліє й спалахує полум'я. Цікаво, як там на волі? Мабуть, усе вирує, і кожна мить наповнена рухом, а значить, життям.

Світ змінюється — в'язниця незмінна. Вона подібна до гнилого протухлого болота, що невідомо звідки взялось у квітучому лісі. Хтось порівнює її з безлюдним островом, мені ж вона нагадує бетонну труну, переповнену павуками, які жадібно пожирають один одного. І вільні пересічні громадяни ставляться до нас, як до живцем похованих покидьків суспільства, що застрягли на півдорозі між життям і смертю.

Так-таки-так... Сподобило влипнути.

1997-й рік виявився напрочуд бурхливим та колоритним з усіх оглядів. Жоден інший не врізався в мою пам'ять так гостро і яскраво.

Я стояв біля єгипетських пірамід і блукав звивистими вуличками нічного Каїра.

Біля моїх ніг об прибережні камені Кіпру розбивалися хвилі Середземного моря, там де, за переказами, народилась Афродіта.

Я молив Бога дати щастя всім, кого люблю, і тим, хто любить мене, у храмі Гробу Господнього; сидів у затінку Гетсиманського саду, спостерігаючи, як розпечені промені-стріли падають на місто Давидове з глибин бездонного Неба.

Я підіймався камінням величного Акрополя, що ширяв над розміреним життям Еллади, та руїнами храму Сонця в Дельфах, біля якого проповідував Піфагор.

Країни й міста, насичені подіями і людьми, що змінювали одне одного, як у казковому калейдоскопі. І на завершення року — тюремна камера й глуха ізоляція від зовнішнього світу. Чи не для того, аби осмислити пройдений шлях, замислитися, зважити?..

У певному сенсі мені й тут пощастило. Мене кинули до однієї з тих камер, з яких починається в'язниця, до корпусу, збудованого в другій половині дев'ятнадцятого століття. Так що сиджу не будь-де, а в пам'ятці архітектури.

Мало що тут змінилося впродовж останніх ста з гаком років. Пробили дірку в підлозі, підвели холодну воду і вкрутили розетку — ось і всі переміни. Подумати лишень — стільки страждань, болю й крові всотали в себе ці стіни, збудовані на віки! Скільки тут розтоптано доль! Я заплющую очі й бачу, як кров тече підлогою, гуснучи біля столу.

Коли на початку війни радянські війська відступали, про евакуацію арештантів не могло навіть ітися. (Навіть мирне населення вивезти не встигли). Солдати заходили до камер і розстрілювали всіх поспіль, не розбираючи, хто є хто, за що сидить і коли (може завтра?) йому на волю. Винний чи невинний — значення не мало. Був наказ — і його виконали. (Хоч-не-хоч, згадаєш відповідь Папи римського на питання, як відрізнити своїх від чужих: «Убивайте всіх. Бог своїх відбере»).

До нашої камери теж якось зайшли. Якраз на тому самому місці біля дверей, де нині сміються, п'ючи чифір, пацани, лежали звалені один на одного тіла, а старший зміни поквапно перераховував трупи, щоб ніхто не сховався й не прикинувся мертвим.

Війна закінчилася більш як півстоліття тому, а що змінилося з того часу? В оточенні, в людях, у довколишньому світі? Несамохіть озираєшся довкола, аналізуєш, зіставляєш...

Декорації змінюються, актори лишаються на сцені. В усі часи карликів і велетнів можна було на пальцях перелічити. Решта — люди середнього зросту. Завжди і скрізь геть пропавших і богоподібних — одиниці. Більшість — звичайні середнячки, різнобарвні кавалки людської глини, які мислять трафаретами, вбитими в тупі мізки. Чому б це раптом ти, чисто виголений читачу у випрасуваній сорочці, думаєш, що не для тебе, не для членів твоєї родини будувалися тюрми й концтабори? Що? Ти нічого такого не вдіяв? Я зараз лусну од сміху. Дотепнику! Ти або блазень, або придурок. У слідчому ізоляторі всі невинні. Роззуй очі, підними голову. В країні, де між словами «закон» та «повія» ставиться знак рівняння, над кожним висить дамоклів меч. Чи не для тебе звільнили нару біля мене?

За ґратами дивні думки лізуть до голови. Наприклад, що робити в разі пожежі? Камеру не відчинять — інструкцією заборонено. Організувати перевіз арештантів до інших тюрем теж ніхто не стане — надто багато забере часу й сили. Радше за все ліниво гаситимуть, допоки гаситься, а тим часом ти задихатимешся в диму, гадаючи, де краще здохнути — лежачи на нарі чи сидячи під столом, заматавши обличчя мокрим рушником.

Від власного безсилля шалієш. Хочеться рвати голими руками ґрунти, щось робити, а не блукати безцільно камерою, не чекати тижнями, поки відчиниться «кормушка» й тебе замовлять з речами на вихід.

Той, хто не був у тюрмі, подеколи цікавиться: «Де легше — в камері на чотирьох чи на сорок чоловік?» Я відповів би так: якщо ти людина, а не лайно, — тобі вестиметься добре в будь-якій камері за будь-якої кількості арештантів. Живи спокійно сам, не заважаючи іншим. Не защемляй слабких, не наживайся на чужому горі й не дозволяй нікому сісти на шию. (Навіть думки про це ні в кого не мусить виникнути). Ніколи не бери без дозволу чужі речі, не присідай на чужу нару, а речі загального користування завжди клади туди, звідки взяв. Як бачиш, усе дуже просто.

Це по-перше. Тепер по-друге. Поміркуймо разом, де краще. Безперечно, для накопичення «безцінного життєвого досвіду» тридцять дев'ять потенційних злочинців краще за три. Поки пройдеш камеру з кінця в кінець, поспілкуєшся з одним, другим, тридцять дев'ятим — уже й день закінчується.

У камері на чотирьох, так званому «трійнику», спілкуватись особливо ні з ким. (Та й навіщо, коли й так є чим зайняти мізки?) Сказати, що в трійнику нема простору — це не сказати нічого. Завширшки два метри, завдовжки — чотири. Тепер розмістимо в цьому прямокутнику зварені в два поверхи чотири залізні нари, стіл, лавку, іржавий умивальник, проб'ємо дірку в підлозі — що ж залишиться з вільного місця? Коли один з арештантів випадає на таси, решті залишаються тільки нари.

З цього погляду в більших камерах, здавалося б, і місця більше. Але це лише на позір. Поділивши загальну площу на кількість осіб, отримуємо в результаті простір розміром у 1,6 кв. метра на людину. В трійнику виходить 1,9.

Важливо й те, скільки чоловік ходить на парашу — сорок чи чотири. В трійниках набагато спокійніше та й порядку більше. Хай хто там сидить, а знайти спільну мову з трьома легше, ніж з тридцятьма дев'ятьма. Окрім того, в трійниках є ще й та перевага, що більше чотирьох арештантів там не буває. Великі ж завжди переповнені. Арештантів значно більше за кількість нар. Доводиться спати в дві зміни. Що також зручностей не додає.

Коли потрапляєш до в'язниці, розумієш: ти тут надовго. Чекати на суд доводиться кілька років. Хтось не витримує й тихо, нібито природно помирає. Інший намагається покінчити з собою. Третій, махнувши на все рукою, опускається, вже нічим не відрізняючись від смердючої бродячої собаки.

Те, що зробилося звичним згодом, першого дня дечим шокувало сильніше, ніж сам арешт. Я йшов крізь обшуки, знімання відбитків пальців і прокурені бетонні бокси, де люди від нестачі кисню непритомніли, балансуючи на лопатях сатанинської м'ясорубки, що перемелювала людську глину в однорідну криваво-сіру масу. Під кпини наглядачів. Під гавкіт собак. На порозі двадцять першого століття.

Я зрозумів, що вижити можна тільки в тому разі, коли твердо знаєш, навіщо і в ім'я чого, коли є чітка мета, а слова **любити** й **ненавидіти** вже не просто слова, а довічний сенс.

Не так уже й легко зовні зберігати спокій, коли гігантська хвиля глухої люті й бажання помсти переповнюють усе єство, наповнюючи терпкою отрутою кожну клітину. Нерви не витримують, ти переступаєш межу, за якою гальма зірвано, і ти готовий геть на все, не замислюючися про можливі наслідки. І цієї невідворотної й фатальної миті на допомогу приходить Його Величність Сміх, який рятує тебе від неминучого розстрілу, а котрогось із олів'яних солдатиків від безславної загибелі посеред робочого дня.

Повір: у в'язниці є з чого посміятися. Подивися на себе в люстерко, на те, ким ти був і ким став. Подивися на співкамерників, на їхній побут, на все, що тебе оточує, збоку. Правда, скидається на кімнату сміху? Тільки шизофренік, який уперто не хоче збагнути, чому двічі по два — чотири, здатний вигадати таку веселу п'єсу.

Саме фотографування чого варте!

Скільки я пам'ятаю з книги Ю. Торвальда «Сто років криміналістики», сенс фотографування полягає в тому, щоб ідентифікувати особу й у разі чогось за допомогою фотографії розшукати для лави підсудних наразі відсутнього пасажира. За логікою, фото має бути максимально наближеним до оригіналу. Це за логікою, але де в нашому суспільстві, а тим паче у в'язниці, ти бачив цю саму логіку? Менти не шукають легких шляхів. Спочатку людину кидають до КПЗ, де вона не голиться, не стрижеється, не миється і т. п., з кожним днем роблячися дедалі менше схожою на ту, ким була на свободі. За два місяці потому її перевозять до тюрми й знімають. Потім відряджають до камери, де арештант уже має змогу поголитися, постригтися, відносно помитися. Як наслідок, чоловік на фото суттєво відрізняється не лише від того хлопа, який колись розгулював на волі, але й від того, хто вже відпочиває, розвалившись на нарах.

Якось я стежив за тим, як відбувається впізнання за фотографією. Слідчий підсовує свідкові одне-єдине фото, закриває лівою рукою лоба й зачіску, а правою — все, що нижче перенісся. На манісінькій, три на чотири, фотокартці лишаються самі очі.

— Він?! — чи то запитує, чи стверджує представник законності й порядку.

Свідок нервово позирає на годинник — він явно хоче додому й мурмоче щось нерозбірливе.

Слідчий задоволено посміхається:

— Я так і думав. Значить, він. Розписуйтеся. Ось тут!

Свідок знову мурмоче, вкриваючись холодним потом. Слідчий зирить з-під лоба й підвищує тон:

— Розписуйтеся і йдіть. Ми вас викличемо!

Звучить, як ультиматум. Не розпишешся — посадять, а по дорозі додому треба ще зайти до хімчистки, продуктів купити, дитину забрати з дитячого садка. Свідок розписується й покvapливо прощається.

Я непомітно підійшов до столу й поглянув через плече на фотокарточку: натуральний фоторобот пересічного громадянина. Будь на кого покажеш — не помилишся.

У в'язниці людина поступово звикає до замкненого простору, до браку світла, до придуркуватих співкамерників. Проте є речі, до яких неможливо звикнути.

Те, що собаками цькують арештантів, дурничка порівняно з життям у камері, що прилягає до псарні. Повсякчасний сморід, нескінченний гавкіт удень і пронизливе виття ночами. О шостій ранку і о восьмій вечора псячий вінегрет із пахоців та звуків збільшується стократ. Собачок годують. Коли вуха ви ще можете чимось затулити, то про армійський протигаз згадуєш із ностальгійним почуттям удячності й теплоти.

Ніяк не збагну: чому на Заході такі чисті в'язниці? Куди вони ховають сміття й багно? Чому там, за бугром, в їжі не плаває сміття й немає проблем з водою та електрикою? В яких інкубаторах вирощують полісменів без явних ознак хвороби Дауна? Для мене сіє лишається загадкою.

Якось трапилась мені на очі книга Д. Мерфі, котрий відсидів неповні двадцять років у найсуворіших в'язницях США. Читаєш, як фантастику. Сидять же люди! Чим не п'ятизірковий Хілтон?

Коли я був маленьким, мама часто приказувала: «Зайди до тролейбуса й прочитай найголовніше правило в житті: «Не висуйся». Я намагався, але жити, не привертаючи до себе уваги довколишніх людей, чомусь не вдається.

У в'язниці через погане освітлення дуже швидко падає зір. Для того, щоб остаточно не загрибити очі, я попросив собі настільну лампу. Виявляється, до мене це нікому на думку не спадало. Ніколи не гадав, що поява такої звичної для нормального побуту речі викличе непідробну цікавість публіки.

Напочатку треба було втручання окремих державних керівників, аби лампа потрапила до камери. Потім дві (!) комісії з перервою півтора тижні ретельно розкручували її до останнього гвинтика й подивовано кліпали, наче то була не лампа, а уламок космічного корабля. Усі були переконані, що всередині — радіопередавач, через який я спілкуюся з зовнішнім світом, даючи цінні вказівки соратникам на волі. Що більше я наполягав на тому, що це звичайнісінька лампа, яку продають у будь-якій крамниці, то менше мені вірили. Треба було спеціального висновку експертизи та особистої вказівки заступника міністра внутрішніх справ, аби лампу перестали розбирати й складати, як дитячий конструктор.

Розповідаючи про тюремні будні, не можна не згадати про те, що раз на тиждень, у суворо встановлений день, арештанти шикуються в коридорі й під конвоєм рушають митися.

Тюремна «лазня» суттєво відрізняється від того, що називають лазнею на волі. Між ними десь така різниця, як між «Запорожцем» і «Мерседесом». У в'язниці «лазня» являє собою порожню камеру, обличковану плиткою від підлоги до стелі, з якої стирчить кавалок іржавої труби. Звідти «повільно й сумно» десь із десять хвилин витікає тепла вода. Це радше пародія на душову. Найбільша неприємність у тому, що вода з труби — технічна, нерідко з домішками чи то масла, чи то солярки. Після «помивки» шкіра досить швидко пересихає і вкривається висипами. Днів зо два потому потерпаєш: минеться чи не минеться, підчепив чи не підчепив якусь заразу. Добре, що з дому передали кип'ятильника. Можна нагріти трохи води і як слід помити голову, а разом попрати.

У тюремних умовах прання — то цілий процес, до якого готуються заздалегідь, попередньо поінформували співкамерників. Адже «таз» один на всіх.

Поки накуп'ятиш кип'ятильником воду, промине точно не п'ять хвилин. Поки випереш... Хоча прати теж можна по-різному.

Варіант перший — найлегший. Даш пачку сигарет, і за тебе все виперуть. Недолік цього варіанту — ті, хто готовий прати за інших, далеко не найохайніша частина землян. Особисто я гидую давати іншим прати свої речі, та й де гарантія, що їх виперуть так ретельно, як ти хочеш?

Варіант другий — найпоширеніший. Як тато Карло, тупо терти речі з милом, допоки на долонях не спузиряться криваві мозолі. Багато піни, багато води, ще стільки ж розмов довкола. Той, хто пере, докладає воістину титанічних зусиль, що, зрештою, не надто й позначається на якості процесу. Навпаки — призводить до якнайскоршого зношування речей. Зате всі бачать — іде процес. Багато хто часто-густо не стільки пере, скільки вдає це, аби довколишні не думали, що сусід любить бруд.

Варіант третій і, як на мене, наймудріший, коли, звісно, результат тебе цікавить більше за сам процес. У гарячу воду кришиться мило й робиться мильний розчин. У ньому на кілька годин замочують речі. Потому їх ретельно полощуть, викручують і сушать. Непогано було б використовувати замість мила пральний порошок, але він, як і багато інших корисних речей, потрапляє до камер нелегально, відтак дістати його непросто.

Перевага цього методу полягає в тому, що речі не псуються, служать довше, відпираються значно краще, ніж у попередньому варіанті, і (що важливо для тюрми) — таке прання не підвищує

вогкості в сирому приміщенні. Хоч як сумно це звучить, але підвищена вогкість у в'язниці — незмінна супутниця тюремного туберкульозу.

Паскудство ситуації поглиблюється тим, що тюремні камери цілковито не пристосовані для прання та сушіння білизни. Щоб якось висушити ганчір'я, арештанти змушені плести мотузки зі старих речей, на яких розвішують випране шмаття під стелею. Тюремники лаються, регулярно обриваючи мотузки. Арештанти знову починають плести, і це триває безконечно. Ніхто не завдає собі клопоту поцікавитися, як прати і де сушити речі у в'язниці.

Той, хто не хоче хворіти на туберкульоз, намагається якомога частіше провітрювати камеру й за будь-якої погоди виходити на прогулянку до тісної бетонної домовини з запліваними стінами й відкритим «дахом», розкресленим на квадрати товстими металевими прутами. На прутах лежить металева сітка, облутана колючим дротом, через який проходить електричний струм.

Розміри тюремних двориків коливаються від двох метрів шириною та трьох довжиною до чотирьох на п'ять. Проте це зовсім не означає, що, коли ти сидиш у великій хаті, тебе неодмінно виводитимуть на прогулянку до більшого дворику. Це залежить лише від настрою наглядачів, що виводять арештантів на прогулянку. Вони можуть і десятьох запхати в маленький дворик, бо їм начхати, що в'язні будуть спресовані, мов оселедці в бочці. Від того ж таки настрою залежить і те, як довго ти гулятимеш — годину, як приписано, чи хвилин із п'ятнадцять, адже наглядачі поспішають додому. Довести, скільки часу ти провів у тюремному дворі, практично неможливо. Та й кому це потрібно? Ви ж у різних вагових категоріях. Тюремний персонал годинник має, а ти — ні. Знайдуть — чекай клопотів. Тюремники, мов юні піонери, готові за будь-яку дрібницю вліпити порушення режиму.

Що більше арештант скаржиться на умови утримання — то більше похвал від керівництва зривають тюремники. На те і в'язниця, аби ті, хто сидять, завили собаками. Коли арештантові робиться посправжньому погано, він стає поступливішим, і «розмовляти» з ним значно простіше.

Скаржитися на тюремний побут даремно. Немарно кажуть: «Багато хто рушав по правду, а хто повернувся?» Йти на контакт з адміністрацією, вислужуватися перед псами? Нищо, нерозумно, безперспективно. Коли комусь до вподоби вилизувати чийсь зад — прапор йому в руки.

Лишається одне — примусити довоколишній світ працювати на себе. Зробити це водночас і важко, й легко. Коли йдеться про суто матеріальний бік справи, то всі тюремники й «мусора» панічно бояться брати хабарі, аби самим не втрапити до сусідньої камери. Проте всі вони, проігнорувавши інстинкт самозбереження, з неприхованим задоволенням беруть на лапу. Людям як різновиду ссавців від першопочатку притаманні продажність і безпринципність. Рідкісні винятки тільки підтверджують правило. За ґратами, де буквально все купується й продається, ці риси вигострюються. В'язниця завдає одним нестерпного болю. Для інших вона — стабільне джерело прибутку.

Я мав час подумати з папером і кульковою ручкою в руці. Хоч з якого боку зайти, хоч як лічи, а цифри виходять дуже цікаві. Якщо скромно, то тіньовий обіг в'язниць і таборів в Україні коливається від восьми до чотирнадцяти мільйонів доларів США на день. А ми дивуємося, чому тюремники й «мусора» не кидають роботу, якщо за неї так мало платять? Виявляється, тим, хто стоїть біля годівниці, є за що поборотися.

Розділ VI. Працівники «місць не надто віддалених»

«Був би мозок — був би й струс»
(з висновку судмедекспертизи)

Винесена в епіграф фраза зайшла до голови, коли рослявий, угодований тюремник послизнувся на кризі й з усього маху протаранив довбешкою зледенілу бетонну стіну. Ми з цікавістю спостерігали за розпластаним тілом.

— Не встане. Закладаємось на вечерю, — запропонував, вигулькнувши з-за спини, спритний коротун неголеному здорованеві з-під Донецька.

— Встане, — розчаровано протягнув неголений і закладатись не став.

Справді, тюремник досить швидко піднявся й, люто порикуючи, погнав нас далі, виписуючи в повітрі чудернацькі фігури руками. Нормальна людина ні за що б не оклигала, а цьому — хоч би що. Я ще раз переконався: коли під час зіткнення голови з іншим предметом лунає глухий звук, це не обов'язково звук голови.

Існування сірої речовини в тюремного персоналу — запитання. Якщо вона існує, то працює в одному напрямі — де і що урвати побільше.

Якось тюремники увірвалися з обшуком саме перед обідом. Того дня, вранці, колега по нещастю одержав з дому продуктивний пакунок, і ми щойно закінчили робити канапки з сиром. Усіх, як завжди, загнали до відстійника. Речі повитрушували з торбів, безладно розкидавши по підлозі. Мотузки з вогкою білизною обірвали, білизну туди ж — на підлогу. Частину каналок з'їли, ренгту скинули зі столу.

Цікаво, їх що — вдома не годують? Пики такі, що, дай Боже, кожному так відгодуватись. А коли й не годують, то навіщо ногами топтати? Особисто мене це розлютило, ренгті, дивлюся — однаково.

Звикли. Чому, мовляв, дивуватися? Все нормально. Сіра повсякденність. Тюремні будні, в яких ув'язнений — ніщо, безправна німа істота, гірша від собаки.

Я дивився, як співкамерники монотонно збирали розкидане по підлозі шмаття, слухав, у кого що пропало. Ненависті не було. Тільки глуха лють і зневага до самовдоволених жлобів, які наживаються на чужому горі. Вони такі нікчемні, що навіть хабаря їм ніхто не дає — нема за що. Відтак доводиться відбирати в арештантів різні дрібниці, щоб недаремно минув робочий день. Як вони кажуть: «Забрати у зека не в западло», а так — щось належне. Мовляв, сприймайте це не як крадіяство, а як скромний внесок тюремного персоналу до боротьби зі злочинністю у володіннях місцевого феодала.

Переважна більшість наглядачів має справжнє задоволення від самого процесу обшуків: вони насолоджуються тим, що принижують інших, і це вабить більше, ніж результат пошуку. В цьому сенсі їхній працювитості можна тільки позаздрити. Не кожному дано з ранку до вечора зазирати до анальних отворів у пошуках заборонених предметів.

Напередодні свят олив'яні солдатика помітно активізуються. По всій в'язниці провадять повальні обшуки. Зеків, що повертаються зі слідства, обшукують по кілька разів. Знайдені харчі, з великими труднощами передані з волі, відбирають, — треба ж чимось закушувати.

Коли тридцятого грудня, близько п'ятої вечора, я повертався до камери, тюремники вже встигли набратися, як свині, й весело гелготали, розкинувшись на стільцях. На мене ніхто не зважав, та й відбирати, власне, не було чого — плитка шоколаду, два-три апельсини, півторалітрова пластикова пляшка води та пачка свіжих газет. Дурничка для волі й справжнє багатство для в'язниці.

Вода була звичайнісінька, негазована. Половину я випив на допиті, половина лишалася в пляшці.

— Що несеш? — підозріло поцікавився тюремник, дибачучи позаду.

— Воду.

— Воду... — задумливою луною підхопив супутник. — Чому воду?

До його звинин ніяк не могло достукатися, що пити, хай навіть переварену, але технічну іржаву воду обридло так, що склянка зі звичайною чистою водою поступово перетворилася на нав'язливу ідею фікс.

— Можеш понюхати, — запропонував я тюремникові, підсунувши пляшку під носа. Ця тварюка не лише понюхала, але й покуштувала.

Я поглянув на його брудну пику, масні губи і збагнув, що допити воду мені вже не судилося.

— Допивай, — приречено махнув я рукою, думаючи, хоч би він пляшку не відібрав. Її теж занесли до списку заборонених предметів.

Поки ми брели підземним лабіринтом, тюремник сумлісно допив воду і, зупинившись біля дверей камери, здивовано розвів руками:

— Не вставляє.

Він і досі вважав, що це якась хитра рідина, подібна до спирту, але без запаху і смаку.

— Я ж казав тобі, що це вода.

— Вода... — знову луною відгукнувся кавалок людської глини й, розчаровано гмикнувши, потупшовав углиб коридору.

Вода геть нешкідлива для організму, чого не скажеш про пральний порошок фірми «Аріель», якщо вживати його замість їжі. Вічно понурий сусід по камері вперше за кілька місяців щиро сміявся після того, як у нього під час шмону знайшли пакупочок прального порошку:

— Братухо, ти б бачив, як вони його нюхали й пробували на язик!

— Напевне, прийняли за кокаїн — уставив свої п'ять копійок малолітка з верхньої нари.

— В такій кількості? Ну ти даєш! Не знаю, за що вони його там прийняли, але грамів п'ятдесят винюхали, стільки ж з'їли.

— Добре, що не відібрали.

— Довелося поділитися. Натуральний рекет — з половини працюють. Врешті-решт кого за здирицтво посадили — мене чи їх?

Сусід побурячив від обурення. Я його розумію. Пральний порошок купили, потім заплатили, щоб пронести його в тюрму, а насамкінець половину довелося віддати. «Аріель» виявився не надто дешевим.

Тюремне начальство вічно, як шльондра, скиглить і скаржиться то на борги, то на відсутність коштів для купівлі найнеобхіднішого. Разом з тим, коли родичі заарештованих хочуть що-небудь передати, їм незмінно відповідають: «В'язні мають усе. В'язниця всім забезпечує».

У в'язниці немає нічого. Навіть елементарних дрібниць, у брак яких нормальна людина не одразу й повірить. Не з доброго ж життя майже всі арештанти сплять не роздягаючись. Убивча антисанітарія, помножена на відсутність денного світла, вентиляції та чистого повітря за температури до п'яти градусів за Цельсієм. Люди втрачають зір, гниють у прямому, не лише в перепосному значенні, але

кого це обходить? Тим, хто перевіряє, всіляким комісіям показують одні й ті ж самі зразкові камери, де арештанти сплять не на залізних нарах, а на металевих сітках, і де на бетонній підлозі лежить лінолеум.

Тим часом, аби привести «місця не надто віддалені» у відповідність до міжнародних вимог Організації Об'єднаних Націй, яка ще 1955 року ухвалила Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими, зовсім не обов'язково ставити питання про додаткове фінансування пенітенціарної системи. Однаково уряд грошей не дасть. Сподіватися на допомогу держави, як мінімум, нерозумно.

Проте вихід є. Досить зняти ідіотські заборони, вигадані в'язничним керівництвом. Серед ув'язнених подибуються дуже забезпечені пасажери, готові за свої кривні зробити ремонт та вкомплектувати тюрму всім необхідним. Але за що тоді тюремники братимуть хабарі? Тому й вигадали сотні неймовірних «не можна», щоб за певну плату всі вони перетворилися на «можна».

Досить цікаво порівняти заборони й дозволи в різних українських в'язницях. Чому, приміром, у Дніпропетровську в'язням дозволено передавати консерви, а в Києві — ні? Чому на Подолі заборонено сигарети з фільтром, а за вісімсот метрів від нього, на Лук'янівці, можна? На самій Лук'янівці те, що вчора було «можна», — сьогодні заборонено. Наприклад, донедавна арештантам дозволено було передавати постільну білизну. Потім заборонили... Знову дозволили й знову заборонили. По парних числах можна, по непарних — ні. Чому? В яких документах обумовлено всі ці заборони, ким конкретно затверджено, на підставі якого Закону?

Про те, що існують якісь укази, постанови й тому подібне, що регламентують порядок утримання в'язнів, чули всі, але що конкретно написано в них, ніхто поняття не має. Та й навіщо їх читати? Що знайде в голову тюремній адміністрації, те й є істиною в останій інстанції. Про яку законність та який порядок може йтися, коли сама влада, й нагорі, і внизу, на цю законність начхала, сповідуючи самі особисті інтереси?

У розвинутих країнах пенітенціарна система підпорядковується міністерству юстиції, що великою мірою сприяє законності за колючим дротом. В Україні тюрми й табори як були, так і залишаються підпорядкованими міністерству внутрішніх справ. Як наслідок, той, хто, грубо порушуючи Закон, вдирався до квартир і заарештовував, сам утримує арештантів під вартою. Відомство ж одне. Що вартує якомусь Паші зателефонувати приятелю Вані й сказати: «Ми там тобі злочинця привезли. Так ти створи йому умови,

щоб не корчив розумника»? Ванюшка ніколи не відмовить за могорича й закуску підірвати чиєсь здоров'я або зламати чиєсь життя. Що може бути простіше?

В'язниця — це величезний згусток негативної брудної енергії, що руйнує психіку як ув'язнених, так і тюремників. Питання не в тому, захворіє людина у в'язниці чи ні, а в тому, на якому місяці відсидки подадуться печінка, серце, мозок?..

За ставленням до ув'язнених тюремників можна поділити на дві категорії: агресивні, котрі за кожної нагоди й без неї зривають зло на арештантах, і неагресивні — зло не зривають, але разом з тим цілковито байдужі до чужих страждань. Марно шукати серед тюремного персоналу психічно повноцінних людей. Це все одно, що рушити в глибини Африканського континенту на пошуки високого блондина в жовтому черевикові. Єдине, що декому не дозволяє остаточно з'їхати з глузду, це просто відсутність розумової діяльності, що також зустрічається досить часто.

Я ще раз підкреслюю — нормальна, зі здоровою психікою, людина у в'язниці працювати не може. Якщо така з іронії долі й опиниться в «місцях не надто віддалених», то це — не надовго. Або — або. Третього не дано.

Це скидається на життя в зоні з підвищеним рівнем радіації. Або організм покине зону, або помре, або ж неминуче перетвориться на такого самого мутанта, як усі. Білим воронам на роду написано довго в чорній зграї не літати.

Психічна неповноцінність та примітивний розвиток тюремників — тільки тло, на якому акт за актом розігрується тюремна п'єса. Несамохіть замислишся: з яких закапелків людської душі виповзає ненависть до собі подібних, чому хтось, знищуючи людську істоту, отримує з того задоволення, і які риси характеру потрібні, аби працювати у в'язниці після природного відбору?

Світ улаштовано так, що сірі, непомітні люди завжди ненавиділи тих, чиє життя вдалося. За те, що в них добрі стосунки в сім'ї, за те, що красиво вдягаються й мешкають в охайних чистих будинках, а під час відпустки ідуть купатися на море або ж у гори покататися на лижах. Будь-який прояв успіху й благополуччя не лише притягує навколишніх, як магніт, але й неминуче викликає заздрощі. Заможні люди недооцінюють цей момент, а саме тут, як у ретельно замаскованій міні, найчастіше ховається причина їхніх безконечних нещастя і лих.

— За що нас ненавидіти? Чому заздрити? Вчіться, працюйте й матимете не менше, якщо не більше за нас.

Товстунці спантеличено знизують плечима.

У тому-то й річ, що вчитися — лінки, працювати — тим паче, а мати хочеться якомога більше. Заздрощі — не стільки риса характеру, скільки вияв прихованого комплексу неповноцінності, притаманного більшості *homo sapiens*. Сірятина ненавидить яскраві барви саме за те, що поруч із ними особливо гостро виявляється її ущербність. Самі по собі нікчеми не здатні збити з ніг, але коли (як-от, у в'язниці) раптом складеться ситуація, де можна продемонструвати власне «Я», то такого випадку вони не пропустять. Що може бути приємнішим для жебрака, аніж споглядання сусідського лиха? Навіть телесеріал є: «Багаті також плачуть». Як воно вам? Що може бути ліпшим для самозвеличення, ніж знуцання з того, хто ще вчора був сильнішим? Як не скористатися з нагоди?

У в'язниці сидять різні люди. Нерозумно стригти всіх під один гребінь. Серед незчисленного лайна та опущених, напівзогнилих від СНІДу наркоманів, нечасто, але зустрічаються яскраві особистості, котрі потрапили за ґрати через недосконале законодавство та беззаконня, яке чиниться в країні. Зазвичай, такі потрапляють до в'язниці за економічні провини або внаслідок політичних інтриг та репресій. Саме їх влада залюбки кидає під прес, «створюючи умови» на прохання приятеля в казенному поймаканому мундирі.

— Це тобі не санаторій ЦК партії! — люблять повторювати наглядачі, запихаючи зеків до задушливого відстійника на час обшуку.

Усі знають — у в'язниці не буває легко. Коли ж тюремники на додачу ще й «підключуються» — труднощі зростають у геометричній прогресії залежно від їхніх ретельності та службового пориву.

Розділ VII. Як працює оперчастина

*«Раз, два, три, чотири, п'ять —
ми йдемо тебе шукать...»
(дитяча лічилка)*

Працювати з тими, хто вже сидить, набагато приємніше, ніж з тими, хто досі ще гуляє на волі. Немає виснажливого стеження, прослуховування телефонних розмов, майже цілодобового мотання містом з наступним звітом перед вищим начальством за кожний літр виїждженого бензину й таке інше.

У в'язниці все набагато простіше. «Об'єкт» завжди під рукою, відпочиває на нарах в такій-то камері. Наче рибка в акваріумі, плаває всередині бетонного кубика, метушиться... А чого, питається, даремно витрачати зусилля? Ситуація під недремним контролем, отож непередбачені комбінації начебто неможливі...

Все, що було, відбувається сьогодні й буде завтра — уже відбувалося у в'язниці не раз і не двічі. Змінюються лише актори, декорації ж і ролі лишаються без змін.

Потрапивши за ґрати, дуже важливо засвоїти, що:

— оперчастина працює без вихідних;

— «випадкові» ситуації ніколи не виникають самі собою, вони визначені наперед, як і «випадкові» співкамерники.

Хтось у погонах спочатку добре подумає перед тим, як розмістити арештанта до тієї чи іншої камери, і цей «хтось» має цілком певну мету.

Для того, щоб не учворити дурниць і не заробити самому собі додаткового головного болю, необхідно чітко розуміти завдання, які стоять перед оперчастиною, що їх вона виконує в міру сил. Головні з них — отримувати максимально повну різнобічну інформацію про арештантів та їхніх спілльників, а також маніпуляція в'язнями та керівництво так званим «злочинським» (або ж «в'язничним») рухом».

Почнемо з головного — добування інформації.

Інформація про «об'єкт», з її подальшою обробкою має два різновиди — головну, безпосередньо пов'язану з конкретною кримінальною справою, яка допомагає виявити певідомі раніше факти, що доводять вину «об'єкта», і непряму, яка сприяє доскопалішому вивченню «об'єкта» та його оточення, що своєю чергою допомагає:

— розкрити інші кримінальні справи;

— контролювати «об'єкт» як у в'язниці, так і після його виходу на волю;

— прогнозувати його поведінку в майбутньому;

— вербувати з подальшим використанням згідно з поставленою метою.

Оперчастину цікавить буквально все: як проводиш вільний час, у що вдягаєшся на волі і як одягаєшся в камері, до якої церкви ходять (якщо ходять) твої рідні і яка саме погода тобі подобається. Цілком незначна, на позір інформація про тебе, потрапивши «куди не треба» та під потрібним оглядом опрацьована, має властивість бумеранга, дуже боляче б'ючи в найнезручніший момент.

Що більше опери про тебе знають — то вразливіший ти. Чим краще ти це розумієш — тим більше шансів вижити в тюремному звіринці.

Схема, згідно з якою цікавого для оперчастини громадянина кидають у розробку, суттю своєю проста, як сільський перелаз, відтак — ефективна. Тим паче, що брудною роботою операм мазати руки зовсім не обов'язково. Для цього є скільки завгодно «блатних» рабів з числа «досвідчених» в'язнів.

Залежно від кожного конкретного випадку схема спрощується або ускладнюється, розтягається на довгі місяці або стискається до кількох днів. Як приклад розглянемо один із найпопулярніших варіантів, попередньо для зручності розбивши його на кілька складових.

Частину першу можна назвати «Вивчення». Поверхове знайомство переходить у стійкий інтерес з метою виявити слабкі й сильні якості. За тобою цілодобово спостерігають, помічаючи кожную дрібницю, виявляючи коло зацікавлень, вивчаючи звички. Не думай, що твоя манера поводитися з навколишніми людьми залишиться непомітною для стороннього ока. Те, як ти поводишся під час «бесід» і допитів, як знімаєш напругу після них, привертає жваву увагу тих, хто працює з тобою, допомагає їм регулювати механізм вибивання свідчень. Інформація, що надходить від наглядців, зіставляється з

нашіптуваннями інформаторів, просіюється, аналізується. Робляться попередні висновки.

Друга частина логічно випливає з першої. З ув'язненим, загалом, все ясно — хто він і чим, власне, дихає. Від поверхового вивчення «об'єкта» переходять до більш поглибленого знайомства з ним. Серед співкамерників невідомо звідки з'являються кандидати в «друзі», з якими, зазвичай, установлюють легкий невимушений контакт. У вас, виявляється, не лише подібні життєві інтереси, але й спільні знайомі на волі. Якщо ти захоплюєшся хокеєм, то й він готовий годинами обговорювати спортивні матчі. Ти бануєш за дітьми? І він з невідомим смутком розглядає сімейні фотографії.

Чимось друга частина скидається на виконання бажань. Кинув у розмові, що ні з ким у шахи пограти, за два дні заїздить майстер спорту, любитель повисіти на чорно-білою дошкою. Виявив інтерес до банківської діяльності — маєш банкіра в теплому светрі. Кого завгодно з-під землі вириють, аби лиш ти почав спілкуватися й говорити. Спочатку про сторонні речі, аж гульк — до цікавих оперчастині справ дісталися впритул.

Новий «друг» обов'язково справлятиме враження надійної перевіреної людини, дивитиметься на «мусорів» не інакше, як на бруд, а «куриць» за людей не матиме. Розмовляючи з новоспеченим «другом», хоч-не-хоч, розпружуєшся. Дякуєш долі, що навіть тут «щастить на людей» і є з ким довірливо поспілкуватися. Непомітно розмови заходять все далі й далі... Саме в потрібний момент люди чомусь забувають про те, що найдошкольніших ударів завдають не «чужі», а «свої» — ті, хто поруч.

Вивчення закінчується й починається третя, завершальна і неприємна частина розіграної п'єси, мета якої — зламати волю в'язня, створити всередині клітки такі умови, щоб той ломанувся до оперів, став «поступливим» і слухняним. Усіх, із ким «об'єкт» підтримував приятельські стосунки і хто виявляв найменшу симпатію до нього, переводять до інших камер. У висліді, «об'єкт» лишається в глухій ізоляції серед провокаторів, zdegradованих наркоманів, психопатів та іншого бидла. Самі по собі вони ніхто й ніщо, але, коли всю цю тупорилу масу спрямовують у певне русло, варто бути насторожі.

Розподіл ролей завершено. Є гадана жертва, є виконавці — вони під рукою, є «куриці», готові справно відрепортувати, як усе відбулося, й є провокатор, який нацьковує одне на одного довколишніх згідно отриманих інструкцій.

Про провокацію як таку можна говорити годинами. Це така сама вічна тема, як теща, хатні тварини або погода. По суті, провокація — це мистецтво нацьковування людей один на одного. На цю тему написано купу книг та навчальних посібників. Професіоналів, перш ніж укорінити їх до потрібного колективу політичної партії або церковної структури, вирощують не один рік.

Безперечно, у в'язниці все значно примітивніше, аніж на волі. Провокатори далеко не професіонали, хоча для тюрми дресировані непогано. Зазвичай, вони косять під блатних, проте на перші ролі не лізуть, намагаючись бути в тіні, щоб мати можливість з'їхати з теми, якщо ситуація раптом вийде з-під контролю. За жодних обставин провокатор не полізе вперед — він завжди все робитиме чужими руками, вдаючи такого собі відчайдуха за кухлем цифіру. Його голос трохи тихіший за того, хто уявив себе авторитетом. Провокатор, наче шакалятка, підвиває з-поза чиєсь широкої спини зачовгані фрази на кшталт: «Це вам в'язниця, а не в'язничка!» або «Покарати за всією суворістю арештантських законів!», хоча про ці закони він сам зеленого поняття не має. Зате звучить авторитетно.

Коли до цькування «нагорі» додається ще й нервозність усередині камери, досить складно зберегти самовладання й не наробити дурниць. Не так уже й просто поставити на місце не в міру енергійних виконавців і разом з тим нікому не зламати носа або щелепу. Не можна скидати з рахунку те, що бажаючих підставити пику, аби «об'єкт» добряче врізав межі очі й таки отримав термін бодай за якою-небудь статтею, — у в'язниці вдосталь. «Об'єктові» втішені слуги правопорядку вліплять максимально, а псевдопотерпілому скинуть за амністією термін.

В екстремальній ситуації надто важливо не піддатися паніці, не метушитися, впадаючи в крайнощі. Нерозважливі вчинки ще нікого до добра не доводили. Вихід є з будь якого, найзаплутанішого лабіринту. Поглянь на ситуацію збоку. Світ перебуває не за межами нашого «Я» — він у нас самих, і ми можемо ним керувати. Неможливо зламати того, хто не хоче бути зламаним.

Я вже згадував, що маніпуляція тюремними «авторитетами» та керівництво «злочинським рухом» разом з надходженням інформації є основними завданнями оперчастини. Керувати авторитетами насправді значно легше, ніж видається на позір. Вони легко йдуть на контакт і без великих проблем піддаються вербовці. Зазвичай, це хворобливо честолюбні й самозакохані егоїсти з ретельно прихованими комплексами меншовартості. Позаяк на волі вони були

ніким, у ліпшому випадку — шістками сильніших господарів, то за ґратами прагнуть за будь-яку ціну набрати ваги в очах довколишніх.

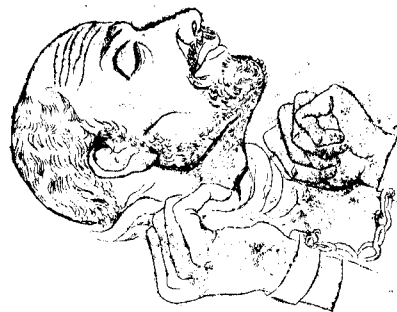
Тільки дурень або наднаївна людина може думати, що оперчастина існує окремо від місцевих «авторитетів». У в'язниці господар один, адже некерованих «вождів» у природі не буває. Коли такий раптом з'являється, то його досить швидко приручають або знищують — інших варіантів нема й бути не може (якщо він, звичайно, не ляже на дно або не вибереться на волю).

Стежити за тим, як «мусора» зі свого боку, а блатнувати арештанти — зі свого, розкручують в'язня в потрібному для слідства напрямі — вельми цікаве й з усіх поглядів повчальне заняття. Ще цікавіше порівнювати, що про все це думають самі в'язні, з думками оперів.

Дивившись, порівнюєш і вражаєшся безмірній наївності арештантів. Як діти. Серед них усучіль трапляються персонажі, котрі щиро вірять, ніби всі ці «злочинські рухи» виникли внаслідок протесту проти існуючих тюремних порядків і що за ґратами існує якась держава в державі з суворою ієрархією серед в'язнів. Ця нісенітниця, роздмухана словоблудними журналістами у величезну мильну бульбашку. Жодної держави в державі в «місцях не надто віддалених» не існує! Ще раз повторюю: у в'язниці господар один. Всі ці «рухи» свідомо створено самими «мусорами» для того, аби контролювати в'язнів і керувати ними зсередини арештантського середовища.

Необхідно зазначити — це справді надзвичайно ефективний і зручний інструмент як для добування необхідної інформації, так і для розправи над непокірними. Останнє особливо чітко виявилось в сталінських концтаборах, в часи хрущовської відлиги, розвалу Союзу та впродовж подальшого перерозподілу влади у верхівці, коли руками тюремних «авторитетів» було знищено сотні тисяч політичних дисидентів. Кого забракло сил розстріляти чи оголосити психічно хворими, тих кидали під прес у камерах. Улюблений метод розправи з непокірними як у Радянському Союзі, так і в «незалежній», «демократичній» Україні.

Хоч як важко було б за ґратами, постарайся спокійно сприймати все, що відбувається довкола. Те, що чуєш. Що бачиш. Не дивуйся людській нищості, коли вкотре закинуть до камери провокатора, або начебто випадково наглядач не втримає озвірілого пса. Нехай тюремники сміються, впиваючися власною владою. Ми тут — тимчасово. Вони ж запхали себе до в'язниці назавжди.

Розділ VIII. Що таке тюремна медицина

*«Всі хвороби від нервів.
Трипер і сифіліс від задоволення»
(народний трюїзм)*

Раз на день, не беручи до уваги суботи й неділі, відчиняється «кормушка», й сутула фігура в халаті, колись білому, а нині невідомого кольору, тримаючи в руках обнумугляну шухляду з письмового столу, чи то запитує, чи то стверджує:

— Хворіємо?!

У шухляді, зазвичай, порожньо. Якщо на дні щось і завалється, то з вичерпаним терміном придатності й незрозумілим навіть для досвідчених фармацевтів походженням. Сподіватися, що в разі хвороби тобі дадуть потрібні ліки, — нерозумно, безперспективно й дуже наївно. У в'язниці немає грошей на придбання найпростіших і найдешевших ліків, а те, що з рипом купують, сумлінно осідає в кишенях тюремного персоналу. Що лишається, гадаю, зрозуміло. Тому в'язні, підтягуючися з нудьги до кормушки, рідко цікавляться у ліпили якимись конкретними ліками, говорячи натомість лаконічно й просто:

— Дай пігулку.

І все. Потім з'ясуємо — потрібна вона чи ні. Раптом комусь згодиться. А якщо й не згодиться — можна для самозаспокоєння й ковтнути. Хоч якісь, а такі «ліки». Раптом попустить.

Те, що в'язниця життя не подовжує — загальноновизнаний факт. Те, що краще бути багатим і здоровим, а не бідним і хворим — теж не новина. Проте, потрапивши в ув'язнення, на медицину в цілому й на власне здоров'я зокрема починаєш дивитися геть під іншим оглядом, аніж на волі.

За ґратами здоров'я арештанта — його особиста проблема, отож немає чого розраховувати на те, що хтось, спостерігаючи за тобою, зронить сльозу. Кого лікувати? Якого дідька рятувати? Для всього

світу ти злочинець, який загубився між покидьків суспільства. Не приведи Господи, згорнутися калачиком від апендициту або ж почати задихатися від серцевого нападу. Поки достукаються, поки примчать... Та й перше, що скаже медбрат: «Припини симулювати» або щось подібне. Запитання: «Що болить?» прозвучить трошки пізніше, коли живчик перестане промацуватись.

Пам'ятаю, один епілептик якимось затріпотів, наче карасик, що випав з рибальської сіті. Привніс своїм приступом розмаїття в сірі тюремні будні. Хоча б якась тварюка відгукнулася з коридору! Чекай — чекай! Як у тундрі, нікого не докличешся. Коли наглядач таки зволив заявитися — хворий лежав на правому боці з ложкою між зубів, щоб не задихнутися.

— Чого галас здійсмає? Тут ще й не такі сидять! — заспокоювали через залізні двері, з цікавістю спостерігаючи крізь «сечку» метушню всередині камери. — Стих, і дякувати Богові. Вгомонився, бідолаха. Чого розкричалися? Нехай полежить на підлозі, потім закиньте його на нижню нару. Дурниці — оклигає.

Справді, — на біса дарма галасувати? Пуття від цього однаково жодного, а голосники не залізні. Лежить собі на підлозі людина, то й лежить — нікому не заважає. Хіба що чужа ложка стирчить з рота, створюючи певні незручності для її власника, якщо тому раптом захочеться покопирсатись у тарілці перед тим, як зависнути на пальмі, а так — усе гаразд, судячи з реакції тюремного персоналу. Контролерів, як вони себе називають.

Утім, епілепсія не є найнеприємнішим захворюванням, яке можна спостерегти серед мешканців в'язниці (хоч і давить час від часу на мізки обсервація корчів у сусіда). Є ще неймовірна кількість шкіряних та венеричних захворювань, на тлі яких короста здається чимось милим і зворушливо-невинним. Ну, заразна — то й що? Сифіліс та СНІД теж заразні, а клопотів від них — купа. Інша річ — короста. Що більше чухаєшся — то більше хочеться. Почухався сам — дай почухатись іншому. Це, як нежить. Головне — чхнути у потрібному напрямі.

Що цікаво — у в'язниці купа хворих на СНІД, а тюремне начальство зберігає олімпійський спокій, наче так і має бути. Співкамерники традиційно переймаються туберкульозом, відсоток захворювання на який невпинно зростає з року в рік. Що ж до СНІДу, то його серйозно не сприймають. Багато хто чув, що від СНІДу, здається, можуть бути клопоти, але наскільки серйозними можуть бути оті клопоти, мало хто усвідомлює до кінця. Тюремне начальство

дуже примітивно розв'язало проблему з цим украй неприємним і каламутним захворюванням — воно вирішило його просто не помічати. Та й справді — на дідька обговорювати цю гидоту, якщо вона все одно невеликовна? Спочатку тих, хто зі СНІДом, тримали в окремих камерах, потім (коли їх стало надто вже багато) розкидали по хатах, упереміш зі здоровими арештантами. Нехай звикають.

Держава, судячи з усього, підтримала ініціативу на місцях, припинивши фінансувати тестування на СНІД не лише у в'язницях і таборах, але й на волі, не роблячи винятків для стацій переливання крові. Якась логіка тут, звичайно, є. Ну, протестували, ну, виявили... А далі що робити? Самі видатки. Та й навіщо людям настрої псувати? Різного можна в крові знайти, надто ж, якщо в ній добре поколупатись...

Лікування в тюремних умовах відбувається під чуйним спостереженням та безпосередньою участю оперпрацівників, не обтяжених клятвою Гіпократа. Їх до глибини душі обурює, коли без них намагаються провести медичне обстеження в'язнів і ставлять діагноз. Отож нічого дивуватися, коли замість терапевта тебе потягнуть до дерматовенеролога або окуліста, котрі з'являються в ліпшому разі раз на квартал. В'язні давно зрозуміли, що навіть якщо їх помилково відведуть до того, куди треба, — здоров'я від того жодним чином не поліпшиться, а вийти зі смердючої камери прогулятися тюремними коридорами — мила справа. Яка-не-яка, а розвага в світі, де нічого не відбувається. Походити, побродити, знайомих зустріти, обміняти останніми плітками, дізнатися, кого відрядили до таборів, а кого розстріляли. Враховуючи, що будь який вихід за поріг камери — уже подія (для тюрми), і трапляється це нечасто, то на аудієнцію до «лікаря» рушають звичайно без заперечень.

В'язнична медицина відзначається ще й унікальною оперативністю. У перші дні свого перебування за ґратами я попросив медичної допомоги. За вікном був теплий вересень, яскраво світило сонце, на деревах шуміло зелене листя. Лікарів я побачив лише в грудні, коли, на думку слідчого, в мене все мало минути само собою. Десь там, у вільному і безтурботному світі, сумно падав сніг, а температура повітря опустилась за мінус двадцять за Цельсієм.

Але коли не треба (певніше, коли треба підтвердити, що в'язень здоровий і його можна судити) — лікарі з'являються в кліп ока і якимось раптово, ніби з-під землі.

Одного разу раннього ранку в четвер мене тупо вивели до коридору й, нічого не пояснюючи, запхали до переповненого й добряче

прокуреного боксу (зрозуміло, без вікна й будь-яких ознак вентиляції). Публіка дібралася напрочуд спокійна, інтелігентна та досить доброзичлива. Коли мене туди запхали, розмова крутилася довкола озонових дір та ракових захворювань на півдні Австралії. Бородатий чоловік непевного віку в окулярах сидів навшпиньках трохи збоку від решти, бідкаючись з приводу майбутнього Гонконгу після приєднання до КНР, а неосвічений «малолітка» мовчки слухав, киваючи в такт головою. Все це чимось нагадувало курилку в університеті між другою та третьою парою. Після твердолобих сусідів по камері це видалося мені дивним, і я не помилився. Ми всі (за винятком «малолітки») плавали під розстрільними статтями, і тому в примусовому порядку нас зібрали перед відправкою до психушки на судово-медичну експертизу, аби переконатися, чи все у нас гаразд в черепній коробці.

Коли після трьох годин кисню в бетонному склепі зовсім не лишилося, нас дружненько завантажили до фургону, приплюсувавши до маленької компанії двох чарівних дівчаток. Руда зарізала чи то чоловіка, чи то коханця, а весела коротунка з неймовірно великим ротом, обведеним яскраво-червоною помадою, прикінчила вітчима. Фургон кілька разів нервово смикнувся й повільно покотився до воріт. «Мусора» дзвеніли ключами й, дихаючи перегаром, намагалися вицинути за груди коротульку, а руда, шурхотючи фольгою, розповідала анекдоти й пригощала всіх шоколадом.

За час перебування у в'язниці я вперше виїхав за її межі й зацікавлено дивився, як за вікном фургона буксують на крижаній дорозі машини, як метушаться люди, героїчно продираючись крізь снігові замети та переминаючись з ноги на ногу на тролейбусних зупинках, як повільно й важко гойдаються під ударами зимового вітру вкриті інеєм гілки дерев. Очі, забувши бачити далі, ніж кілька метрів, жадібно вбирали в себе кожну дрібницю за розкресленим металевими прутами вікном.

Я побачив ту частину світу, яку в мене відібрали, світу, до якого можна було дотягтися рукою, — ось він, між нами всього півтора десятка сантиметрів оббитою залізом стіною міліцейського фургону, який везе в'язнів закрижанілою дорогою. Я відчув, як хвиля напруги прокотилась і зникла, поступившись місцем відстороненості та спокою.

Лікарня імені Павлова зустріла нас білосніжними стінами, здоровенними санітарами та усміхненими лікарями. Цікаво, що усмішки у працівників дурдому досить специфічні. Ані у в'язниці,

ані на волі я таких посмішок не бачив. Все спокушало бевкнути «Ку-ку» замість привітання.

Після того, як з фургона ми перейшли до загородженого ґратами передпокою, попутники зробилися помітно серйознішими, самозаглибленішими. Дівчат та «малолітку» відразу забрали, а решту почали викликати по одному до просторого кабінету з величезним казенним столом у центрі, довкола якого сиділо з десятків лікарів. Я не встиг переступити поріг, як усі вони наче по команді почали посміхатися своєю специфічною усмішкою.

— Здрастуй, друже! На що скаржимося?

Голова комісії, білявка середніх років, не припиняючи шкірити жовті зуби, пильно, не моргаючи, втупилась у мене. «Ну, геть чисто кобра в бойовій стійці», — шелеснуло в голові.

— Та, власне кажучи, ні на що.

Лікарі ще більше розпливлися в посмішках, з розумінням киваючи головами.

— Чому ж ви тут?

Я нерішуче знизав плечима:

— Так не випускають же.

— Та-ак?.. — здивовано протягує дама, недбало гортаючи папери в теці, присвячені моїй скромній персоні.

— Ви хоча б розумієте, за що вас заарештували?

Не чекаючи на відповідь, дама зацікавлено заглибилась у читання витягів з моєї кримінальної справи. Її колеги, вочевидь, нудьгували. Я розглядав нехитру картину з краєвидом Києва. Одну з тих, які продають на Андріївському узвозі за двадцять доларів.

— М-да...

Голова комісії порушила мовчанку, втупившись у мене.

— У Вас узагалі зі здоров'ям як?

— Ніби все гаразд.

— Що значить «ніби»? Ви себе здоровим вважаєте чи ні? Коли у вас востаннє був струс мозку?

Запитання посипалися звідусіль. Складалося враження, що лікарів більше цікавить моя реакція на російську мову, а не те, що саме відповідаю і чи відповідаю взагалі. Їхня цікавість мене спочатку розважала, але поступово все це почало набридати:

— Ну, я пішов. З вами добре, а без вас іще краще.

— Куди пішов? — здивувалася дама.

— Назад, до в'язниці. Більше нікуди.

— Так ми ж ще не закінчили.

Я піднявся й відчинив двері.

— Почекайте. Ось тут написано, що у вас вища гуманітарна освіта. Разом з тим ви довший час професійно займалися спортом і навіть працювали в інституті фізкультури старшим викладачем на кафедрі боротьби. Як це ви сумішали тренерську роботу з викладанням філософії, та й навіщо філософу спорт?

— Чи має це бодай якийсь стосунок до моєї кримінальної справи або до вашої комісії?

— Та ні. Просто так. Цікаво.

— Щоб бути гармонійно розвинутою людиною.

Білява дама співчутливо зітхнула, презирнувшись з колегами в білому:

— Та-а-к, молодий чоловіче, не завадило б вас оглянути...

Я потушав назад до загратованого передпокою.

Повертаючись з дурки до в'язниці, я запитав у сусіда по фургону, на чиему обличчі сяяло глибоке внутрішнє задоволення від спілкування з «айболітями»:

— Чому більшість вдає Наполеона? Жодного разу не чув, щоб хтось косив під Байрона або ж удавав Гарібальді.

Сусід безтурботно посміхнувся.

— Якщо ти питаєш про мене, то я маленького зросту, як і той, що з минулого століття. Біографія Наполеона добре відома й легко запам'ятовується. Засунув праву руку під сорочку на рівні серця, повернув картузика горизонтально — і готово. А Гарібальді спробуй показати. Ого! Хто збагне, що то саме Гарібальді, а не хтось інший, навіть коли ти на нього схожий, як дві краплі води? Народ у нас безграмотний, історією цікавиться мало, книг практично не читає, а тут цілковита певність, що ні з ким не переплутають.

— Добре тобі, — підхопив розмову бородатий «очкарик», стурбований долею Гонконгу. — А я вже всьоме сюди їду — ці недоучки правильного діагнозу поставити не можуть. Напевне, в Дніпропетровську психушку запроторять, а там — труба.

— Ти що, вже й там побував? — пожвавився Наполеон, як вивірка обгризаючи на пальцях нігті. Бородатий понуро звів брови й сплюнув кудись під лавку:

— Я, між іншим, за професією психіатр. У Дніпропетровську на практиці був.

— Тоді можеш не хвилюватися, — заспокоїв «очкарика» Бонапарт, — лікарі від пацієнтів мало чим відрізняються. Будеш, як риба в воді. Тебе сюди за що?

Бородатий поліз до кишені по сигарету.

— Та, власне, ні за що. Так, дурниці. Стару шафу викинув з балкона в кущі, щоб не тягти її на собі з дев'ятого поверху. Прийшов додому стомлений після роботи, а тут ще й ліфт, як на зло, не працює. За що ми тільки квартплату платимо? Хотів уранці, йдучи на роботу, залишки шафи до смітника підтягти, щоб під вікнами не валялися, а тут на тобі — цойно роздягнувся, душ прийняв — беркутенята з автоматами прибігають. Я навіть повечеряти не встиг. Питають: «Ви шафу викинули?» Без задньої думки відповідаю: «Ну, я. То що з того? Моя шафа — що хочу, те й роблю». А ці ідіоти відразу ж почали дубцями по голові лупити й наручники натягати. Звідки мені було знати, що в тих кущах парочка кохалася? Місця собі іншого не могли знайти, а мені тепер через них страждай.

Наполеон скрушно захитав головою, висловлюючи глибоке розуміння й підтримку. Місяців за півтора, йдучи тюремним коридором, я випадково довідався, що бородань не вперше в такий спосіб позбувається непотрібних меблів і щоразу з однаковим результатом.

Камера зустріла важким, прокуреним повітрям, глибокою пригніченістю та павутиною під стелею. Співкамерники дивились на мене, як на Христофора Колумба після далеких мандрів:

— Братухо, як там, на волі?

— Так, наче я за півдоби в міліцейському фургоні весь світ об'їхав...

Цікаво, чого «мусора» досягли або ж хотіли досягти, відрядивши мене на експертизу? Переконалися в моєму психічному здоров'ї? Але для них наявність будь-якої вищої освіти, за винятком юридичної, вже ознака неповноцінності. А лікарі... Вони безпорадні й, як маріонетки, слухняно виконують усі накази згори. Варто комусь із них бодай натякнути, що заарештований має потребу в медичній допомозі або ж несподіваний станом здоров'я, як такого лікаря звинуватять в усіх смертних гріхах.

На жаль, «порятунок потопельників — справа рук самих потопельників», і ця стара фраза як ніде актуальна у в'язниці. Здорові в'язні небезпечні, маніпулювати й керувати ними значно важче, ніж хворими людьми. Ні для кого не секрет: що більше в'язень хворітиме — то менше в нього залишиться сили на боротьбу з міліцією, прокуратурою, судами... Тим спокійніше сплять ті, хто його засадив.

Тюремники намагаються згноїти нас у бетонних трунах, але ми повинні вижити, й ми обов'язково вийдемо звідси, назло цілому

світові. Хоч як важко було б, але Господь нас береже, а труднощі на те й існують, щоб випробувати на міцність кожного, гартуючи перед прийдешніми випробуваннями. Найважче й найцікавіше завжди попереду. Хай там що, ми не маємо права втрачати присутності духу. На сильних завжди чекає винагорода, а слабкі... Вони, як кульбаби в полі. Вітер дмухнув — і їх уже нема.

Боротися з існуючою Системою важко, але можна і потрібно. Для цього треба мати передусім стійку психіку та відмінне здоров'я. Про фізичні та інтелектуальні вправи в умовах в'язниці ми поговоримо дещо пізніше, а зараз торкнемося деяких малоприємних речей, з якими передовсім доводиться ніс у ніс стикатися в тюремній клітці.

ПСИХІЧНІ ЗАХВОРЮВАННЯ

В'язні чомусь найменше думають про здоров'я власних мозкових звивин: дах з'їжджає повільно, не привертаючи до цього процесу уваги з боку сусідів. Коли ж зміни у психіці з глибин черепної коробки вилазять назовні, відбиваючись на стосунках із довкіллям, то на цьому етапі, звичайно, боржомі пити запізно.

Хоч би хто що казав, але зустріти в'язня зі здоровою, без будь-яких відхилень, психікою практично нереально. Це закономірний наслідок надпотужного стресу (який до того ж не слабне, а навпаки, посилюється), помноженого на тваринні, позамежні умови утримання. Безумовно, психічні травми (як і будь-які травми) піддаються лікуванню, але, разом з тим, жодна з них не минається безслідно, й більшість в'язнів не відновлюється (навіть після виходу на свободу) саме через застарілі психічні болячки, які поступово переростають у серйозні захворювання, які важко піддаються лікуванню.

У розвинутих країнах існують спеціально розроблені програми реабілітації для тих, хто побував за ґратами. Це робиться для того, щоб в'язні виходили на волю здоровими, повноцінними громадянами, не становлячи небезпеки для оточення. Проте це не для України, де все поставлено з ніг на голову. Тут про твоє здоров'я (як до речі, й про все інше) ніхто, крім тебе, не думатиме. Тому, коли хочеш вижити, з перших хвилин ув'язнення доводиться уважно стежити за станом сірої речовини в черепній коробці, ретельно відстежуючи всі реакції на події, в осередку яких ти з волі долі опинився. Хай там що, мозок мусить працювати чітко і ясно. Це неодмінна умова для тих, хто не збирається засиджуватися в «місцях не надто віддалених».

СЕРЦЕ

Мотор барахлить у всіх без винятку. Причини ті ж самі — умови утримання і стрес. З тим і тим доводиться боротися зусиллями волі, але, з огляду на кількість інфарктів серед в'язнів, мало кому вдається абстрагуватися від довколишньої дійсності, не застрягаючи на неприємних спогадах та важких думках. Воно й зрозуміло — кримінальна справа дамочковим мечем висить над головою.

Перше, що необхідно зробити, це зняти нервову напругу. Щоправда, не завжди вдається досягти бажаного результату за допомогою медитації чи інтелектуальних вправ. (Приміром, примушуєш себе вчити іноземну мову, а замість імпортованих слів різна гідота лізе в голову). Набагато ефективніші фізичні вправи до знемоги, що допомагає відсторонитися від зовнішнього світу та пригнітити шкідливі для організму емоції, а йогівські, так звані «перевернуті» пози допомагають позбутися депресії.

Якщо ж тебе таки прихопило — жодної паніки, спокійно лягай на нуру, розслабивши зап'ястя рук та очі, — це допоможе досягти спокою. Спокій і тільки спокій — твій єдиний спільник у цій ситуації. За великим рахунком, ти й до цього маєш бути готовий, як піонер, тож було б непогано, щоби в якомусь закапелку завжди лежали валідол та валер'янка.

До слова — ніколи не вживай ліків, які підсовує добрий співкамерник, якщо вони не в упаковці. Різне трапляється в тюремному житті. Невідомо, що знайде в голову лялькаря, котрий смикає за нитки слухняних маріонеток.

ЗАСТУДА

Звичайнісінька застуда, на яку найменше зважають увагу на волі, у в'язниці легко переростає в затяжне запалення легенів, безжалюбно випалюючи людину зсередини. Причина цього проста — люди виснажені вкрай, а умови утримання наче спеціально створені, щоби всілякі інфекції чулися вільно, потішаючи охоронців правопорядку.

Хочеш того чи ні, а згадаєш Порфирія Іванова, який виливав на себе відро крижаної води щоранку. Від народження терпіти не міг загартування, а у в'язниці це виявилось чи не єдиним профілактичним заходом від інфекційних захворювань.

ТУБЕРКУЛЬОЗ

На туберкульоз традиційно зважають найбільше. Про нього говорять часто й багато. Всі знають, що хворий безперервно кашляє

і чхає, вивергаючи назовні купу паличок Коха, що передаються від одного в'язня до іншого повітряно-крапельним шляхом.

Хоч як це сумно, але будь-які виділення хворого на туберкульоз можуть стати джерелом зараження. Ба більше, хворого може й не бути поруч у боксику або в камері. Цілком досить того, що він тут був до тебе. Його мокрота, висихаючи, перетворюється на пил, який, осідаючи на предмети та здіймаючись у повітря, є джерелом інфекції, позаяк у ньому зберігаються бактерії Коха. Зазвичай, зараження відбувається через легені, коли разом з повітрям до організму потрапляють мікроорганізми.

Найголовніші умови профілактики туберкульозу в тюремній камері такі: відсутність вологи, чистота та дотримання елементарних правил особистої гігієни. Що частіше ти провітрюватимеш камеру (надто ж під час прання та сушіння білизни) й виходитимеш за її межі (наприклад, на щоденну прогулянку), то менша вірогідність захворіти. Напевно, це єдине, що ти, замкнений у бетонній труні, зможеш зробити.

КОРОСТА

Не думаю, що ти дуже зрадієш, дізнавшись, що в камері поруч із тобою поселилося хоча й тихе, але неймовірно злостиве створіння, відоме в побуті як коростяний кліщ. Зазвичай, зараження відбувається в безпосередньому контакті з хворим або через його речі. Кліщ з неприхованим задоволенням переходить з неїстот на істоти, себто на в'язнів. Далі його шлях у вигляді розчухувань та звивистих, сірувато-білих ходів нескладно простежити на чиємусь тілі.

Під шкірою коростяний кліщ почувається досить упевнено, спокійно розмножується, живучи повноцінним життям, чого не скажеш про того, на кому він оселився. Жертва, на відміну від кліща, повсякчас чухається, принципово не спить ночами через різку виснажливу сверблячку, гасаючи камерою в пошуках сірчаної мазі, яку втирає в тіло по кілька разів на день, допоки коростяний кліщ не зволить кудись подітися. Митися в такий час не рекомендується. Гадаю, нема необхідності описувати, який сморід стоїть у камері, коли співкамерники воюють з кліщем.

СИФІЛІС

За нинішнього рівня розвитку медицини сифіліс лікується легко й просто, проте за ґратами — купа в'язнів із застарілими формами

цієї хвороби. Одних недолікували. Іншим завадив арешт, перервавши курс лікування, а у в'язниці їм уже не до того.

Як свідчить практика, більшість мешканців планети Земля не дуже обтяжують себе думками про хвороби, діючи за принципом — тепер не турбує, то й дякувати Богові. В різний час і в різних камерах мені довелося зіткнутися з двома пасажирами, які недолікувалися на волі. Обидва, ніяк і нічим не зв'язані між собою, повторювали одне і те ж саме — мовляв, усе це дурниці, від сифілісу нині ніхто не помирає, вийдемо на волю — вилікуємося, якщо «само не минеться», як висловився один з них. Я, чесно кажучи, позаздрив їхнім оптимізмові та вірі в завтра — одному світила десятка, іншому ще більше. З таким ставленням до власного здоров'я лікування й справді могло не придатися.

Теоретично, венеричних хворих треба тримати окремо від інших в'язнів. На практиці заарештовані частенько сидять укупі, багато з них спочатку й не підозрює про свою хворобу. Надто ж це стосується малолітніх наркоманів, які, зневаживши нудні поради Мінздоров'я, спокійнісінько кололися одним шприцом де-небудь на горищі багатоповерхівки, на додачу побувавши хором на одній подружці з сусіднього парадного (зрозуміло, без презерватива). До того часу, коли вони заїжджають на тюрму, інкубаційний період благополучно закінчується й новоспечений арештант з неприхованим подивом роззирає себе перед сном.

СНІД

Через однотипність змін імунної системи хвороба дістала назву синдром набутого імунodefіциту й офіційно зареєстрована 1981 року. Ніхто до пуття так і не збагнув, звідки взявся маленький і бридкий вірус, який змушує імунну систему не виконувати свої функції. Неприємно, але факт, — вірус СНІДу є в усіх біологічних рідинах хворого — сім'яна рідина, слина, сльози, піт, сеча і тому подібне. Кажуть, вірус передається від хворого здоровому через кров, після чого життя стрімко наближається до фінішу.

В тюремних умовах ризик підчепити СНІД найчастіше виникає через спільне користування лезом для гоління, ножицями під час стрижки або під час татуювання. Багато разів доводилось спостерігати одну й ту ж саму картину — кілька в'язнів підголюють одне одному потилицю однією бритвою або чоловік із десять пускають по колу чифір і всі п'ють з того самого кухля (що з огляду гігієни — безумовний ідіотизм). Може, на відміну від гоління, СНІД до чифіру

не має жодного стосунку, але багато інфекційних хвороб передається через спільний посуд швидко, легко й до сліз просто.

Тепер про сумне. Якщо вже твій тест на СНІД дав позитивні результати, зовсім не обов'язково різати вени або ж битися головою в бетонну стіну. Чи варто впадати в депресію тільки через те, що хворобу вважають невиліковною? Не поспішай сумувати, подивися на речі тверезо й ніби збоку.

По-перше, занепадницькі настрої зовсім не полегшують перебіг будь-якого захворювання, і СНІД тут не виняток.

По-друге, хоч як би ти пнувся, але всі ми вийшли з пороку й на порох перетворимося. Як свідчить практика, люди бояться не смерті, а її наближення. Що вдієш — доведеться вчитися переступати через страх. Медичний діагноз дає нам знання про реальні терміни земного життя, що само собою подеколи тяжко. А надто — в умовах тюремного ув'язнення, де не навчилися лікувати найпростіший грип, не кажучи вже про СНІД.

По-третє, факт хвороби ніяк не означає смерті. Свого часу поліомієліт та сифіліс теж були невиліковними. Цілком можливо, що лікарі ось-ось придумают якусь вакцину, і твій літак перед самою землею зуміє вийти зі штопора.

По-четверте, подивися на спільних знайомих. Їм уже точно жодні уколи не допоможуть, бо не сьогодні-завтра їх розстріляють, незважаючи на те, що вони цілком здорові і їм дуже хочеться жити.

Не знаю, переконав я тебе чи ні, але медичний діагноз — то ще не фінішна стрічка. Все в руках Божих, і тільки від Нього пасамкінець залежить, як складуться зорі над головою. Пам'ятаєш, як Посейдон сказав Одиссею під час його блукань:

— Людина без богів — це ніщо.

Подумай про це, поки теплі шкарпетки надягатимеш. Сьогодні за Цельсієм мінус двадцять чотири — передавали по радіо. Не спека. Чуєш шум у коридорі? Напевно, братву з сусідньої хати на прогулянку погнали, значить, скоро й по нас прийдуть. Не гальмує, шукай спортивну шапочку, підтягайся до дверей. Не завадило б трохи розім'ятися в тюремному дворіку.

Розділ ІХ. Фізичні вправи і тюремна камера

*«Я живу минулим, але всі мої думки
спрямовано в майбутнє...»
(з щоденника)*

Кого тільки не закидала недоля за тюремні стіни! Ксьондзи й королі, вчені й поети... Всіх не перелічиш. Навряд чи вдалося б знайти професію, представники якої не вирушали б час від часу перепочити після трудів своїх праведних за ґрати. Що ж до політичних діячів, то про них і говорити не випадає — кожний політик, який себе шанує, після чергової надмірно гострої урядової дискусії саме на нарах чекає, допоки минеться негода. (Тєть не випадково велика імперія під назвою Радянський Союз, з-під крила якої випурхнула Україна, була заснована й керована колишніми в'язнями). Не знаю, добре це чи погано, але у в'язниці примудрилися побувати мало не всі герої минулого, про яких із пієтетом розповідають шкільні вчителі на уроках історії. Саме у в'язниці, а не десь на пляжі, Іванові Хрестителеві відрубали голову, а Сократ випив чашу з цикутою.

По тому, як мій старший син гордо сказав: «Тату, навіть Чиноліно сидів!», я з дещо іншого погляду подивився на зміст дитячих казок, на яких виросли ми і зростають наші діти. Виявляється, й там позитивні герої чомусь сидять, а якісь болотні кікімори їх охороняють.

Тож спи спокійно, брате по нещастю, — нічого надприродного не сталося — не ми перші нидіємо за колючим дротом, не ми останні. Глянь-но, на волі, під райвідділами й прокуратурами, з потенційних кандидатів у зеки вишикувалися довжелезні черги. Ти думаєш, навіщо амністію вигадали? Це в пресі щось шебечуть про гуманність держави. Насправді причина криється у протилежному: в'язнів утримувати нема де. Тюрми й табори переповнені, а розстріляти всіх не випадає. Тому й випускають час від часу дрібноту на волю.

Зрештою, нас із тобою амністія мусить хвилювати найменше — за нашими статтями дочасний вихід на волю не світить, хоча мені чомусь видається, що ми виберемося звідси набагато швидше, аніж ці ідіоти з «глибоким» та «широсердим» каяттям.

Єдине, що мене серйозно бентежить у цьому пасьянсі, це статистика. Хоч як нею крути, а висновок напрашується один — ув'язнення суттєво скорочує людський вік. Що довше людина за ґратами — то менше вона живе в цілому. Співкамерники, як на мене, про це намагаються не думати взагалі. Їхні думки рідко сягають далі судової зали. Втім, це їхня справа. На відміну від них, нам із тобою зовсім не однаково не лише те, коли, а й у якому стані тіла й духу ми виборсаємося з цієї проклятої Богом діри.

Аби ти ліпше розумів перебіг моїх дальших думок, наведу простий приклад. Уяви на хвилику, що комусь із нас світить довге й важке відрядження. Що ми робимо передовсім? Правильно, доводимо до пуття машину, якою рушаємо в дорогу, й ретельно стежимо, щоб вона не поламалася в дорозі, бо ремонтувати її буде ніде. До того ж машина знадобиться не лише у відрядженні, але й після повернення до рідного краю.

Людський організм — та ж сама машина, яка, виїжджаючи з дитинства, теоретично, без пошкоджень має доїхати до глибокої старості. Що сильніший організм і досконаліший — то вищий його спротив і працездатність. Це по-перше.

По-друге, тіло, яким ми володіємо в нинішньому житті, дається небом за наші вчинки в попередніх народженнях. З ранніх років ми мусимо не лише піклуватися про нього, але й усебічно, ретельно його розвивати. Навіть коли комусь із нас на роду написано принести себе в жертву, боги хочуть, щоб ми офірували красивим тілом, яке прагне досконалості, а не зів'ялим запущеним організмом.

І з матеріалістичного, і з релігійного погляду, людина мусить працювати над собою. Будь-які розмови, як у в'язниці, так і на волі, про те, що хтось від чогось «стомився», «бракує часу» або «багато роботи», — не більш ніж балаканина задля виправдання власної безпорадності та Їх Величності Ліношів. Так уже влаштовано людський організм — він або розвивається, або деградує залежно від того, чим саме людина займається в той чи той момент. Або-або. Третього не дано. Ще ніхто не досягав досконалості, гниючи з ранку до вечора під байковою ковдрою.

Навряд чи «мусорів» сильно потішить твоя турбота про власне тіло. Ніколи не бачив, щоб охорона отримувала задоволення від

арештантських занять спортом або відпрацьовування ударів на саморобній боксерській груші, за допомогою яких готуються до ймовірної втечі, заразом знімаючи стрес та відновлюючи внутрішню рівновагу після спілкування з дебілами в міліцейських кашкетах.

Не знаю, як хтось, а я не переймався питанням, чи треба тренуватись у в'язниці. Від першопочатку, незважаючи на тваринні умови, які посилено створювали доброзичливці в ізоляторі тимчасового утримання на Подолі, а згодом — у в'язниці, я щоденно приділяв не менше трьох годин спортивним вправам. Це була закономірна природна відповідь тіла на психічний пресинг під час так званих «бесід» та офіційних допитів. Крім того, відпрацьовування ударів відбивало бажання надміру «розумних» співкамерників поводитися невивчливо.

Ясна річ, не завжди й не все було гладко. Досить часто з'являлося бажання приречено махнути рукою й нічого не робити, як співкамерники, що лежали на нарах з безрадісними фізіями, втупленими в так само безрадісне майбуття. Проте щоразу, коли мене опановували лінощі, я ставив собі єдине запитання: «А раптом завтра станеться так, що від моєї фізичної підготовки залежатимуть мої свобода, життя, майбутнє?» — і вставав із нар.

Першими днями доводилось діяти інтуїтивно — організм сам підказував, які вправи йому потрібні, а які — ні, щоби зберегти здоров'я. Згодом тренування стали більш усвідомленими, я почав складати для себе плани занять, як робив це в добрі старі часи, працюючи в інституті фізкультури старшим викладачем на кафедрі боротьби.

Сказати, що тюремна камера не пристосована для спортивних вправ, — не сказати нічого. У в'язниці немає навіть подоби вільного простору, не кажучи вже про чисте повітря та про можливість помитися після занять. В'язень позбавлений найпростіших необхідних речей, які так щільно вилетіли в повсякденне життя, що про них практично не замислюєшся на волі. До речі, вимушене кількадечне голодування також не надто стимулює спортивні вправи. Не кажучи вже про те, що ти сам собі не дуже й належиш — будь-якого моменту тренування можуть припинити, потягнувши на допит або перекинувши до сусідньої камери. Так що лінтюхи мають нескінченну кількість відмовок від фізичних вправ.

Разом із тим усі незручності можна подолати, коли маєш чітку мету. Подеколи про довкілля варто на певний час забути. Будь-які перепони перестають існувати мірою втягування в тренування. Це

чимось нагадує занурення в море, коли залишаєш на березі важкі думки і весь той мотлох, що накопичився в душі.

Пам'ятаю, лежав якось на дерев'яних дошках після чергової «бесіди» з охоронцями правопорядку, які примудрилися остаточно зіпсувати й без того бридкий настрій одноманітною балаканиною про мій майбутній розстріл. Складалося враження, що правоохоронцям розповісти мені просто нічого.

Робити будь-що ламало. Навіть вішатися на металевих прутах не хотілося. Закинувши руки за голову, я з цікавістю спостерігав, як гуртик у складі дев'ятох блощиць після нетривалої наради рушив перекусити фахівцем з розчленування *homo sapiens* на дрібні частини, що лежав поблизу.

Беззубий Асланбек (за паспортом чомусь чистокровний українець) нарізав таси — два кроки праворуч, два — ліворуч. Незважаючи на неповні двадцять два роки ув'язнення, Аслан був сповнений оптимізму й віри в завтрашній день: «Не сьогодні, то завтра прорвемося!» Досі не збагну, звідки йшла така певність. Вочевидь, давав знати про себе багатий життєвий досвід «прориватися». Особисто я тієї миті не поділяв погляд сусіда, який миготів перед очима. Аслан це зрозумів, і, простеживши за моїм поглядом, побачив, що блощиці вже взялися до трапези, затишно розмістившись на співкамернику, який розпластався навпроти дверей.

— Ти тільки поглянь, скільки їх на твоєму череві зібралось! — усміхнувся Асланбек.

Той, кого, як на мене, трапеза стосувалася найбільше, байдуже позіхнув:

— Хай подавляться, — потім додав, перевертаючись на другий бік. — Ви сьогодні що, мазохізмом не займаєтесь?

У поняття «мазохізм» він укладав набивання тіла, яке ми, зазвичай, робили вечорами, та вправи на зміцнення пресу.

— Та ось, братуха сьогодні щось на себе не схожий. Знуджений якийсь — відповів, не перестаючи криво всміхатися, Аслан, поступово виводячи мене з рівноваги самовдоволеним виглядом.

Я знехотя підвівся, поступаючись дорогою маленькій блощиці, котра спізнилася на вечерю, й спочатку поволі, а згодом дедалі швидше почав відпрацьовувати короткі прямі удари, струшуючи з плечей павутиння сонливості та байдужості.

Я бив спочатку в повітря, потім (обмотавши кулак майкою) — у бетонну стіну, думаючи про те, що на волі спорт — це передусім приємне проведення часу (для дорослих) та засіб зміцнити здоров'я

їхніх зарюмсаних чад, яких люблячі батьки засовують до найближчого від дому спортзалу. На вихідні люди збиваються в зграї й вирушають за місто пограти у волейбол або помахати тенісною ракеткою, вистрибуючи периметром корту у відпрасованих шортах. (Розумніші сидять у тіні, подаючи їм м'ячики за п'ятнадцять доларів на годину). Багато хто накручує вранці кола довкола парку, сподіваючись схуднути, замість того, щоб припинити жерти тістечка й пончики перед телевізором, збавляючи в такий спосіб нудні зимові вечори. Що вдієш — там, на волі, інше сприйняття життя.

У в'язниці спорт передусім — засіб вижити, і тільки згодом — усе інше. Коли ходиш лезом, якось не до дискусій про те, що краще — плавання чи гірські лижі. Кращим може бути тільки те, що допомагає вижити. Це єдиний критерій, інших немає. Кожний, хто думає інакше, або дурень, або не збирається довго топтати ряст.

Усі вправи, які доводиться практикувати в камері, я умовно розбив би на такі підгрупи:

ВПРАВИ ДЛЯ ЗАХИСТУ

У в'язниці, хоч як це сумно, забагато тих, хто прагне перевірити, чи на місці чужі нирки або ж якими міцними є окремі частини тіла. Скажімо, ребро або ж ключиця. Арештант, який пашисть здоров'ям, надто погано вписується в тюремний побут і ріже очі. Як тюремному персоналу, так і співкамерникам із розтопленим маргарином там, де згідно з планами Господа Бога має бути мозок. Тому найпростіше набивання тіла, поєднане з дихальними вправами, не лише корисне, а сказати б — незамінне. За якийсь час тіло набуває певних ознак щита, вчиться тримати удари, перетворюючи їх на невинне, мало не дружнє поплескування, наче під час лікувального масажу. З фізіологічної точки зору пропонуваній цикл управ корисний ще й тим, що, посилюючи кровообіг, він сприяє зміцненню волі та рішучості в людини.

Коли я почав у КПЗ тренуватися, в'язні в сусідніх камерах вирішили, що мене лупцюють наглядачі, заходившись бити всім, що трапляло під руку, по підлозі та оббитих кутим залізом дверях. Здавалося, звіринець, донедавна занурений у глибокий сон, раптом перетворився на розтривожений мурашник. Олив'яні солдатики, неначе вчадівши, швидко-швидко затупали в'язничним коридором, гукаючи й заспокоюючи арештантів доти, поки «тюремним телефоном» не передали, що в мене все о'кей, і подальші тренування вже не привертали до себе такої активної уваги як з боку арештантів, так і з боку в'язничного персоналу.

Вправи з набивання тіла («залізна сорочка», як її називають на Сході) мають суттєвий недолік, навіть коли вони доведені до найвищих щаблів майстерності. Цей комплекс управ усе-таки не спроможний захистити від ударів у голову.

Мозок надзвичайно хворобливо реагує на будь-які зміни в довкіллі і геть не хоче зайвих клопотів. Відтак сміливо можеш писати фломастером на голові «Не кантувати», маючи рацію на всі сто. На жаль, ті, хто розмахує перед твоїм носом дерев'яними битами, чомусь завжди поціляють саме в голову, напевно, вважаючи: що активніше лупцювати людину по маківці, то швидше вона почне думати й поводитися, «як треба». Не знаю, де й коли народився цей погляд, але з огляду на побачене, він досить розповсюджений у людському суспільстві.

Припустимо, чийсь кулак або якийсь предмет летить тобі в голову. Геть не обов'язково приймати удар на лобові кістки в надії, що рука того, хто б'є, зламається, а цегла розколеться на друзки. Цілком достатньо грамотно відійти з лінії атаки. То більше, що техніка ухилу детально висвітлена практично в усіх видах боротьби, а опанувати її не так уже й важко. Найголовніше — мати чуття дистанції й не боятися удару, йдучи на зближення з противником.

Деякі гірші справи, коли тебе спочатку ввічливо закували в наручники, а вже опісля почали бити. Саме так найчастіше й чинять із затриманими, позаяк особливою сміливістю охоронці правопорядку не відзначаються, незважаючи на те, що всі «мусора» озброєні й бігають коридорами неодмінно юрбою. У цьому разі лишається одне — посісти становище, у якому голова максимально захищена, щоб дотягтися до неї було важче, ніж до будь-якої іншої частини тіла. Ти можеш пожертвувати чим завгодно, тільки не головою. Сподіваюсь, інтуїція й життєвий досвід підкажуть тобі, як гідно й, за можливості, без утрат вийти з ситуації, що склалася.

ТЕХНІКА УРАЖЕННЯ

Усе, що з нами відбувалося, відбувається й відбуватиметься, зазвичай, уже було в людській історії. Недаремно мудрі кажуть: хочеш знати майбутнє — зазирни в минуле. З досвіду попередніх поколінь логічно випливає те, що, звичайно ж, треба вміти приймати удари й ухилитися від них, проте найкращим захистом у всі часи був і залишається напад. Добре поставлений і раптово завданий удар не раз рятував життя, відкриваючи шлях до свободи.

Тюремники люблять хвалитися власною пильністю, залюбки розповідають про попереджені втечі в'язнів. Що ж до вдалих утеч,

то про них сором'язливо вмовчують, намагаючись за можливості приховати. Зазвичай, у таких випадках охоронці порядку кажуть: «Вам дали неправильну інформацію» або «Була спроба втечі, але їй поклали край і всіх упіймали.» Одне слово, не намагайтеся навіть помислити, що з наших в'язниць можна втекти!

Що ж, не можна так не можна, проте, якби була змога присуджувати премію на кшталт американського «Оскара», я без зайвих розмислів віддав би перше місце в номінації «найнахабіша втеча» скромному трактористу з провінційного містечка, який потрапив до однієї з українських в'язниць на схилі двадцятого століття. Хлопець аж ніяк не бажав примиритися з тим, що за нестачу солярки, яка зберігалася в коморах рідного підприємства, йому прагнуть упаяти крадіжку в особливо великих розмірах. Просто в кабінеті слідчого під час допиту тракторист одним-єдиним ударом глибоко нокаутував слідчого, зняв з нього одяг, перевдягся і, впевнено показавши на контролі документи неприємного охоронця правопорядку, вийшов за ворота тюрми.

Говорячи про втечі, не можу не вказати захвату перед авторами найвіртуознішої втечі дев'яностих з ізолятора тимчасового утримання за допомогою арбалета. Уявляю, як витягалися «мусорські» пики, коли вони рано-вранці завалили з обшуком до хати й нікого не застали!

У Києві ІТУ, (або КПУ, чи КПЗ — камера попереднього ув'язнення, як її ще називають) міститься на Подолі біля підніжжя пагорба, на схилі якого й розташувався ангел-охоронець одного з арештантів. Після влучного пострілу з арбалета стріла й прив'язана до неї міцна капронова нитка застрягли в ґратах. По нитці до камери передали мотузку й необхідні інструменти. Арештанти перепиляли металеві прутки, а потім перебрались мотузкою на пагорб. Цікаво, що дехто з утікачів вирушив поїсти, переодягнутися й відіспатися додому, за місцем прописки (!). На ранок по них приїхали охоронці правопорядку й відвезли назад, до смердючого КПУ, попередньо пройшовшись дубцями вздовж хребта. Це до питання про кмітливість деяких ув'язнених.

На жаль, далеко не кожний має ангела-охоронця, матеріалізованого в личині земної істоти. Зрештою, аби матеріалізувати мрії про втечу, не досить мати тільки фізичну підготовку й поставлений удар. Без міцної нервової системи тут не обійтися. Не кожний здатен переодягатися в чужий одяг, знаючи, що кабінети в слідчій частині не зачиняються, й до кімнати будь-якої миті можуть увійти оперативники, що безперервно снують сюди-туди в'язничним

коридором, або ж лізти мотузкою, натягнутою над колючим дротом, через який пропущено електричний струм. Що й казати — проходити контроль, перевдягнувшись у чужий одяг, ризикуючи щосекунди бути викритим, психологічно не так уже й легко.

Ретельно підготувати втечу досить складно, але до неї завжди треба бути готовим. На волі, на відміну від тюрми, де ти зв'язаний по руках і ногах, ти можеш довести невинність, допомогти рідним або, в гіршому випадку, розчинитися за кордоном люблячої Батьківщини, як хмара над небокраєм. Треба вірити, що втеча чи будь-яка інша нагода виборсатися з в'язниці — реальність, а не порожні балачки, що кучерявляться десь під стелею. Свобода завжди обирає тих, хто її вартий. Змогли ж колись двоє в'язнів вибратися з камери смертників Дніпропетровської тюрми!

На жаль, у в'язниці рідко трапляються гідні поваги співники, не кажучи вже про арбалет. Професійно поставлений удар — єдина зброя, на яку ми можемо розраховувати, перебуваючи за ґратами. Він — гарант нашого успіху, від нього часом залежить, житимемо ми чи ні. Тим часом противника зовсім не обов'язково знищувати. Цілком достатньо завдати удару, щоб паралізувати його волю, навіяти йому й довоколишнім первісний, панічний страх. Разом з тим не варто забувати, що тебе можуть спеціально спровокувати на конфлікт, і якийсь бронелобий наркоман тільки й чекає, поки ти розкроїш йому щелепу і тебе таки засадять на цілком конкретний термін.

Коли ми розводимось про ефективність удару, передусім маємо на увазі його швидкість і точність, що само собою вимагає елементарних знань анатомії й фізіології людини. В конфліктних ситуаціях люди, зазвичай, витрачають набагато більше зусиль, аніж того вимагають обставини, з піною біля рота вимахують руками, дарма витрачаючи силу, не досягаючи проте бажаного результату. Тим часом у реальній сутичці найменша неточність неприпустима. Надто ж це стосується конфліктів у камері, які самі собою специфічні через те, що:

— в камері вільного простору практично немає, отож, короткі прямі й бокові удари найефективніші;

— завдання кожного арештанта — якомога швидше вийти на волю, а не подовжувати й без того немалий термін непродуманими вчинками. У зв'язку з цим у в'язниці намагаються завдавати удари так, щоб вони не залишали видимих слідів. (Наприклад, прямий удар у лоб або ж удари по волосяній частині голови найпопулярніші в тюремному побуті).

Досить часто використовують короткий прямий удар під серце на два пальці нижче від пупки. Теоретично такий, правильно

виконаний, удар може зупинити серце, але на практиці мені з таким результатом зустрічатися не випадало — чи то вони бити не вміли, чи то іншим у житті щастило... До слова, туди ж таки, під серце, намагаються встромити відточену шпичку, використовуючи її, як вагомий аргумент під час суперечки.

— Не думаю, що ситуація склалася чи складеться так, що треба буде йти до кінця, намагаючись неодмінно знищити суперника. Таке трапляється вкрай нечасто. Зазвичай, конфлікт вичерпується легкою бійкою, але, на відміну від бійок у бетонних міських джунглях, його учасники не розповзаються зализувати рани до затишних теплих квартир, а продовжують жити в тій самій камері, на відстані кількох метрів один від одного. Відтак, найголовніше психологічне знищення противника задля того, щоб у його тупій довбешці більше не виникало бажання дискутувати з тобою.

Звичайно, що менше конфліктних ситуацій, то ліпше і для тебе, й для довоколишніх. Шкода тільки, що далеко не всі це розуміють. Тим часом і в стародавні часи, і в наші дні майстри єдиноборств не раз підкреслювали, що попереджена сутичка — виграна сутичка. Хтозна, може, завтра твоє благополуччя, та й саме життя залежатимуть від того, кого ти зараз ненавидиш. Чи не доведеться вам завтра об'єднатися проти спільної небезпеки? Недарма кажуть: «Немає вічних ворогів і вічних друзів. Є вічні інтереси». Життя часом таке непередбачуване, що ніколи до пугтя не знаєш, чого, власне, чекати за наступним поворотом долі.

Упродовж щоденних тренувань відпрацювання ударів звичайно розподіляється на:

— підготовчі вправи та вправи на зміцнення ударної частини тіла (наприклад, відтискання на кулаках на швидкість — не менше п'ятьох підходів по 25-30 разів);

— відпрацювання траєкторії рухів у поєднанні з роботою корпусу та бій з «тінню»;

— тренування з партнером;

— відпрацювання ударів на саморобній боксерській груші або на співкамерникові, попередньо обмотаному двома-трьома ковдрами.

Кругову техніку ніг важко практикувати в замкненому просторі, але постановка прямих ударів ногами корисна як задля координації, так і для майбутнього життя. Невідомо, де опинишся завтра.

Дуже важливо відпрацьовувати удари (або якийсь один із них) щоденно, незалежно від того, чи провадиш ти повноцінне тренування. Це має бути так само природно, як щоденне умивання або сніданок.

Реальне життя підказує, що з борцями найкраще розмовляти мовою боксу, а з боксерами розбиратися за допомогою різних прийомів боротьби. Людина, зіткнувшись з незвичною для неї технікою, звичайно губиться, починає нервувати й робити багато помилок. Взагалі знання основ дзю-до та вільної боротьби — надзвичайно корисна штука для тюремного життя. Зовсім не обов'язково прохромлювати співрозмовникові голову, коли ти з ним не згоден. Можна тихо-мирно наче жартома трохи придушити співкамерника, щоб у нього метелики перед очима попливли, а з довбешки дурість вивітрилася. Ані конфлікту, ані бійки немає, а всім усе зрозуміло. Ні в кого жодних дурних запитань не виникає.

ВПРАВИ ДЛЯ ЗАГАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

В основі будь-якої техніки лежать загальнозміцнюючі вправи. Наприклад, нерозумно обговорювати траєкторію ударів ногами з тим, хто поняття не має про розтяжку й задихається за п'ять хвилин ходи периметром тюремного дворика.

З усіх управ найпростішою й разом з тим найефективнішою є біг. Тут усе зрозуміло — здіймаєшся на нижні кінцівки й біжиш собі, допоки стане сили. Бігати можна скрізь — і в тюремному дворикі, намотуючи кола проти годинникової стрілки, і в тісному «трійнику», прокручуючи в голові рядки з пісень Висоцького на кшталт «... бег на месте общеукрепляющий...»

Бігати — доволі монотонне й на свій копил нудне заняття, якщо не привносити певне розмаїття. Скажімо, звичайний біг підтюпцем чергувати з бігом з високим підйомом колін, намагаючись дістати ними грудей (при цьому не нахиляючись вперед). До речі, непогана підготовча вправа для відпрацювання удару коліном. Або до звичайного бігу додавати біг з ударами п'яток об сідниці (що сприяє посиленню потенції). Або ж біг спиною уперед (допомагає краще орієнтуватися під час сутички з кількома противниками). Продовжувати можна безконечно. Найголовніше — розуміти, навіщо ти робиш ту чи ту вправу й для чого вона. Інакше бездумне копіювання рухів тіла призводить до перетворення людей на звичайнісіньких мавп, яких ми часом маємо щастя спостерігати в павільйоні зоопарку.

Біг чудово поєднується не лише з усілякими фізичними, але й з медитативними вправами. Поруч із тим не варто забувати, що він дає певне навантаження на серцевосудинну систему. Навряд чи біг принесе користь тому, хто має температуру під сорок. У цьому разі його на певний час необхідно призупинити, сконцентрувавшись на вправах, що розвивають гнучкість.

Зима з 1997-го на 1998-й рік видалася як ніколи холодною. Більше десяти чоловік померло у в'язниці «природною смертю» — хто від грипу, хто від застуди... (Точне число померлих назвати важко, позаяк тюремне начальство ретельно приховує такі факти). Співкамерники тремтіли під ковдрами, натягнувши на себе все, що можна було вдягнути, заклеївши щілини у вікні папером за допомогою клейстеру, виготовленого з в'язничного хліба. У в'язничних вікнах — одне й зазвичай, тріснуте скло, а не два, як на волі. Ми виходили в тюремний дворик удвох — я і Степанович, який торік пережив інфаркт міокарда. З огляду на зовнішність, він навряд чи раніше займався спортом. Хіба що грав з друзями у футбол раз на рік. Тим часом, на відміну від твердолобих малоліток, Григорій розумів, що без збалансованих фізичних навантажень на організм не можна говорити про повноцінне людське життя.

Температура повітря коливалася близько мінус двадцять вісім. Вузкий замкнений простір бетонної труни підсилював вологу, що пронизувала тіло гострими голками. Ми мовчки бігали, доводячи себе до виснаження. Коли надходив час повертатися до камери, ми переступали її поріг роздягнутими до пояса й пасамкінець перекидали на себе цебро крижаної води, подумки згадуючи настанови Порфирія Іванова. Співкамерники, дивлячись на нас, щільніше куталися в ковдри, а ми дивилися на ці жалюгідні кавалки гнилої людської глини й почувалися щасливими від того, що ми не такі, як вони.

У попередніх розділах я вже згадував про те, що являє собою в'язнична «лазня». Хоч вона є, хоч немає — від цього не робиться краще, а для повноцінного функціонування людського організму митися бажано щодня. Висновок напрашувався сам собою — митися під краном з холодною водою й не надто сумувати через це. Подивившись збоку на те, що відбувається, починаєш розуміти, що поняття «гаряче» або «зимно» досить абстрактні, існуючи тільки в нашій уяві. Отож, для того, щоб митися під крижаною водою і мати з того задоволення, досить змінити сприйняття довколишнього світу, перемкнувши свідомість на іншу хвилю. Це не так складно, як може видаватися на початку. Як в усьому іншому, все залежить від рівня свідомості та волі тієї чи тієї людини.

У в'язниці водними процедурами краще займатися вранці, коли більшість співкамерників ще сплять і не плутаються під ногами. Хоч як це дивно, але вони якось не замислюються над тим, що чим чистіша людина, чим більше часу вона приділяє особистій гігієні, то менше в неї шансів підчепити якусь мерзоту. (Багато хто не мие після їжі посуд, для них їсти з брудних тарілок — щось належне). Водні

процедури в цілому й обливання холодною водою зокрема збільшують захисні сили людського організму. Тому загартування й називається загартуванням, а не інакше.

Протягом відомого нам періоду всесвітньої історії люди винайшли неймовірно велику кількість різноманітних вправ, спрямованих як на руйнування, так і на зміцнення та розвиток людського організму, тому підібрати вправи та створити власний комплекс, пристосований до тих умов, у яких перебуваєш, не дуже складно — було б бажання. У в'язниці часу вдосталь.

Повище вже було сказано, що за ґратами доводиться стикатися з серйозною проблемою, пов'язаною з зором, який швидко падає протягом перебування в бетонному мішку. Причин кілька. Головні — відсутність природного світла й замкнутий простір, в якому людина просто відвикає дивитись далі, ніж на кілька метрів. Не думаю, щоб комусь хотілося осліпнути.

Розв'язати проблему можна в такий спосіб — опанувати й регулярно практикувати йогівську гімнастику для очей в поєднанні з загальним тренуванням тіла. Не раз бачив, як в'язні притискаються до завареного металом вікна, крізь щілини якого просочується подоба свіжого повітря, і роблять найпростіші вправи для зміцнення очей, намагаючись досягти гармонії між диханням і траєкторією руху ока.

Кожному з тих, хто практикував у в'язниці йогівські вправи, спочатку було надзвичайно важко навчитися концентрувати увагу, бо хтось або щось постійно відволікає. На волі займатись подібними вправами та медитацією значно легше — завжди можна вибрати відповідне довкілля (сісти самотою на березі річки або поїхати в гори). У в'язниці, ясна річ, такої можливості ніхто не має. Проте з кожним наступним тренуванням приходить Його Величність Досвід, підказуючи, як легше й швидше набути необхідного цієї миті стану тіла і духу.

Серед незчисленних йогівських вправ з розділу хатха йоги у в'язниці особливе значення мають вправи, спрямовані на поліпшення роботи кишечника, — такі, як утягування живота, наулі і т. д. Хай там що, а нормальний шлунок тішить не лише його власника, але й усіх без винятку співкамерників, адже максимальна відстань від так званого «місця загального користування» до найдалшої точки в камері звичайно не перевищує кількох метрів. Якщо у когось з арештантів виникають проблеми зі шлунком, це неминуче ускладнює й без того малоприємний в'язничний побут. Утім, це більше залежить від культури харчування, тобто теми наступного розділу.

Розділ X. В'язнична кулінарія

*«Нема сала, ковбаси —
Випадаєм на таси»
(місцевий фольклор)*

Якось по обіді співкамерник, повертаючись з дошкиту, притягнув до камери свіже число газети «Всеукраїнские ведомости». У ній заступник пачальника Лук'янівської в'язниці, такий собі Ванько, відповідаючи на запитання журналістів про умови утримання в'язнів, був чіткий і по-військовому короткий: «Все це дурниці і маячня... а їжу у нас перевіряє санепідемстанція».

Ех, уніймати б цього гада й погодувати з тиждень тим, що «перевіряє санепідемстанція», після чого ще разок відрядити на інтерв'ю! Гадаю, тоді він заснівав би зовсім іншої пісні...

Те, чим годують в'язнів, годиться для чого завгодно, тільки не для шлунка. Тварина радше здохне, ніж їстиме подібне пійло, змішане на комбіжирі. Коли тюремна їжа застигає, вона кам'яніє так, що нею без особливої напруги можна забивати цвяхи. Якщо, звісно, перед тим удасться відколунати баланду від тюремної тарілки.

Зеки, які регулярно запихають у себе тюремне пійло, не помиляться, коли розширочаються з думкою жити довго. За такого, з дозволу сказати, «харчування» печінка та інші внутрішні органи за короткий час виходять з ладу і що найгірше — без жодної надії на відновлення. Новина, скажу прямо, не з приємних.

Не обов'язково бути пророком, аби збагнути, що відбувається всередині людського організму, коли його харчують таким лайпом, тому дилема «їсти — не їсти» постійна. «Їсти» — значить, добровільно приректи себе на повільне, але гарантоване самознищення. «Не їсти» — теж ніби ні до чого доброго не веде. Неможливо ж на кілька років зовсім відмовитися від їжі.

Споживання їжі в тюремних умовах чимось нагадує похмурий язичницький ритуал. Особливо яскраво це видно після роздачі

юшки. Отримавши свою пайку, арештант іде до параші, зливає з тарілки всю рідину, потім те, що залишилося, ретельно промиває водою з-під крана. І знову зливає й знову промиває. І так доти, поки зі «страви» не вимивається весь комбіжир, який можна вимити. У деяких найнаполегливіших пасажирів вимивання забирає біля години, після чого арештант з цікавістю розглядає вміст тарілки, намагаючись відповісти на питання: «Що там залишилось і що з того всього можна їсти?» По цьому починається наступний етап знайомства з обідом. З тарілки виймаються гнилі й підозрілі шматочки їжі. Враховуючи те, що тюремна пайка не така вже й велика, неважко здогадатися, що лишається в мисці після всіх цих маніпуляцій. Тепер можна перейти до третього, завершального етапу приготування їжі. Необхідно зробити це їстівним. Одні заливають вміст гарячою водою, інші ретельно його перемішують, додаючи до тюремної пайки продукти, передані з волі. Тут усе залежить від фантазії та кулінарних здібностей кожного конкретного арештанта.

Позаяк я регулярно отримував продуктові передачі, то коли харчі закінчувалися, міг собі дозволити поголодувати кілька днів. Навички йогівського голодування, яке я час від часу практикував на волі, придалися у в'язниці. Щоправда, на волі голодування рідко тривало більш ніж п'ять-шість днів (не враховуючи днів, витрачених на підготовку до нього, та вихід з голодування). У в'язниці максимальний час, коли я не вживав їжі, лише п'ючі воду, складав вісімнадцять днів. Попри все почувався досить пристойно.

У певному сенсі, голодувати у в'язниці значно легше, ніж на волі. На волі забагато спокус. Пам'ятаю, варто було мені почати голодування, як одразу ж запрошували то на день народження, то на шашлики, то на ще бозна-що з плавним перетіканням в обжирання за повною програмою. У в'язниці таких спокус немає, і голодування психологічно відбуваеш значно легше. Незважаючи на те, що голодування в ув'язненні часто доводиться починати не з власної ініціативи, я завжди дивився на нього з лікувального погляду, намагаючись використати голодівки як засіб очистити організм, жодного разу не перетворивши їх на такий собі акт політичного протесту проти тваринних умов, бо прекрасно розумів — голодуванням у цій країні нікого не здивуєш і нічого не досягнеш.

Щойно в'язень починав качати права, оголошуючи про своє рішення почати голодування, його викликали на «бесіду», де арештантові популярно пояснювали, що такий вибрик — грубе порушення тюремного режиму. Аби «об'єкт» краще засвоїв, що йому

кажуть, аргументи тюремників підкріплювалися невігядливими ударами гумовою палицею. Якщо ж арештант наполягав на своєму, його повертали до камери, а в його співкамерників відбирали харчі й позбавляли їжі, незважаючи на те, що якраз вони голодувати не збиралися. Почекавши декілька днів, поки співкамерники спробують вмовити впертюха «перестати ламати комедію» та вправлять йому мізки підручними засобами (наприклад, мідним тазом по голові), в'язня переводили до так званої камери для голодуючих з такими умовами утримання, що попередня камера видавалася раєм.

Можливостей померти у в'язниці скільки завгодно, але тільки не під час запланованого голодування протесту. Керівництво геть не потребує додаткового головного болю на порожньому місці. Коли стан арештанта наближається до критичного, і він, на думку тюремного персоналу, має реальний шанс перебратись ближче до Бога, на нього вдягають наручники й силоміць, через гумовий шланг, закачують у горлянку смердюче тюремне пійло. Ця не найприємніша процедура супроводжується веселим підбадьорюванням годувальників та гавкотом собак. Опісля тюремники, полегшено зітхнувши, рапортують начальству про вдале завершення голодування, про те, що впертюх «побавився та вгомонився», посівши відведене йому місце у в'язничних лавах. Самого порушника спокою з дикими корчами в животі відряджають на перевиховання до камери чоловік на сорок, щоб був під контролем і не вчворив чогось зайвого.

Ну як — тобі подобається подібна перспектива? Інша річ, коли голодуєш мовчки, не репетуючи про це на кожному розі. У цьому разі ніхто не заважає тобі зробити з собою те, що ти вважаєш за потрібне. Логіка тюремників непробивна. Якщо арештант не їсть, значить, не хоче, не має апетиту. Виголодніє — жуватиме тюремну пайку за обидві щоки. Якщо ж при цьому він віддасть душу Богові — значить, доля така.

Особлива гордість тюремного начальства зветься «хлібопекарнею». Про те, що в надрах Лук'янівської в'язниці печуть власний хліб, рапортують на кожному кроці й за будь-якої нагоди, до прикладу чи ні. Всі перевіряючі поведуться однаково — глибокодумно обертають очима за годинниковою стрілкою, угукають і, мов папуги, слухняно кивають з пихатим виглядом.

Після того, як я вперше покуштував тюремного хліба, у мене з'явилась ідея фікс — передати буханець такого хліба на експертизу й дізнатися, з чого він, урешті-решт, складається. Як довго, в яких пропорціях і з чим треба замішувати борошно, щоб з'явилося подібне

диво кулінарного мистецтва. Якийсь час я намагався його їсти, потім перестав, і зовсім не тому, що мені набридли вироби з борошна. Погодьтеся, не дуже приємно бачити, як співкамерники, з апетитом поївши тюремного хліба, час від часу виколупують із зубів уламки скла із шматочками іншого сміття.

Звідки у в'язниці взялася хлібопекарня і де напевно вона знаходиться, ніхто з в'язнів до пуття не знав. Ходили вперті чутки про те, що її господар сидить десь поруч з нами в добре обладнаній одиночній камері зі стінами, оббитими дерев'яною вагонкою, і за те, щоб сиділось йому відносно комфортно, хлібопекарня постачає на Лук'янівку хліб. Не знаю, правда це, чи ні, але таке твердження, принаймні, дещо пояснювало. Скажімо, те, чому цей продукт продовжує регулярно надходити до в'язниці, незважаючи на те, що містер Ікс, який фінансує виробництво тюремного хліба, прагне максимально знизити його собівартість. Складається стійке враження, що цей хтось із величезним задоволенням припинив би випікати згадану продукцію. Звичайно ж, якби міг...

Утім, без хліба жити ще можна, чого не можна сказати про воду. Без неї людський організм почувається не зовсім затишно. Коли я попросив адвокатів принести мені пляшку звичайнісінької води, вони нічого не зрозуміли, і мені довго довелося вбивати в їхні розумні голови, навіщо мені потрібна ця безколірна прозора рідина.

- У вас що — в камері немає води?
- Є.
- ?

Щоб зрозуміти суть мого прохання, треба хоч трохи пожити в тих камерах, по яких мені довелося волочитися. Безперечно, Лук'янівська в'язниця вигідно відрізняється від подільського КПЗ тим, що в'язні мають змогу будь-коли користуватися краном з холодною (і лише холодною) водою поблизу дверей усередині, а не зовні тюремної камери. На КПЗ такої можливості не було. Там труба з водою стирчала всередині камери, але сам кран був у коридорі. Тому щоразу, коли виникала потреба в воді, доводилося кликати наглядача й просити, щоб він увімкнув воду. Давати ж її чи ні, залежало тільки від настрою наглядача.

Тим часом, і на КПЗ, і на Лук'янівці вода має дещо спільне — це технічна вода, за великим рахунком, непридатна для пиття. У Лук'янівській в'язниці з'явилася можливість кип'ятити воду кип'ятильником. Проте, хоч скільки її кип'яти — неприємний присмак лишається назавжди. Вода з-під крана блідого каламутно-

іржавого кольору, і якась масна, мабуть, через домішки технічних мастил. Можна тільки здогадуватися, якими трубами й де вона текла перед тим, як потрапити до камери.

На волі, у вирі земної метушні, якимось не заведено згадувати про те, що життя людське тече над безоднею. Про те, що нікчемно короткий проміжок часу, відміряний нам, насправді — балансування на лезі. Один необережний рух — і ти сходиш зі сцени. Про те, що геть усе, з чим доводиться стикатися сьогодні, — закономірний наслідок наших учорашніх вчинків, позаяк закони причинно-наслідкового зв'язку в усіх світах єдині — чи реінкарнація, чи банальне споживання їжі під час обіду.

Те, що доводиться їсти, ніколи не буває нейтральним. Їжа або отрута, або ліки. Поняття «смачно» й «несмачно» вигадали кухарі, винаходячи на кухні нові й нові страви, змагаючись одне з одним, як краще отруїти ближнього. Ці поняття відбивають винятково суб'єктивне ставлення рецепторів людського організму до їжі, але не розкривають її справжню суть. Насправді існує тільки поняття доцільності у виборі продуктів харчування та користі для кожного конкретного організму, позаяк від того, що людина їсть, як їсть, у який час і в яких пропорціях, залежить, подовжує вона своє життя чи, навпаки, вкорочує.

Подумати лише, скільки всього навігадували грамотні *homo sapiens*, удосконалюючись у способах знищення власного організму! Про алкоголь, куріння, наркотику говорити не випадає — це очевидно. Здавалось би, немає всього цього добра за ґратами в такій кількості, як на волі. То вгмонися, подумай про своє здоров'я. Але дідька лисого! В камері, де й так не буває свіжого повітря, співкамерники примудряються пропустити крізь легені неймовірну кількість найдешевшого нікотину, несамохіть змушуючи арештантів, що не курять, заковтувати це лайно впереміш із жалюгідними рештками кисню.

Найудатніші екземпляри набивають косяк або (що трапляється значно рідше) забиваються до кутка, розливаючи по тромбонах куплену в тюремників горілку.

Найпопулярнішим арештантським напоєм традиційно вважається чифір. П'ють його досить часто й у всіх камерах. Незважаючи на позірну простоту приготування (заварюєш велику пачку чаю на півлітра води, даєш настоятися, поки рідина не загусне, як кисіль, і — вперед), існує немало різних рецептів його приготування. Кінцевий результат, щоправда, приблизно один — серце підранком б'ється в

грудях, а очі випливають з орбіт. Мозок каламутніє, і вдоволений арештант голосно плямкає. Окремі пасажири задля підсилення ефекту попередньо ковтають п'ятнадцять-двадцять пігулок димедролу (або валідолу, залежно від того, яких саме пігулок вдається назбирати, циганячи їх по одній під час щоденного обходу ліпили) і шасливі з того неймовірно. Уявляю, що вони ковтали на волі.

До речі, чифір не просто напій, його не заведено пити на самоті. Церемонія розпивання чифіру — це колективна процедура, яка зовні чимось нагадує стародавній обряд червоношкірих апачів. Подібно до мешканців диких прерій, що пускають люльку миру по колу, арештанти неквапом кружеляють тромбон з чифіром, активно перетираючи кісточки братів по розуму. Паралельно обговорюються різні боки тюремного буття. Не дивно, коли після чергового чифіропиття хтось виявиться на параші, а хтось переїде на сусідні престижніші та зручніші нари. Треба ж урізноманітнювати нудне тюремне життя, а так — за жартами-пережартами — час летить веселіше (що теж доволі важливо для «місць не надто віддалених»).

Хоч як крути, а тісний світ тюремної камери точно повторює просторий світ всієї людської спільноти. Що вдієш — закони людської зграї скрізь однакові, хіба що тут вони виявляються гостріше. Один намагається правити, інший покійно мие гори брудного посуду, радіючи недопалку імпоротної сигарети, третій роздає поради. Десь я вже щось таке бачив...

Припустимо, в'язні рідко покидають межі тюремної камери — то що з того? Вам, на волі, теж не завжди вдається подолати земне тяжіння й покинути межі планети Земля. Так що не дуже носа дерить. До того ж маємо цілком реальний шанс швидко помінатися місцями.

Незалежно від того, де перебуває чоловік — у космосі, під водою, за ґратами, чи в комфортабельному готелі на березі океану, — його тіло складається з того, що він їсть. Іншими словами, якщо люди їдять лайно, то з лайна й складаються. Щоправда, виявляється це не відразу, а по якомусь часі. Зазвичай, цілковита зміна людського організму відбувається впродовж семи років.

Щомиті щось змінюється в нас, і зміни ці не припиняються ніколи. Почавшись задовго до нашого народження, процес не перерветься навіть після фізичної смерті, адже людина — невід'ємна частина Всесвіту, яка може змінити матеріальну форму, але загинути — ніколи. Подивися на себе уважно. Хіба ти той самий, ким був раніше? Тобі боляче усвідомлювати й визнати перед самим собою, що того, іншого, давно немає, й твоє теперішнє тіло має не так уже й багато

спільного з тим тілом, яке належало тобі років десять тому. Ти можеш, як страус, запхати голову в пісок і жити якийсь час, не замислюючись про певні речі. Потім замислитися все-таки доведеться, і ти побачиш, що все те, з чого складався твій організм сім років тому, тепер перетворилося на траву, або ж на тіло тварини, чи землю, або шматки паперу, що їх жене вітер порожньою вулицею. Ти ж усотав у себе те, що впродовж семи років оточувало тебе.

Неможливо зупинити зміни у власному організмі, але впливати на цей процес, спрямовувати його в потрібне річище, ясна річ, можна. Передусім за допомогою фізичних вправ та жорсткого контролю над раціоном, який завжди має відповідати поставленим цілям.

У певному сенсі нам пощастило. Ми належимо до тих в'язнів, про яких іще не забули на волі і які раз на два тижні отримують продовольчі передачі вагою вісім кілограмів. Чому саме вісім, а не сім чи дев'ять, навряд чи хтось може пояснити. Тут, як і багато в чому іншому, жодної логіки немає. В цьому переконується кожний, хто читає в тюремному «передбаннику», що можна передавати в'язням, а чого — ні. Втім, незважаючи на інтриги твердолобих тюремників, у нас є змога брати участь у формуванні цих самих восьми кілограмів, що дивом заціліли в категорії «можна». Принаймні, мої рідні регулярно через адвокатів цікавилися в мене: «Що передати?» Щоправда, те, що спадало на думку у відповідь, мені так і не принесли. Маю на увазі динаміт, якого вистачило б, аби зняти в повітря цю архітектурну пам'ятку...

У кожній тюрмі свої приколи. Наприклад, у Дніпропетровську консерви не входять до харчової передачі, і їх можна передавати в'язневі в будь-якій кількості. Але то в Дніпропетровську. В Києві твоїх рідних не зрозуміють, якщо їм заїде в голову принести для тебе консерви. З-за воріт прокукурикають: «Не положено,» — і грюкнуть перед носом тюремною кватиркою.

Навряд чи можливо скласти ідеальні рекомендації, якими повинні бути тюремні передачі, з тієї причини, що заборони й порядки в різних в'язницях не лише різко відрізняються, але й у межах однієї в'язниці часто змінюються, підлаштовуючись під настрої місцевих царків. Ці останні, своєю чергою, бавляться, як хочуть, знаючи, що ніхто їх не контролює й контролювати не збирається. Разом із тим, поділитися деякими міркуваннями з тими, хто наразі на волі, гадаю, варто, бо ж далеко не всі мають за плечима тюремний досвід або знайомих, здатних вчасно, кваліфіковано й корисно порадити.

Отож, відштовхнемось від того місця «не надто віддаленого», де ми опинилися. У Лук'янівській тюрмі, раз на два тижні, як ми вже казали, дозволено продовольчу передачу вагою вісім кілограмів і речову, теоретично без обмежень ваги. Підкреслюю — теоретично. На практиці це має дещо інший вигляд. Що приймати, а що ні, і скільки це має важити, вирішуватиме тюремник, що стоїть по той бік тюремної квартирки, виходячи з власного «глибокого внутрішнього перекопання».

Коли ви купите для в'язня продукти й речі, будь ласка, робіть це осмислено, а не за принципом, аби купити й відмахнутися. Те, що на волі видається геть незначним, може бути важливим у камері, як, утім, і навпаки. Уявіть бодай на хвилю, що це ви сидите за ґратами, і на те, що ви купите, вам треба буде прожити найближчі два тижні, до наступної передачі. Тим більше, що розтягти вісім кілограмів на чотирнадцять днів вдасться не завжди. Найчастіше переданих харчів вистачає на вісім-десять днів, після чого доводиться сидати на вимушену дієту. Добре, якщо всі співкамерники регулярно отримують передачі, а коли ні? Хіба ти їстимеш на самоті (надто в маленькій камері) тоді, коли друзі по нещастю заздро дивитимуться на тебе голодними очима? Я розумію, що ти нікому нічого не винен і ніхто не зможе змусити тебе віддати будь кому те, що належить тільки тобі. Проте ти обов'язково поділишся з іншими тим, що маєш. Хоча б з елементарного жалю до неїмущих. З людяності. Через неписані закони тюремного братства, незважаючи на те, що це зменшить твій і без того маленький запас продуктів.

... З числа продуктів, що виручають в екстремальних ситуаціях, передусім назву сухофрукти. Такі, як курага, ізюм або чорнослив, наприклад... Вони не вимагають спеціальної обробки перед уживанням. Їх зручно зберігати, з них можна зварити компот, якщо, звичайно, маєш кип'ятильник і змогу зварити воду. Використовуючи сухофрукти, можна приготувати різні лікувальні суміші на основі меду та лимонника, котрі, якщо пощастить, тюремники іноді пропускають. Недолік сухофруктів тільки в тому, що вони дорогі й не кожний може дозволити собі їх купити.

Зазвичай, у передачу вкладають сир, горіхи, одну чи дві улаковки масла, сухарі, якщо дозволяє вага — свіжі овочі або фрукти. Багато хто з арештантів замовляє родичам сало й суху ковбасу, проте це вже питання особистих уподобань, принесених у в'язницю з волі. На колір і смак товариш не всяк.

Щодо мене, то ось уже кілька років я не їм м'яса і шкодую, що не відмовився від нього раніше. І з фізіологічного, й з релігійного

поглядів уживання в їжу забитих тварин ні до чого доброго не приводить. Мій власний досвід, досвід людей, які вивчали це питання, остаточно переконали мене у справедливості того, що м'ясоїдство — шкідлива генетична звичка, яка спричиняє прискорене зношення й старіння організму.

Про свинину мова окрема. Радив би подумати на дозвіллі, чому практично всі релігії світу категорично забороняли своїм послідовникам їсти свинину. Тим більше, що у в'язниці вільного часу вдосталь.

Ти тільки не подумай, що я збираюся когось у чомусь переконувати. Не бачу жодного сенсу в тому, щоб заходити в суперечку й доводити власну рацію. Кому? І заради чого? Можна на все горло кричати про те, що шкідливо, а що ні, але допоки людина сама не зрозуміє, не відчує внутрішню потребу перебудувати свій власний організм, переконувати її — даремна трата сил, енергії, часу.

Неможливо когось силоміць зробити вегетаріанцем. Це, як мінімум, нерозумно. Вегетаріанство — частина способу життя, вияв у матеріальному житті особливого погляду на світ. Якщо в камері поруч з тобою з'явилась людина, яка дивиться на Всесвіт інакше, ніж ти, повір — не варто лізти їй у душу з розпитуваннями, бо цим ти її тільки відштовхнеш від себе. Не нав'язуй йому ті продукти, які він через певні причини не вживає. Брутальну, нав'язливу поведінку розцінять не інакше, як образу. Якщо сусід по камері вважає за потрібне, він поділиться з тобою своїми думками, ні — це його право. В побутових ситуаціях багато людей, відчувши дискомфорт, замикаються в собі, відгороджуючися від настирних і примітивних запитань банальними фразами, переводячи розмову на інше.

Те, що я вегетаріанець, завжди тишило моїх співкамерників — вони не мали потреби ділитися зі мною салом і ковбасою, але ввічливо пропонували завжди. «Поїж, досить понти колоти. Вийдеш на волю — відмовлятимешся, а тут умови особливі», — переконували мене співкамерники, знаючи, що в будь-якому разі я відмовлюся, незважаючи на те, що (особливо на перших порах) було доволі важко. У в'язничних умовах я ще більше звужив і без того вузьке коло вживаних мною продуктів. Згодом мій організм освоївся, і я радий, що в перші місяці ув'язнення витримав це, хай невелике, але випробування.

До харчових передач заведено вкладати розчинну каву в пакуночках і обов'язково чай. Одним більше подобається, коли передають чай насипом у сто — чи двохсотграмових пачках — зручно

заварювати міцний чай і варити чифір. Інші віддають перевагу цивілізованішому варіанту, коли різні сорти чаю розфасовано в одноразові пакетики. Одного такого пакуночка цілком вистачає на два кухлі, а захололі фруктової чаї залюбки можна пити, як напій. Власне, щось подібне продається і в супермаркетах по той бік колючого дроту.

До передачі часто вкладають дешеву вермішель швидкого приготування, судячи з етикеток, малозрозумілого в'єтнаму-українського походження. Готувати її легко й зручно — залити гарячою водою, почекав, поки набрякне, увібравши в себе воду, та й жуй поволеньки, ворухи щелепами. До того ж, що їсти її справді можна. Надто ж тоді, коли нічого кращого поблизу немає. Щоправда, після регулярного тривалого вживання починаєш розуміти, яка це насправді гидота.

Незалежно від того, курить арештант чи ні, йому передають блок або два дешевих цигарок, бажано з фільтром. У в'язниці сигарети відіграють роль грошей. За декілька сигарет можна домовитися погуляти у в'язничному дворіку, який на кілька метрів більший за протокольний і трохи довший за звичайний. За сигарети можна домовитися із співкамерником, щоб той виправ твої брудні речі, заплатити йому за якусь річ або послугу. Сигаретами можна поділитися з приятелями, але роздавати їх навсібіч не заведено — тебе не зрозуміють.

Усе сказане не означає, що в камері немає грошей. Багато хто на крайній випадок завжди приховує мінімум двадцятку доларів, проте ніхто, включно з найтупішими пасажиром з явними ознаками хвороби Дауна, це не афішує. Якщо під час обшуку знайдуть гроші, з'явиться реальний шанс залишитися без нирок і провести найближчі дні в місцевому карцері. Наявність у в'язнів грошей, годинника, ножиць, одеколону і ще багато чого вважається грубим порушенням тюремного режиму, а будь-яке порушення тягне за собою покарання. Там, на волі, пересічні громадяни навряд чи зможуть собі уявити, що за такі звичні в побуті дрібниці можуть, не замислюючись, скалічити, аби іншим не кортіло.

За ґратами світ особливий. У камерах немає ні плити, ні мікрохвильової печі, ані ще багато чого з того, що ми звикли бачити вдома на кухні. Час від часу в'язні намагаються спорудити якусь подобу плити у вигляді зігнутої спіралі, зробленої з розібраного кип'ятильника. На якийсь час це дитя тюремної фантазії полегшує процес приготування їжі, допоки добровільно перегорає або

примусово вилучається під час обшуку, позаяк з електроприладів начальство нормально сприймає тільки кип'ятильник — річ незамінну у тюремному побуті. За допомогою кип'ятильника варять різні супи та каші в тюремній шльомці або тромбоні.

Процедура приготування гарячої їжі не надто складна — до тюремного посуду заливається вода, засипається, що кому треба, туди ж уставляється кип'ятильник — і вміст, попередньо доведений до кипіння, вариться потрібний час. Процес нескладний і в певному сенсі колективний, враховуючи той факт, що в камері розетка одна, а їсти й чайку попиту хочеться всім. Відтак із розетки стирчить безконечна кількість оголених дротів. Арештанти купчаться довкола них цілодобово, наступаючи один одному на ноги й періодично підскакуючи від ударів струму. Тюремники все бачать, все розуміють, але вперто продовжують забороняти передавати в'язням з волі трійники та подовжувачі, а в'язні вперто проносять їх до камер.

За складом характеру тюремники — дуже допитливі істоти. Їх хлібом не годуй — дай попорпатися в смердючому тюремному шматті. Під час безконечних обшуків (буває, по кілька разів на день) наглядачі виявляють неабияку винахідливість, намагаючись знайти й відібрати у зеків речі, які їм сподобались. Арештанти напружують фантазію, аби якнайретельніше приховати свій скарб (таке враження, наче з них готують професійних розвідників для закидання на ворожу територію). Ось так у пристрастях і клопотах і протікає в'язничне життя: одні шукають, інші ховають. Одне слово, всі при ділі.

Ще один тюремний прикол можна означити словом «товарка». Зекові до камери періодично приносять список речей та продуктів, серед яких він вибирає те, що хотів би придбати. Список нудний, без жодного натяку на оригінальність. Аби той, хто його читає, не дуже розкочував губу, в правилах Лук'янівської в'язниці чорним по білому сказано: в'язень, який має на тюремному рахунку гроші, має право отримати не більше п'ятнадцяти гривень на місяць, що на сьогоднішній день складає (залежно від коливання курсу) приблизно три-чотири американських долари. Хто встановив це ідіотське обмеження і для чого, як завше, ніхто не знає, але тюремники ретельно його дотримуються.

Тим часом, якби зняти це обмеження, виграли б і зеки, й тюремники бодай через те, що:

— в'язні дістали б можливість харчуватися значно краще, через що були б не такі злостиві. Ситий не такий агресивний, як голодний, відтак зменшилася б кількість тюремних конфліктів;

— серед в'язнів немало заможних людей, які залюбки відмовилися б від тюремної баланди. Втім, вихідці з малозабезпечених шарів суспільства також витрачали б не п'ятнадцять гривень на місяць, а мінімум у п'ять разів більше. Відповідно, в'язниця зекономила б гроші за рахунок зменшення витрат на приготування тюремного пійла й непогано заробила б на продажу як продуктів харчування, так і корисних за ґратами речей.

Проте все це лірика. Мрії, мрії... Нікого не обходить, як поліпшити арештантське життя, нехай навіть коштом самих арештантів. Тюремникам глибоко плювати на збільшення якихось обсягів продажу, на якийсь прибуток... Вони й так непогано заробляють. Що більше дефіциту у в'язниці, а в зека проблем — то більше грошей обертається в тіньовому обігу.

Щось ми забалакалися. Саме час варити рис у тюремному тромбоні. Чуєш, романтику з великої дороги, до тебе звертаюся! Зроби ласку, пригальмує біля дверей та прикрий спиною січку, щоб попкар не попалив, поки я заточкою цибулю поріжу. Ти її, до речі, під яку газету запхав? Під оту, зі статтями про різні дієти, гербалайфи та спалювачі жиру? Ну, її диваки ж на волі! Якої тільки нісенітничі не повигадують тоді, коли все геніально просто. Досить попісяти на двері райвідділу — і після п'ятнадцяти діб арешту десяти-дванадцяти кілограмів як не було. Дешево й ефективно. Вийдеш на волю раніше за мене — не забудь запатентувати як засіб для схуднення.

Розділ XI. Інтелект і в'язниця

*«Перевага дурнів у тому, що вони ніколи не пудьгують без розумних»
(думка)*

Навіщо «людині розумній» інтелект і де саме він знаходиться — знає не кожний. Утім, нічого дивного в цьому немає. Якщо ти уважно подивився до середини черепної коробки, то напевне помітиш: щелепи займають значно більше місця, ніж малозрозуміла сіра речовина, яку вчені назвали мозком. З усього видно, що Творець, задовго до появи нудної пані Науки, недвозначно визначив, що для людини важливіше, а що — про всяк випадок. Тим паче, з практики, більшості *homo sapiens* мозкові звивини не допомагають, а заважають повноцінно жити, отримуючи задоволення від спілкування зі світом.

Зазвичай, слово «інтелект» асоціюється з чимось розумним. Наприклад, з величезною бібліотекою або польотом космічного корабля. Чого, природно, ніколи не скажеш про в'язницю. Люди, які ніколи не бували в місцях «не надто віддалених» і за родом діяльності досить далекі від романтиків з великої дороги, в'язницю сприймають не інакше, як місце, де «боляче б'ють» і повсякчас гвалтують в «одне цікаве місце». До речі, доволі поширена серед обивателів думка про місце ув'язнення.

Щодо цього насмілюся заспокоїти — «мусора» шаліють, зазвичай, тільки в перші дні затримання, коли ревні підмайстри Закону вибивають з громадян зручні для слідства свідчення. Що ж до нетрадиційної сексуальної орієнтації, то на волі (всупереч стійкому переконанню соціологів) відсоток голубих і всіляких «неформалів» значно вищий, ніж за ґратами. Всі ті зітхання з приводу «б'ють і гвалтують», якщо й стосуються когось, то таких запеклих невдах, яких пошукати, але аж ніяк не пересічних арештантів. За ґратами (на відміну від волі) людині, яка шанує себе, ніхто слова кривого сказати не наважиться, не

кажучи вже про щось більше. І для цього зовсім не треба відряджати до реанімації сусіда по камері. Сказати б, з профілактичною метою та задля зміцнення тюремного авторитету. Навіщо? Досить спокійно сказати кілька слів.

Коли думаєш про тюрму, сидючи в смердючій камері, а в трамваї, то перше, що спадає на думку, — порівняння з гнилим болотом, де ніколи нічого не відбувається, а час шматком застиглого бруду ще бозна коли прилип до стелі. У песимістів в'язниця асоціюється з сірим цвинтарним склепом, у оптимістів — з забутим островом, відрізаним від зовнішнього світу.

Болото, склеп, острів...

Найчастіше в'язниця асоціюється з болотом. Вона схожа на нього як зовні, так і внутрішньою суттю. Подібно до в'язкого, змертвілого болота, тюремні стіни поволеньки, непомітно засмоктують у трясовину людський розум тих, у кого він ще зберігся. Тверезомисляча людина, яка неквапом гуляє в'язничним двориком, скидається на такого собі Мауглі, який за примхою долі живе у вовчій і, на жаль, не такій шляхетній, як у Кіплінга, зграї.

У в'язниці відбувається масове отупіння. Десять там, на волі, особам з явними ознаками «ку-ку» рекомендується лікуватися, тут же, за тюремними ґратами, бути дебілом цілком нормально, я б навіть сказав — престижно.

Про армію й тупість військовослужбовців у народі ходить неміряна кількість анекдотів. Проте, якби існували змагання з ідіотизму, то в'язниця обскакала б армію, як професійний шулер дворового шмаркача. Якимось вільної хвилини замислився: чому ж у такому разі про тюрму, порівняно з військом, анекдотів ходить значно менше? Потім збагнув. Для того, щоб вигадати тюремні анекдоти, важливо не тільки знати місцеве життя, але й мати бодай слабку подобу інтелекту для перетравлювання отриманої інформації. А якщо в голові замість сірої речовини маргарин?

В'язниця — це склеп, в якому люди поховані живцем. «Ми нібито є, а нас нібито немає...» — в цьому короткому уривку з розмови в'язнів — усе арештантське життя. Ти не знаєш, що з твоїми близькими, вони не знають, що з тобою, що ти їси, як спиши і про що думаєш... Ти випав зі звиклої течії життя, взявши з собою тільки те, що було на тобі під час арешту. Пішов, залишивши пам'ять та надію на те, що ти обов'язково, будь-що, повернешся.

В'язниця — острів, і це порівняння теж має певний сенс. Коли в XIX столітті будували Лук'янівську тюрму, вона була за межами

міста. З тих часів Київ виріс неймовірно, і в'язниця опинилася в центральній частині столиці, як брудний смердючий пам'ятник тоталітарним режимам.

На жаль, це не в'язниця на Сейшелах. Це справді острів, з пристойним калорійним харчуванням. Банани, двічі на день кокоси: їж скільки влізе. пляж, гідний уваги. Щоправда, купатися дозволяють двічі на день. Жодних тобі ґратів і колючого дроту. Тюремників — так, для порядку, персони чотири, щоб було кому на сусідній острові змотатись, якщо арештанти чогось хочуть. Живуть же люди! У нас чомусь нікому на думку не спаде на Трухановому острові щось «не надто віддалене» спорудити, хоч місце наче й непогане. В кожному разі краще за прилеглий до Лук'янівського ринку район.

... Якимось, напередодні жовтневих свят, перебираючи старі подерті газети, звалені щільним пакунком у кутку камери, я наткнувся на брошуру, написану колишнім американським в'язнем, який перекваліфікувався в камері зі злодія на священика. Сама собою брошурка така собі — звичайна релігійна реклама, що закликає вірити в Бога, й яка нічим, власне, не відрізнялася від мільйонів подібних брошур, підписаних різними іменами, але зроблених за одним графаретом.

Тим часом у брошурці знайшлося двійко цікавих місць. Читаєш описи американських в'язничних жахів і дивуєшся! У нас на волі рідко хто так живе, як у них на зоні. Щоранку свіжі фрукти, чисті простирадла, просторий спортзал з тренажерами, аби не захиріли прив'язлі арештантські м'язи. Погано їм там, вистраждались бідаки... Може, нам помінятися з ними, сказати б, для обміну досвідом? Їздять же туди-назад у рамках культурного обміну студенти, робітники, уже й до військовослужбовців дійшло. Найцікавіше те, що автор брошури, будучи особливо небезпечним рецидивістом (якщо вірити тому, що він написав), перебуваючи під особливим контролем, мав змогу з перших днів ув'язнення виписувати й отримувати гори різноманітної літератури з усіх кінців світу, якої душа забажає. Уявляю, як би спотворилися фізії американських зеків, дізнайся вони, що передавати зекам Лук'янівської тюрми будь-які друковані видання найсуворіше заборонено (хтозна, чого ті арештанти в книжках понавичитують?). Навіть такий бестселер, як кримінальний кодекс України, можуть передати тільки з найвищого керівного дозволу. Для цього родичам арештанта треба написати заяву на ім'я слідчого, піти до нього, пояснити, навіщо ув'язненому та чи та книга (а якщо йдеться про юридичну літературу, то що конкретно арештант

збирається в ній знайти). Процедура відбирає не один день і доволі клопітна: слідчі — птахи вільні, їх ніколи не буває на робочих місцях, а заяву ще й вивчити треба. Не варто передчасно радіти, якщо її все-таки прочитали й підписали. Тепер із нею треба йти до керівництва тюрми. Тюремники теж її мають детально вивчити перед тим, як підписати, після чого вартовий на вході має отримати відповідне розпорядження згори й уважно переглянути літературу, що передається. А раптом між рядків невидимим чорнилом записано секретну інформацію, здатну завести слідство на манівці й «перешкодити встановити істину в справі»?

У в'язниці безграмотність вітається і всіляко заохочується, грамотних зеків не люблять ніде. Тому нема нічого дивного в тому, що багато арештантів, благополучно відсидівши в очікуванні суду кілька років, так і не знають до пуття, скільки ж їм світить згідно з буквою закону. Окремі персонажі настільки недопитливі, що не знають цього не тільки після вироку, але й по відбуттю всього в'язничного терміну. Одне слово, не забивають голову сторонніми думками.

На щастя, нелегально пронесені до камери книги наглядачі під час обшуку не відбирають, інакше можна було б завити від нудьги. Втім, навіщо їм книжки? Хіба що пляшку горілки на них поставити. За моїм спостереженням, до літератури в усіх її проявах тюремники ставляться вкрай скептично й байдуже, а на книги без ілюстрацій дивляться взагалі зневажливо-подивовано. Навіщо тільки на них гроші витрачати? То більше, що у в'язниці — чудова бібліотека!

На тюремній бібліотеці варто зупинитися окремо. Нічого подібного на волі ти не бачив — ні за формою, ні за змістом. За кількістю й багатством томів літератури тюремна бібліотека має всі шанси отримати Гран-прі в номінації «за оригінальність». Почнемо з того, який вигляд вона має. Раз на місяць відчиняється годівниця, й до болю сумна жінка невизначеного віку з обличчям, намашеним дешевою турецькою косметикою, простягає кілька пожмаканих картонних карток із переліком літератури. З них треба вибрати щось в обмеженій кількості. За півгодини дама з'являється в супроводі такого, як і сама, сумного й худого в'язня, що несе під пахвами паки тюремного читва. Замість відібраних зеками карток через годівницю просовується література, а жінка непевного віку зникає, щоб з'явитися лише за місяць. Поміняти вибраний журнал або книгу й теоретично, й практично неможливо — дама раніше не з'явиться, і клікати її така сама дурниця, як боротися зі сходом сонця. Крім

того, досить часто вибрана картка не відповідає тому, що просовують у годівницю. Обурюватись нема сенсу. Галасуватимеш — усе відберуть і нічого не отримаєш, а так хоч щось матимеш.

Переходимо до якості й змісту тюремної «бібліотеки». Будь яке звалище макулатури відрізняється від рознесеної по камерах літератури десь так, як бібліотека Оксфордського університету від цього звалища. Вочевидь, не прийняту до переробки макулатуру привезли до в'язниці на початку сімдесятих років. Не викидати ж, а зеки нехай читають, однаково байдикують. Обшмульганий журнал без початку й кінця, датований десь роками вісімдесятими, сприймається як раритет. Хтозна, може, десь у загашнику в тюремників і стоять охайні ряди книг, аби було що показати перевіряючим, але те, що до нашої камери вони ніколи не потраплять, в цьому ніхто з арештантів не має й тіні сумніву.

Відтак, як і в багатьох інших тюремних проблемах «порятунок потопельників — справа рук самих потопельників». Хочеш читати — напружуй адвокатів, тюремників, у гіршому випадку — співкамерників (хоча ліпше, якщо ти ніколи й нічого у інших в'язнів не проситимеш — це неписане правило бажано не порушувати. По-перше, прохання може бути неправильно витлумачене з усіма наслідками. По-друге, найменша залежність від будь-кого — небезпечна). Нехай за певну винагороду пронесуть до камери те, що вважаєш за необхідне.

Людський мозок, хоч як це сумно, невід'ємна частина всього організму. Подібно до будь-якої іншої частини тіла, він має властивість і розвиватися, й атрофуватися, якщо про нього забути, вилежуючись цілодобово на нарах, втупивши незмигний погляд кудись у тріщину на стелі.

Помітити, як поступово виходять з ладу внутрішні органи, легко — мозок отримує й опрацьовує імпульси, що надходять від усього організму. Вони сигналізують про больові відчуття, задишку, згасання зору. Що ж до деградації самого мозку, то помітити її неймовірно важко, адже саме мозок контролює весь організм, включно з собою самим. Для того, щоб тверезо оцінити, що ж насправді відбувається всередині черепної коробки, треба володіти щонайменше високою мірою самокритики та самоконтролю, а також умінням абстрагуватися. На жаль, небагатьом це дано. Зазвичай, люди погано сприймають неприємні новини й намагаються не думати про них замість того, щоб діяти розумних висновків і спробувати щось змінити як у собі, так і в довкіллі.

До речі, на цій особливості людської суті побудовано прийом, який досить часто зустрічається на рівні міжособистісних стосунків. Полягає він у тому, що підлеглий, який намагається зробити кар'єру, повідомляє своєму босові тільки хороші, приємні для слуху звістки, прагнучи підлаштувати ситуацію так, щоб усе погане й неприємне говорив конкурент. По якомусь часі перший починає асоціюватися в шефа з хорошим, другий, відповідно, з поганим. Вигляд першого підіймає настрій, другого, навіть коли все добре, викликає напругу й тривогу. Першого наближають до себе, другого — усувають. У першого з'являється реальна можливість піднятися службовою драбиною, другий залишається на попередньому місці, незважаючи на те, що його кваліфікація може бути значно вищою, ніж у першого.

У в'язничному житті все відбувається точнісінько так само, як на волі. Перед тим, як утертися в довіру, в розмові акуратно закинуть (наче на риболовлі гачка з жилкою) пару-трійку влєсливих, приємних для вуха фраз про те, як пощастило навколишнім із таким співкамерником, як ти. Заковтнув наживку, готуйся. Скоро зжеруть.

Коли перебуваєш за ґратами і до того ж у стані постійної нервової напруги, не так уже й легко зберегти здатність думати розсудливо. Проте це неодмінна умова виживання. Що ліпше працює комп'ютер у голові — то більше шансів із мінімальними втратами вибратись на волю.

Серед найприступніших різновидів тренування мозкових звивин перше місце посідає елементарне читання друкованої продукції з подальшим аналізом прочитаного. Що більше інформації споживаєш, то краще. Де-де, а у в'язниці від надлишку отриманих знань ти явно не захворієш. У цьому сенсі позитивним зрушенням у політиці тюремного начальства є дозвіл родичам ув'язнених передплачувати для арештантів деякі газети. Надходять вони до тюрми із спізненням (допоки наглядачі їх погортають) на кілька днів, часто губляться, але то все дурниці. Адже щось усе-таки доходить до камери! Звертаюся до вас, друзі й рідні колег по нещастю. Якщо хтось із ваших потрапив за ґрати — поцікавтеся в місцевого тюремного керівництва, чи можна йому передплатити якусь кількість друкованої продукції. Повірте — не завадить. Що? Читати не вміє? Навчиться. Не всі починають вивчення рідної мови з букваря. Дехто — зі статей кримінального кодексу.

Поступово, розім'явши очі на газетних статтях, можна перейти на обсяговішу та масивнішу за вагою друковану продукцію. Зазвичай, таку макулатуру називають книгами. Книги, своєю чергою,

поділяються на ті, що в твердій обкладинці, і ті, що у м'якій. У в'язниці віддають перевагу книгам у м'якій обкладинці — вони менше важать, і їх легше тягати за собою з камери до камери.

Першу книгу, яка потрапила до мене в камеру легальним шляхом, можна було віднести до розряду важких — як за вагою, так і за кількістю вкладених у неї думок. То були праці німецького філософа Йоганна Готліба Фіхте, написані наприкінці вісімнадцятого — початку дев'ятнадцятого століть. Справедливості задля зазначу, що тюремне начальство дозволило передати мені дві книги, але друга (роман Джека Лондона «Гамівна сорочка»), на лихо, була в м'якій обкладинці, й її на певний термін забрали почитати мої адвокати.

Уважніше вивчити творчість відомого ідеаліста я планував ще зі студентських років. Проте з огляду на те, що Фіхте не той автор, який легко засвоюється в проміжках між бокалом пива й черговим телешоу, я ніяк не міг викроїти час, аби цілком заглибитися в грубі томи з золотим тисненням, що стоять на книжковій полиці мого кабінету. І тут на тобі — «мусора» в пригоді стали. Ніколи ще в моєму житті не було стільки вільного часу, як у в'язниці. Жодних тобі телефонних дзвінків, зустрічей, біганини... Лежи собі на дерев'яній підлозі (як у КПЗ) або на нарах (як у Лук'янівці), думай про вічне. Щоправда, лампочка, що цілодобово горить перед очима, заважає спати й усілякі комахи час від часу обличчям пробігають, як у передачі «У світі тварин», але то пусте — жити можна, буває гірше. Хоч як крути, а саме час для читання серйозної літератури, яка вимагає певної концентрації уваги. Єдине, що заважає заглибитися в читання (не беручи до уваги «мусорів» з їхньою запаленою уявою та неспокійних сусідів по камері), та сама бридка лампочка, що заважає спати. Як для сну, то вона досить яскрава, для читання ж — неймовірно тьмяна. Зір за такого освітлення сідає капітально. Про природне денне світло мріяти не випадає: всередині камери вікна сумлінно заварено листами металу (аби до ґратів, наварених зовні, неможливо було дістатися), з просвердленими тоненькими дірочками, типу — для повітря. Путь від них мало, хоча... Вентиляція, кажуть.

Тривалий час праці Фіхте були єдиною книгою в камері. Поки мої очі відпочивали, а мозкові звивини перетравлювали прочитане, книгу читали співкамерники. До того ж, не просто уважно читали, а й активно обговорювали мало не кожну сторінку, наче на науковому диспуті. Нічого подібного раніше я не чув — ні на семінарах у стінах рідного університету, ані під час обговорення дисертацій на засіданнях вченої ради.

Першого дня, сказати б, колективного читання я подумав, що з мене жартують, а коли в'їхав, що вони справді читають і розуміють, що там написано, розгубився від несподіванки. Щоб збагнути мій стан, треба було бачити ту публіку, яка була зі мною в камері попереднього ув'язнення. Тоді усі запитання відпали б автоматично. Уявіть собі *homo sapiens*, який узагалі ніколи книг не бачив, а тут ні сіло ні впало взяв до рук твори Фіхте й почав читати. Нехай по складах, але читати! Видовище унікальне, скажу вам.

Поступово мені відкрився прихований сенс того, що відбулося. Я чітко побачив, як у деяких сусідів по камері, виникши на підсвідомому рівні, реалізується потреба в мобілізації, (нехай через банальне читання) певних ділянок мозку, котрі надалі можуть допомогти вижити в екстремальних умовах. Надто яскраво це виявилось в тих, кому, крім розстрілу від «найсправедливішого й найгуманнішого» в світі суду, чекати більше нічого.

Людський організм, як індикатор, миттєво реагує на найменші зміни в довколишньому світі, підказуючи сам собі, які сили варто активізувати в тій чи тій ситуації, а які мають спокійно чекати свого часу. Не треба нічого вигадувати, треба тільки слухати себе. Проте людським істотам більше подобається брести в темряві, ніж іти яскраво освітленою дорогою.

Я часто замислююся над тим, чому більшість із нині суцільних досі не усвідомили просту, здавалося б, істину — подібно до того, як кожна людська клітина є водночас і самостійною одиницею, і частиною всього організму, так і сама людина — невід'ємна частина титанічного тіла Всесвіту. Тіла, для якого не існує ні часу, ні простору, позаяк ці виміри існують лише для окремих частин його, але не для цілого.

Я знову проводжу паралель з людським тілом, щоб ти мене ліпше зрозумів. Подібно до того, як кожна клітина людського тіла здатна приймати й приймає інформацію, що надходить з усіх куточків організму, так і людина здатна бачити й чути все, що відбувається на будь-якому кінці планети, все те, що відбувалося навіть кілька тисячоліть тому, все, що буде як у близькому, так і в далекому майбутньому. В цьому нема нічого складного. Треба лише навчитися слухати себе — от і все.

Всі найбільші істини світу прості.

Найвеличніше Знання лежить перед тобою, як на долоні. Розплющи очі, простягни руку — і воно стане твоїм.

Люди найчастіше втрачають те, що мають, і не отримують того, що могли б мати, з однієї причини — вони не вірять у те, що це може

їм належати (навіть тоді, коли воно вже належить їм). Люди бояться дослухатися до ледь чутних імпульсів із глибин Безодні, свідомо роблячи себе сліпоглухоними, згодом дивуючись — звідки Нострадамус мав дар передбачення? А може, він був таким, як усі? Але, на відміну від інших, не боявся слухати себе, не боявся вірити, відкривши Господу своє серце.

Учитель із Назарета міг ходити по воді, бо вірив — Він може йти. Ті, хто повірили, теж змогли піти за Ним услід. Ти не в змозі пройти крізь багатометрові тюремні стіни тому, що сам не віриш у цю можливість. Утім, ти навіть не намагався повірити. Так, напружив трохи уяву й знову розпружився, звиваючись на тюремних нарах. Тим часом, подібні розумові вправи не мають стосунку до справжньої віри.

Щоправда, дивно згадувати про те, що зі мною було на КПЗ, про що я там думав... Цікаво перебирати спогади про одну камеру, сидячи в іншій, не набагато кращій (якщо поняття «краще» й «гірше» тут доречні). Хіба що відпочиваємо ми тепер на Лук'янівці, а не на Подолі.

Цієї хвилини там, за ґратами — глуха безпросвітна Ніч. Для нас увесь світ перестав існувати, залишилася одна реальність — тюремна камера розміром у два з половиною кроки завширшки й чотири — завдовжки. Камера для чотирьох шалено стомлених, але не зламаных людей.

Утім, тут не так тісно, як може видатися на позір сторонній, не звиклій до тюрми людині. Світ усередині нас аж ніяк не менший за той світ, який лишився зовні. До того ж, за ґратами легше, ніж на волі, збагнути, що хотів сказати Фіхте, коли писав про призначення людини.

... Перебираючи в пам'яті різні вправи, вигадані для розвитку інтелекту, волею-неволею схиляючись до думки, що найефективнішим та найкориснішим тренінгом є вивчення іноземної мови.

Сама по собі ідея щось таке вивчити в ув'язненні не нова. Мови опановували багато відомих історичних персонажів, які проживали дні за ґратами. Навіщо, втім, далеко ходити? Фрунзе опанував французьку, очікуючи на виконання смертного вироку. Тюремні наглядачі, чухаючи потилиці, подивовано хихотіли. Вони ніяк не могли втямити, з ким саме на тому світі збирається розмовляти їхній арештант, тоді як Михайло Васильович геть не планував покидати планету в такий неспокійний і цікавий для нього час. Герой громадянської війни жодної миті не сумнівався, що щасливо вибереться з в'язниці й розстріляє всіх, хто поведився з ним некоректно.

Що він, власне, й зробив трохи згодом, неквапом обмірковуючи, як його об'єднати величезні території в єдину державу. Ненав'язливий посвист куль пад головою не відволікав командарма від високих думок, а радше навпаки — як місячна ніч на поета, благотворно впливав на нервову систему, надихаючи на пові й нові подвиги.

На відміну від царської Малоросії, в'язням незалежної України літературу без спеціального і «височайшого дозволу» не передають. Ті ж самі підручники іноземних мов (переважно англійської), роздобуті нелегально, гуляють з камери до камери, підвищуючи інтелектуальний рівень їхніх мешканців. Щоправда, це знаю жодного, хто котрусь із мов вивчив доскопало, але це, сказати б, питання третє. Головне, що окремі персони наполегливо, місяцями, сумлінно вчать один і той самий урок. Чому так довго? Ситуація не дозволяє. До того ж, в ув'язненні, в умовах масового отупіння та відвертого дебілізму, комп'ютер у голові працює не так швидко, як на волі.

Що вдієш — у в'язниці особливо вибирати не випадає. Багато хто з інтелектуалів вчить мову не за тими підручниками, за якими хоче, а за тими, що є у співкамерників. (Рідко хто має власний і, головне, повний комплект навчальних матеріалів. Принаймні, я таких щасливчиків не зустрів). Найчастіше буває так, що в одного із співкамерників десь під нарою валяється вступний курс англійської, в іншого — курс для просунутиших, але вже не англійської, а німецької. Нічого страшного. В'язні у відчай не впадають. Повчили трошки англійську, тепер читаємо німецьку, поки в камері не з'явиться продовження англійського підручника. Те, що очікуване продовження може приїхати років за два-три, нікого не тривожить.

Разом з тим і від такого вивчення мов є певна користь. Що глибше вивчаєш мову іншої країни, то ліпше починаєш розуміти вчинки людей, які мешкають у ній. Адже передусім вивчається не мова, а матеріалізований у ній спосіб мислення, куди кожний народ заклав особливе ставлення до навколишнього світу. Ти ніби відходиш убік і починаєш дивитися на багатомільйонні народи, як на окремих людей, нерідко пов'язаних одне з одним кривим зв'язком. Подеколи вони кохаються й готові на самопожертву. Подеколи — ненавидять, намагаючися знищити одне одного впродовж багатьох тисячоліть.

Навіть найнепомітніші зміни в житті народів, накладають відбиток на їхню мову. Щось подібного трапляється й з кожною окремою людиною. Будь-які зміни в житті, не кажучи вже про серйозніші процеси, віддзеркалюються в щоденній мові. Те, що нездатен визначити жодний рентгенівський апарат, неважко встановити, послухавши, що і як говорить цікавий тобі пасажир.

Людська голова — наче комп'ютер. Що примітивніший він, то примітивніша мова. У випадкових словах (які ніколи не бувають випадковими), в уривках поспіхом кинутих фраз матеріалізуються думки. Людей видають дрібниці, хоч як ретельно приховують вони обличчя. Вміння помічати дрібниці й, базуючись на них, безпомилково доходити правильних висновків подібне до мистецтва, засвоїти яке легше, коли практикуєш вивчення іноземних мов. За умови, що твої заняття осмислені, а не перетворюються на тупе зазубрювання раніше незнайомих для слуху іноземних слів.

Я дивлюся на нудьгуючі обличчя співкамерників і думаю: а про які, власне, знання може йтися взагалі? Більшість в'язнів читає по складах, плутаючись та спотикаючись у словах, досі не навчившись грамотно висловлюватися рідною мовою, а тут — іноземна... Тих дивом зацілілих динозаврів, які досі намагаються щось учити, вбиваючи зір під сліпакуватою тюремною лампочкою, хвилює тільки результат — навчитися доскопало говорити й читати іншою мовою, аби надалі з вигодою для себе використати отримані навички. Якщо, звичайно ж, вони матимуть те майбутнє. До чого ще призводить навчальний процес, нікого не цікавить. Ніхто з ув'язнених не має наміру забивати голову складними алгоритмами, уподібнюючись до Ікара, який зависоко злетів над морськими хвилями.

Коли натхнення, невідомо звідки взявшись, збігається з не заповненими «битовухою» хвилинами, арештанти беруть до рук ручку, ретельно розгладжують аркуш паперу й починають писати до різних інстанцій безконечні скарги, протести, прохання й, звичайно, листи рідним та друзям. Скарги й тому подібне слуги закону переглядають без жодного зацікавлення, відмахуючись від них, як від набридливих мух. Чого не можна сказати про арештантські листи. Що-що, а ці літературні пам'ятники читаються й вивчаються з невідомою цікавістю. Всі імена, згадані в листах, фіксуються, сказати б, про всяк випадок, аби згодом вибірково перевірити. Всі в'язні знають про це, але цікаво, що багато з тих, хто понуро мовчав на допитах, сумлінно описують свої художества в посланнях на волю. Ясна річ, такі послання до адресатів доходять не відразу, а зі спізненням на місяців зо два, коли на них замикають наручники, показуючи листи з неволі як речові докази, що додаються до матеріалів кримінальної справи.

Сумних прикладів удосталь, але арештанти вперто продовжують писати. Чи то їм не вистачає камерного спілкування, чи то прокльовуються літературні здібності, чи просто від нудьги, відразу й не

добереш. Невже не зрозуміло, що в дев'яноста дев'яти випадках зі ста тюремна пошта контролюється операми? Вочевидь, не розуміють або ж удають, що не розуміють, допомагаючи лялькарям смикати маріонеток за нитки. Отож і пливуть простягнутим канатиком (сплетеним із ниток старого розпущеного светра) з камери до камери тюремні ксиви, непомітно збільшуючи деяким в'язням і без того немаленький термін.

Так-таки-так... Ніколи не думав, що доведеться зануритись у цей особливий, ні з чим не порівнюваний світ. Світ, у якому деградує й морально розкладається кожний, незалежно від того, зек він чи тюремник, що з власної волі вибрав життя сторожового пса. В одних гуманоїдів мозкові звивини загнивають швидше, в інших повільніше й млявіше — тут роль відіграє те, з яким внутрішнім стрижнем прийшла людина з волі. Мені шкода тих арештантів, хто замолоду потрапив за ґрати сирим шматком людської глини і сформувався як *homo sapiens* на дешевих казенних нарах. Такі — приречені.

Тюремна камера — наче загальний вагон потяга, що зупинився в темряві. Люди збавляють час за суперечками, розмовами, сварками, спогадами, але за великим рахунком, кожному з пасажирів начхати на долі випадкових і невідповідних попутників. У кожного своя доля, власна, не схожа ні на чию дорога додому.

Цікаво, а як ти вчиниш, коли задля того, щоб вийти з вагона, треба буде розіпхати пасажирів, що стоять біля виходу з нього? Чи почнеш церемонитися з попутниками? Чи рахуватимуться вони з тобою, якщо їм доведеться вибирати між твоїм, чужим для них життям, і такою довгоочікуваною волею? Ті, з ким іще вчора ділився останнім шматком хліба? З ким їв, пив, мріяв, будував плани на майбутнє? Чи не краще подумати про це тепер? Хтозна, що може трапитися в цьому житті... Коли Доля поставить перед вибором, часу на роздуми не матиме ніхто.

Розділ XII. Як ставитися до співкамерників

«У Раю такий клімат!..
Але в Пеклі така компанія!..»
(думки вголос)

У повсякденні люди часто кажуть: «Це мій світ». Неймовірно проста, на позір, формула злітає з вуст звично й легко. Зазвичай, ніхто не замислюється над її значенням, над тим, що саме входить у поняття «мій» або «наш» світ. Може, це речі, до яких звикаєш упродовж тривалих років, або один і той самий краєвид з вікна, без якого чомусь робиться невимовно гірко десь на іншому боці планети?

Подеколи сторонній людині важко збагнути, навіть берегти, здавалося б, непотрібну річ, замість того, щоб викинути її на смітник. Їй не зрозуміти, що ти зберігаєш не річ, а спогади й мрії, матеріалізовані в цьому, звичайно, незначному в сенсі грошей предметі. Діти насмішкувато ставляться до старих речей, сприймаючи їх за дивацтва старіючих батьків. Старенькі ж дивляться на речі й бачать у них, наче на телеекрані, частину свого, вже прожитого життя. Що старшою стає людина, то сильніше вона приростає до речей, з якими дедалі важче їй розлучатися, наче це не побутові предмети, а символи самого Життя.

Речі, як гострі шпички, на які нанизуються миттевості, дні, роки, кожен крок на землі... Втім, усі речі були б нічим, якби не відігравали ролю декорацій для людей, що населяли колись і нині населяють наш світ. Люди — головна й замалювана не єдина складова цього поняття. Саме від тих, хто нас оточує, залежить, на що перетвориться земний шлях — казковий Рай чи переддвері Пекла.

Я дуже добре пам'ятаю свій перший день у Лук'янівській в'язниці, коли після низки принизливих процедур на кшталт півторагодинного обшуку, зняття відбитків пальців, фотографування, просмажування одягу в спеціальній доісторичній камері (може, в такій спалили

Сергія Лазо), медичного огляду та сидіння в прокуреному кам'яному склепі, мене завели до величезного порожнього коридора й залишили самого. Наглядач байдуже кивнув: «Іди» (наче я знав, куди йти), а сам побіг кудись у своїх справах.

Протягом перебування в камері попереднього ув'язнення я, з'ясувалося, встиг відвикнути від такого величезного простору, яким мені видався того осіннього дня тюремний коридор. Неквапом ішов бетонною підлогою, дивуючись, що мене ведуть не в наручниках і без посиленої охорони обабіч. Звідкись із правого боку, згори падало сонячне світло, переломлюючись через тюремні ґрати та замащене фарбою скло, вкрите химерним візерунком з налиплого бруду та пилюки. З лівого боку — важкі залізні двері камер, крізь які не пробивалося жодного звуку. Я йшов у п'янкій оглушливій тиші. Ніколи раніше не переживав такого пронизливого відчуття холоду, замішаного на здивуванні. Раніше мені, як і багатьом іншим, тільки здавалося, що я знаю смак самотності. Насправді це відчуття було незнайоме. Тоді, в тюремному коридорі Лук'янівської в'язниці, я вперше відчув, як дихання самотності доторкнулося до мене. Наче велична й пихато-холодна Снігова Королева пройшла повз мене.

Голос наглядача долинув десь із-за повороту:

— Тобі сюди!.. Алло!.. Ти де?

Я пішов на голос. Було помітно, що за дві хвилини тому попкар посліхом засмоктав склянку горілки й тепер добродушно зажовував її шматком ковбаси, запрошуючи до кам'яної домовини.

— Тепер ти тут житимеш. Хе-хе... — як міг, пожартував тюремник, зачиняючи за мною двері.

Перше, що впало в око, насторожені погляди зусібіч. Воно й зрозуміло: у в'язниці відпочивають не наймиролюбніші мешканці планети Земля. Практично будь-який арештант, хоча б ким він був, — джерело потенційної небезпеки для всіх інших. Мало що кому зайде до голови в ґривах? Природно, про жодну психологічну сумісність арештантів не йдеться. Тільки злостивість та роздратування, помножені на замкнений простір.

Неважко здогадатися, що з тюремних нарів на мене дивилися далеко не прототипи героїв книг із серії «Життя славетних людей». Більшість колег у нещасті — відсотків на дев'яносто-дев'яносто п'ять — це сіра тупа маса, яка не являє собою жодного інтересу з огляду перспектив її вивчення. Вивчати тут немає чого. Це zdeградоване бидло, невдахи від народження, що залишаються такими до кінця своїх днів. Вони були ніким на волі, такими й лишаються за ґратами. Спосте-

рігати збоку, як ці щенята-переростки граються в тюрму, надувають щоки та намагаються корчити з себе в'язничних авторитетів, просто смішно.

Загнати таких у стійло — невелика праця. Аби бажання. Вони розуміють тільки мову сили, сміливістю й розумом не відзначаються. Тимчасом будь-якій, бодай трохи серйозній людині з перспективою довгої відсидки або розстрілу не можна забувати про те, що під ногами постійно крутяться провокатори, готові підставити щелепу й вилетіти в нокаут, щойно трапиться нагода. Їх за це по якомусь часі випустять за амністією. Тобі ж служники правопорядку, радісно плескаючи в долоні, впають додатковий термін: «Ну що — розкрутився?» Тому ставитися до бидла пихато й легковажно дуже небезпечно.

У в'язниці (надто ж у в'язниці) потрібен тверезий розрахунок. Подеколи доводиться бути очеретом, що нахиляється до землі, перецікуючи пориви ураганного вітру, а потім знову випростовується. Часом вигідніше зціпити зуби й ухилитися від конфлікту. Але разом з тим завжди треба бути готовим до того, що настане час, коли єдино правильним рішенням буде вступити в бій і розчавити противника. На життєвому шляху мені зустрічалися дурники, які ввічливе й спокійне обходження з ними сприймали не інакше, як слабкість, а пошук взаємовигідного компромісу — як відверте боягузтво. Вони нахабніли, їх терпіли до певного часу, а потім знищували.

Вся ця мерзота, з якою волею-неволею доводиться стикатися за ґратами, цього, ясна річ, не розуміє. Більша частина з них потрапили до в'язниці малолітніми, ну а позаяк в українських в'язницях можна очікувати суду по кілька років, то за ґратами, на радість навколишнім, хлоп'ята й подорослішали. Їхній вік від вісімнадцяти до двадцяти чотирьох. За судом їм загрожує в середньому від трьох до восьми, що за нинішніми мірками справжня дрібничка. Всі вони на волі вживали всіяке наркотичне лайно, зрозуміло, найприступніше й найдешевше, а застукали їх або на крадіжці, або на банальному вимаганні — колотися треба ж за щось. Часом цікаво спостерігати поведінку таких ось «героїв», які виривали на вулиці з рук бабусь та інвалідів господарські торби, а тепер за кухлем чифіру патякають про тюремні поняття.

Опери свідомо підігрівають перспективних кандидатів у «блатні», граючи на честолюбстві й кидаючи до таких камер, де вони б могли вбитися в пір'я та набрати сили. Це вигідно на перспективу, бо таких виродків надзвичайно корисно вербувати, з них виходять ідеальні

стукачі та провокатори, яких найчастіше використовують наосліп під час розробки невіддатливого арештанта. Брак здорового глузду, помножений на недорозвинутість сірої речовини, не дає їм зрозуміти свою роль у цій виставі. Їм здається, що це вони правлять у своєму маленькому іграшковому світі, насправді ж їх використовують, як презервативи: покористувались — і на помийницю.

Тоді, як бидло поводитьсь виклично, намагаючись на кожному кроці привернути увагу до себе, то справді серйозні люди на очі не лізуть. Вони й так засвітилися, про них пишуть газети, показують по телевізору. Таким пасажирам нічого розпускати пальці віялом, демонструючи власну значимість. Зазвичай, у в'язниці вони тримаються замкнено, у них немає фотографій з волі, немає нічого, що б указувало на те, ким вони були й ким будуть, повернувшись на волю. Після розвалу соціалістичної системи подібні персонажі нечасто залітають до тюрми вдруге, їм цілком вистачає раз побувати за ґратами, щоб проаналізувати помилки й убезпечити себе на майбутнє. Якщо від них Удача й відвернулася, то це не означає, що назавжди.

Подивися на Степановича. Цей точно до невдах не належить, незважаючи на легку екстравагантність вбрання. Коли я вперше побачив дядю Гришу, він не справив на мене жодного враження. Хоч з якого боку зайди — натуральний бомж в антикварному лахмітті. Антикварне геть не тому, що воно колись було дорогим. Якраз ні, подібні нові речі й на прилавках жодної цінності не мають. Суть в іншому. Таких ганчірок нині не знайдеш. Їх носили наприкінці п'ятдесятих — початку шістдесятих років, а тут за вікном нове тисячоліття нібито надходить. Можна тільки припустити, скільки горищ довелося обнищпорити родичам Степановича, щоб його одягнути.

На волі Григорій уславився тим, що завдяки його скромним зусиллям дві третини великого рогатого поголів'я, що бігало безкраїми українськими колгоспними полями, емігрували за кордон. Вірогідно, до Арабських Еміратів.

Поки керівництво країни не перегризлося поміж себе під час чергового розподілу прибутків, все йшло як по маслу. Гриша регулярно їздив планетою, засмагав на газоні біля двоповерхового приватного будинку в передмісті Берліна й планував купити квартиру з видом на собор Св. Петра в Римі.

На лихо, пані Фортуна — неймовірно примхлива дама. До того ж Гриша непомірно розслабився під теплими сонячними променями

й не прислухався до громовиці над хмарами. Якось пізно ввечері в двері наполегливо постукали, й невиховані громадяни в цивільному делікатно порекомендували дяді Гриші дати свідчення на декого з керівництва. Господар дому не менш делікатно відмовився й спробував випровадити непроханих гостей. Гості, проте, не вгамувалися. На дядю Гришу надягли наручники й притягнули до кримінальної відповідальності за несплату податків. Здивований дільничний, присутній при обшуку, нервово чухав лисину й повсякчас запитував, спостерігаючи, як з квартири виносять набиті купюрами картонні ящики з-під телевізорів:

— Степановичу, звідки в тебе стільки грошей?

Григорій Степанович невдоволено сопів носом і знизував плечима:

— На старість відкладав...

Що цікаво — крім грошей, ревно слуги законності й правопорядку нічого більше не накопали. В матеріалах кримінальної справи — суцільні здогади та припущення, що, втім, не завадило засадити Григорія на тривалі роки до камери. Коли ми зустрілися, Гриша встиг уже відсидіти два з половиною роки, пережити інфаркт міокарда, придбати купу болячок, а дати суду ще не було визначено. Незважаючи на удари долі, Степанович присутності духу не втрачав і, запиваючи валідол теплою водою, щодня виходив зі мною на прогулянку — бігати периметром тюремного дворика.

— Два з половиною — це ще нічого, — сопів Гриша, розмахуючи руками. — Онде Лупоокий сьомий рік суду чекає, геть змучився, бідолаха.

Лупоокий цілодобово висів на верхній нарі, не подаючи жодних ознак зацікавленості життям. З усього було видно, що дах у нього поїхав давно — Лупоокий або добродушно хихотів, або, найчастіше впадав у протрацію. Ми практично не спілкувалися, але коли двадцять чотири години на добу перебуваєш у замкненому просторі по сусідству з психічно хворою людиною, у самого часами щось у голові їде. Я зітхнув полегшено, коли Лупоокого перекинули до іншої камери. Тим паче, в хаті його змінив такий собі Максимко з невинно-дитячим обличчям і довгими, як в орангутанга, руками.

З Максимком ми подружилися досить швидко. Хлопець відразу зметиковав, що світить йому згідно з українським законодавством немало, значить, щоб дожити до волі, явно недостатньо лежати на спині, незмигну втупившись у стелю. Спільні заняття боксом у прокуреній анашею камері добре відволікали від тюремного побуту.

Нервовий, дуже злопам'ятний, у міру нахабний та, на диво, тверезомислячий боксер потрапив за ґрати завдяки балакучості соратників, які швиденько здали свого боса, щойно за їхніми спинами клацнули наручники. Максимкові інкримінували співучасть у вбивстві бізнесмена, що торгував нафтою, ну, а список пограбувань та розбоїв був такий довгий, що самі слідчі стомилися його складати.

Схема, за якою працював Максимко, була проста. Знайомі пові регулярно поставляли йому інформацію про багатеньких буратіно, потім за потенційною жертвою починали стежити. За півтора-два тижні до квартири жертви вламувалися працівники ножа й сокири на чолі з Максимком, виносячи з неї все, що мало цінність. До того ж двері ніколи не ламали — господарі відчиняли самі. Варіант сценарію проникнення до квартири обирався залежно від ситуації, що конкретно склалася, підкуплюючи простою.

У багатопверхових будинках електролічильники, зазвичай, знаходяться на сходах, аби працівникам ЖЕКу було зручно їх перевіряти. Максимко з колегами викручували пробки й чекали, коли господар квартири відчинить броньовані двері з безконечним набором хитрих замків і вийде з квартири. Далі все просто. Удар ломиком по голові, зв'язування мешканців заготовленою мотузкою й душевна розмова на тему «Де гроші лежать?»

Якщо ж електролічильник був усередині квартири, то колеги ховалися на майданчиках між поверхами, а Максимко з букетом троянд чекав під будинком на господаря, разом з ним піднімався в ліфті на його поверх (нібито в гості до сусідів), а потім, щойно відчинялися потрібні двері, — удар по голові і все, як у попередньому варіанті.

Найдотепнішим проникненням до квартири був сценарій з її затопленням. Якось подружка (якій пообіцяли двадцять відсотків від прибутку) вивела Максимка на шалено багатого пасажира. Проблема полягала в тому, що потенційна жертва входила до квартири та виходила з неї в супроводі охоронця, електролічильник був усередині, а на прихід усіляких «сантехників з ЖЕКу» та подібних господарі принципово не реагували, дверей не відчиняючи. Максимко, недовго думаючи, проник у квартиру поверхом вище, зв'язав мешканців, перевзувся в пантофлі та спортивний костюм, відкрутив воду в ванній і почав чекати. Не минуло й півтори години, як розгніваний господар квартири знизу подзвонив у двері, за якими вже чекав «племінник сусідки, який приїхав погостювати з іншого міста». Що відбулося далі, здогадатись неважко. Максимко охоче

відгукнувся на запрошення спуститися вниз і подивитися «що там затопило». За ним за кілька хвилин підтягнулися колеги — хто з обрізом, а хто з ломиком.

Убивство, за співучасть у якому Максимка заарештували, відбулося без його безпосередньої участі. Він детально відпрацював план проникнення до квартири, перед тим, як послати на діло друзів, сам не раз побував у ній, усе рознюхав і розвідав. Зробити це було неважко, позаяк Максимкові вдалося втертися в довіру до сім'ї, яка там мешкала. Ті нічого не підозрювали, бо хлопчик з дитячим обличчям справляв приємне враження вдячної людини, яку на прохання спільних знайомих (які не підозрювали про істинні плани свого протеже) господар квартири взяв до себе на роботу.

Максимко був переконаний, що все буде гладесенько-рівнесенько. Так воно, власне кажучи, й вийшло. Щоправда, не так чисто, як хотілося б. Колеги його хвилювалися, й тому трішки перестаралися. Від удару сокирою по голові (за планом, господаря квартири треба було злегенька оглушити) череп розколовся на дві частини. Де лежать гроші й коштовності, знав тільки господар (нікому, навіть дружині, він не довіряв місцезнаходження схованки). Розлютовані панове невдахи розрубали тіло на частини, потім узялися за дружину бізнесмена. На її очах по діагоналі розпороли живіт десятирічної дитині (вона вижила), а потім запхали ніжні пальчики жінки до електром'ясорубки. Вона рада була б усе розповісти, але справді нічого не знала. Так нічого й не вибивши, грабіжники пішли з квартири, прихопивши з собою цінних речей та золотих брязкалець на 4 475 доларів США. Їхати до іншого міста не захотіли — ліньки, відтак пішли продавати шмаття на місцевий ринок. На збуті речей їх і взяли.

У самого Максимка, на відміну від подільників, був шанс вибратися на свободу — проти нього не було прямих доказів. Проте нерви здали, закосити під випадкового перехожого не вдалось, а гризня з колишніми друзьбами невимовно потішила охоронців правопорядку. Вони ледь устигали, підстрибуючи від задоволення, записувати свідчення арештантів.

Пізніше, знайомлячись з матеріалами кримінальної справи, Максимко зрозумів, яку можливість він втратив, але змінити щось було уже пізно. Заплачені «мусорам» гроші ненабагато скоротили хлопцеві термін. Незважаючи на те, що слідчий останньої миті зняв з боксера співучасть у вбивстві, свої дев'ять з половиною років посиленого режиму Максимко все-таки отримав. Судовому вироку

мій (уже колишній) сусіда по камері зрадів — мовляв, могло бути й гірше.

— Найважче — відмотати перший термін, — філософськи прорік Максимко, грамбуючи речі в баул, завбачливо готуючись до етапу в табір, — потім буде легше.

Я здивовано підвів голову:

— Ти що — все життя зібрався по в'язницях і таборах мотатися?

— Може, й не все — життя довге. На волі все одно робити нічого.

Я не сперечався. Дарма. Кожен сам обирає свій шлях.

Люди — дуже дивні ссавці. Вони поводяться так, ніби жити їм щонайменше років триста. Дали десять, додали вісім. Опісля ще років дванадцять, сказати б, для розмаїтості... Нічого не скажеш — веселенька перспектива. Все життя в смердючій завошивленій клітці.

Не втомлююсь дивуватися тому, наскільки відрізняється сприйняття тюрми в тих, хто сидить за ґратами, від тих, хто дивиться на в'язничні стіни збоку. Мені від приятеля з волі передали записку. Пише, що заздрить мені (!?). Мовляв, у мене тепер так багато вільного часу, що я, напевне, досконало вивчу іноземну мову, і це згодиться на перспективу. Записку написано зворушливо, але якось ідіотично. На волі я вважав його розумною людиною, тепер не збагну, чи то в нього прихована форма шизофренії, чи то людина вкрай наївна. Багато тут вивчивши з таким чарівним оточенням! Один Денис із його неврівноваженою психікою чого вартий! (Добре хоч, за природою своєю пацан не з буйних, хоч і сидить за «мокруху» за обтяжливих та ще «за попередньою змовою з гуртом осіб», керівництво яким йому, єдиному повнолітньому з усього «гурту», й приписали). То з заточкою по камері бігає, то в куток заб'ється, сидючи там навпочіпки з ранку до вечора, травку курить. Йому її добрий дядя слідчий регулярно носить, щоб Денис на себе побільше квартирних крадіжок взяв, тим самим поліпшивши міліцейську статистику, аргументуючи наполегливі прохання тим, що Денисів термін за вбивство проковтне будь-які терміни за крадіжки: «Тобі що так, що інак — п'ятнадцять років. Так що давай — погоджуйся. Ти допоможеш нам, ми — тобі. Умови створимо. Сидітимеш, як у Бога за пазухою. А не погодишся... Сам мусиш розуміти, що з тобою у в'язниці можуть зробити за те, що ви дівчину згвалтували й убили».

Насправді п'ятнадцятилітню дівулю з сусіднього під'їзду ніхто не гвалтував. До того злочасного вечора дівчина часто-густо зависала разом з Денисом та його друзями то на одній квартирі, то на іншій, геть не заперечуючи проти груповухи. Так було й цього разу.

Денис привів сусідку на хагу до приятеля. За якийсь час до них приєднався шістнадцятилітній однокласник, син господаря квартири. Випили вчотирьох дві пляшки горілки, запиваючи чернігівським пивом. З подружкою добряче розважилися — спочатку по одному, потім усі разом. Є що згадати.

Дівчина виявилася напрочуд кмітливою. Поки пацани після неї відпочивали, нашвидкоруч приготувала на кухні вечерю. Не бозна-що, але під пиво бутерброди з рибою пішли піснею.

Все було добре, допоки подруга не зазбиралась додому. Проводжати її ніхто не збирався — куди йти? Година пізня, та й на вулицю виходити повний облом. Хоче йти — нехай іде, ніхто її не тримає. Тим часом така постановка питання дівчину аж ніяк не влаштувала:

— Не хочете проводити, дайте грошей на таксі.

— Вали на метро, — відізвався з туалету господар квартири.

— Придурок, глянь на годинник — метро вже години дві, як не ходить.

— Ти що, сука, — ввічливо приєднався до розмови однокласник господаря, — думаєш, тобі тут хтось зобов'язаний гроші платити?

Дівчина спалахнула від злості:

— Ах, так?! Та я на вас усіх заяву за згвалтування подам. На зоні закукурікаєте, жлоби смердючі.

Денис до розмови особливо не прислухався — мовчки пив пиво у вітальні й дивився телевизор. Погаласують — заспокояться. Не вперше.

У друзів, проте, погляд на слова підпилої подруги суттєво відрізнявся.

— Ой, — захвилювався господар, та вона нас і справді посадить... — від нього добряче відгонило спиртним. — Денис, може її того..? Пришити, га-а..?

Денисові було однаково — він пив пиво. Потім лїниво відмахнувся:

— Що хоч, те й роби. Не заважай телевизор дивитись.

Той так і зробив. Дениса відволікати від голубого екрану не став, а разом з однокласником без особливих зусиль задушив дівчину просто в передпокої шнурком від черевика. Денисова сусідка була така п'яна, що зовсім не пручалась, і, напевно, так і не зрозуміла, що роблять з нею недавні коханці. Шнурок викинули до сміттепроводу. Тіло затагли до ванної кімнати й там розчленили — відрізали зап'ястя та голову, вирішивши закопати їх окремо. Кому першому спало на думку щось відрізати й навіщо, ніхто з трійці пояснити потім так і не зміг.

Денис нарешті зацікавився тим, що робиться в квартирі. З пляшкою пива в руці посунув босоніж у напрям ванної кімнати. Друзі тим часом закінчували відрізати голову кухонним ножом. Тим самим, яким дівчина сорок хвилин тому нарізала бутерброди на кухні.

— Може, допоможеш? — стомлено поцікавився однокласник господаря.

Денис поставив порожню пляшку біля дверей:

— Ну вас на х... Я пішов яму копати.

Якби не в'язниця, місяців за два Дениса призывали б до збройних сил, але, на жаль, не склалося. Сухопутні війська втратили цінного кадра. Протягом якихось півгодини Денис викопав дві метрові ями на дитячому майданчику з допомогою смітярського совка та кришки від каструлі. Тіло винесли, загорнули в стару ковдру, що висіла на балконі, й разом з нею закопали, а ванну чистенько вимили. Ледь помітні плями крові у під'їзді ніхто з сусідів не завважив. Мало хто міг фарбу розлити? В неділю ввечері, повернувшись з дачі, батьки хлопця, на квартирі якого відбулося вбивство, теж нічого підозрілого не помітили. Рідні дівчини, постійні клієнти місцевого витверезника, особливо не хвилювались:

— Десь загуляла. Діло молоде. Витверезіе — повернеться.

Кухонний ніж повернувся на своє звичне місце — до шафи поруч з плитою.

Здавалося, хлопцям пощастило. Ні свідків, ні слідів. Нікому на думку не спало, що хлопці здатні на подібні речі. Може, їм усе й минулося б, якби вони самі про це не розплескали. Надто вже багатьом розповіли вони про свій «подвиг». Напевно, в очах однолітків їм хотілося здаватись «крутими», такими собі героями західних бойовиків.

У перші місяці ув'язнення Денис почувався цілком комфортно і, подібно до Максимка, не надто впадав у відчай з приводу тюремного терміну:

— Посиджу у в'язниці. З ким не буває? Зате в армію не піду.

Денис ще не знав, що його чекає попереду і що саме з ним зроблять співкамерники на столипінці*, куди він потрапить після оголошення вироку.

Сприйняття поняття «злочин» і «злочинець» суттєво відрізняються залежно від того, де перебуває людина, на волі чи у в'язниці. У тюремній камері якось не замислюєшся над тим, що отой страшний

* Столипінка — корпус Лук'янівської в'язниці, названий на честь відомого російського державного діяча.

і кровожерний Джо, про якого захлинаючись пишуть газети й чий злочини показують по телевізору, — це твій сусіда по камері, веселий добродушний Вася, який мирно гризе плитку шоколаду.

За ґратами переоцінка цінностей відбувається доволі швидко. Ти переступаєш невидиму грань і потрапляєш до іншого виміру життя. Те, що тебе могло шокувати раніше, відтепер сприймається як звичайне буденне явище. Непомітно звикаєш до думки, що вбивати — природно, та й убивство — справа тривіальна. Люди завжди вбивали одне одного й убиватимуть, поки існують.

Шкода лише, що сприйняття світу після виходу з місць ув'язнення не зможе змінитися, як за помахом чарівної палички, на протилежне. Ти, так само, як і я, вже ніколи не зможеш, як колись, безжурно й легко дивитися на довколишній світ.

Я вдивляюсь в обличчя в'язнів і бачу: своєю внутрішньою суттю ті, кого на сторінках газет називають злочинцями, насправді нічим не відрізняються від пересічних громадян, що збавляють вечори біля екранів телевізора в подертих капцях. Усі люди й різні, й однакові водночас. Людина належить тваринному світові, це високорозвинена мисляча тварина класу ссавців. Надміру ідеалізувати її, любовно здуваючи пил з історичних хронік, — небезпечно й нерозумно.

У в'язниці проблем вистає під зав'язку. Ще більше їх з'являється, коли поруч оселяється провокатор. Вирахувати цих тварюк, звичайно, досить просто — це доволі гамірні арештанти, які постійно нацьковують в'язнів одне на одного. Провокатор завжди кричить голосніше за всіх, але в разі чого він, звичайно, «не при справах».

На ролі провокаторів опери найчастіше обирають приבלатнену пацанву, яка відносить себе до людей, які «знаються» на тонкощах «тюремних законів». Таким легше підбити інших в'язнів на потрібні тюремній адміністрації дії.

Цілі, що їх переслідують провокатори, завжди очевидні. По-перше, тюремникам геть не потрібна єдність серед ув'язнених. Старе, як світ, правило «поділяй і владарюй» успішно працює серед тюремної отари. Поки зеки розбираються одне з одним, намагаючись з'ясувати, хто є хто і за якими поняттями хто живе, опери, спостерігаючи за арештантами збоку, тихенько посміюються, потираючи від задоволення руки: адже що більше в'язні гризуться поміж себе — то легше маніпулювати ними. Якщо навіть під час з'ясування стосунків хтось із арештантів вріже дуба — нічого страшного. Посварять наглядача за те, що чогось там недодивився й переведуть блукати коридором на сусідній поверх. Зате товариство зітхне полегшено, й «мусорам» у майбутньому поменшає роботи.

По-друге, серед зеків час від часу трапляються дуже вредні екземпляри, які принципово не йдуть на контакти з представниками правоохоронних органів. Останнім така поведінка дуже не подобається. Виникає завдання зробити контактним цікавий слідству «об'єкт» у тюремній куфайці. Для реалізації цього є кілька варіантів сценарію, які ведуть до одного фіналу — впертюх мусить ломанутися до «мусорів». Один з найпопулярніших варіантів виконання передбачає використання провокатора, якого підсаджують до камери до «об'єкта». Поки «мусора» пресують об'єкт зовні, провокатор створює співкамернику «умови» в камері, нацьковуючи на нього інших арештантів і представляючи його на кожному кроці.

Один такий красень півтораметрового зросту якось заїхав до нашої камери з двома грубими паками книг під пахвами. Книги він, ясна річ, не читав і читати не збирався. Вони йому слугували за антураж, сказати б, для створення образу «мислячого» та «знаючого» арештанта. Принаймні, фрази на кшталт: «Достоевський -- мій улюблений письменник» лунали в тюремному середовищі глибокодумно й дещо незвично. Який для нього Достоевський «улюблений», я зрозумів одразу, щойно побачив, як удячний читач стирає під з черевиків «Злочином та покарою».

Перші п'ять днів новоприбулий пасажир (у в'язниці він тинявся вже півтора року) уважно приглядався до співкамерників, активно втирався в довіру до тих, хто сильніший і спритніший. До кінця тижня півтора метра вже освоївся й почав тишком-нишком нацьковувати зеків одне на одного. Сам же намагався триматися в стороні, мовляв, «це все вони, я тут ні до чого», й за найменшого загострення ситуації миттю зміщувався на безпечно відстань, підливаючи олії до вогню з-за чиєїсь спини.

Не минуло й двох тижнів, як арештанти добряче пересварилися. Атмосфера в камері й до того була напруженою, а тепер хмари згустилися ще більше. Одні намагалися на спускатися з нар і цілодобово лежали, загорнувшись у ковдри. Інші мовчки заточували сталні пруті.

Камеру ненав'язливо перетасували. Когось забрали, когось надіслали. Півтора метра був задоволений перестановкою та обіймався з одnodумцями, які «живуть за поняттями», тобто тими, хто, як згодом з'ясувалося, колись були міліціонерами, котрі промишляли на волі вимаганням та грабунками. Тупуваті, але фізично добре підготовлені виконавці.

Перше, що вони зробили, так це поміняли «смотращого», молодого хлопця, який упродовж останніх двох місяців стежив за порядком у камері. Його загнули на парашу й виламали з хати, щоб не заважав

і не плутався під погами. На його нару тут-таки перебрався півтора метра. Він та їже з ним радості не приховували. Видно було, що підготовчу роботу вони вже виконали, чекаючи подальших інструкцій.

Я продовжував жити, як жив, — активно тренувався по кілька годин на день, вивчав іноземні мови, читав книги. Разом з тим, концентрувати увагу на абстрактних предметах ставало дедалі важче — думки постійно поверталися до камери. Всі розуміли, готується удар проти одного з арештантів. Я спробував проаналізувати, на чю честь розігрується вся ця вистава, й до чогось утішного в результаті роздумів так і не дійшов. Проглядалися лише дві кандидатури — я і хлопець з Василькова, заарештований за вбивство. Він навідсіч відмовився давати будь-які свідчення під час попереднього слідства. У мене були вагомі причини думати саме так. Тим більше, після того, як усіх, із ким склалися дружні стосунки і хто міг би мене підтримати, перекинули до інших камер.

Ще раніше в мене з'явилася звичка миттєво прокидатися з чийсь наближенням і спати в такому положенні, щоб не дати нападникам скрутити себе уві сні. Я знав, що можу розраховувати тільки на свої власні сили. Ситуацію погіршувало ще й те, що нападників могло бути від п'яти до восьми чоловік. Я лежав на спині з напівзаплющеними очима й думав, як у разі реальної загрози перехопити ініціативу й якого завдати удару, щоб відбити будь-яке бажання зачіпатися зі мною, разом з тим не розкрутившись на додатковий термін.

Розв'язка прийшла несподівано. Виявилось, провокація готувалась проти дяді Гриші. Щось у них там нагорі не склалося, й вони вирішили пресонуту Степановича просто в камері. Нас же хотіли промацати, сказати б, з профілактичною метою. Проте Доля розпорядилась інакше. Буквально за дві години до того, як Григорію Степановичу мали поламати ребра й виламати з хати, повісився Юра. Камеру розкидали.

На щастя для тих, хто перебував під слідством, у Лук'янівській в'язниці доводиться мати справу не з професійно вишколеними провокаторами, а з дозволу, нашвидкуруч вивченими дилетантами, які використовують найпримітивніші, стандартні, відтак прогнозовані схеми й вимовляють зазвичай, одні і ті ж самі завчені фрази.

Провокатори — дуже допитливі люди. Вони в усе лізуть, їх усе обходить. Саме провокатори найчастіше запитують, хто ти «по життю» — мужик чи пацан, підтримуєш чи ні злочинське життя й таке інше. Мовляв, хочемо знати, з ким маємо справу (наче не видно, хто є хто) і як до тебе ставитися.

Коли починаєш аналізувати всі ці запитання сукупно, а не окремо, раптом починаєш розуміти — це саме те, що хотіли знати про тебе

«мусора». Тим часом подібні запитання геть недоречні в слідчого. (Звичайно ж, якщо ти на волю не збираєшся, плануючи решту життя провести за ґратами, то кричи на все горло, що ти блатний, підтримуєш злочинський рух, мрієш стати злочинцем у законі й героїчно здохнути з кулею в потилиці). Будь-яке необережне слово напередодні суду може спричинити непоправні наслідки. Щодо відповідей на запитання не в міру цікавих співкамерників, то, поки тебе не засудили, вони можуть бути тільки такими: ми всі невинні, ми всі випадково потрапили до в'язниці, ніхто з нас ні про що поняття зеленого не має. Хто є хто, розберемося пізніше, в таборі, після вироку.

Звичайно, кожен арештант по-своєму реагує на запитання про сенс тюремного буття. Ті, хто признався, зазвичай, охоче підтримують розмову. Інші, які вдають невинних овечок, одразу ж замикаються в собі, уникаючи прямої відповіді.

Коли я пишу ці рядки, в пам'яті спливає не спотворена інтелектом пика блідого пасажира років сорока двох, з яким я провів у камері близько трьох місяців. Не знаю, як він сприймав мене, але особисто я мав його за непробивного ідіота. Блідолиций поведився так, що ніхто не мав жодного бажання щось у нього випитувати. Всі розуміли, що то безнадійно — дурень дурнем, добре хоч не буйний. Того дня, коли камеру розкидали, ми стояли в тюремному коридорі в очікуванні попкаря, знаючи, що напевне потрапимо в різні хати, а там лише Богові знати, чи побачимося колись.

Ми сиділи на скрутках і розмовляли. Сказати, що я був вражений — не сказати нічого. Я вже й не пригадую, коли зустрічав такого розумного й проникливого чоловіка, який до того ж мав феноменальну пам'ять. Ходяча енциклопедія. Як я міг не здогадатися раніше, що тупий вираз обличчя був лише машкарою, а манера поведінки в камері — не більше, ніж уміла гра?

У в'язниці кожна людина сама вирішує, як їй жити та вибудувати лінію поведінки відповідно до поставленої мети. Комусь більше подобається правити, комусь — плазувати. Нічого не вдієш — такі ми — люди. Одне можу сказати: у в'язниці:

— не заведено нав'язувати іншим свої погляди. Не квапся засуджувати співкамерників, якщо вони живуть не так, як тобі хотілось би. Кожна людина має свободу вибору. Як вона нею розпорядиться — його власна справа;

— не бійся. Боятися нерозумно, від того, що призначено, однаково не втечеш;

— нічого не проси. Живи у в'язниці незалежно, життям, гідним вільної людини.

Розділ XIII. В'язничні ігри та розваги

*«... Пудьга — мікроб,
що й у душу проник.
Кров, кат та гашиш —
ішого й не треба?»
(Шарль Бодлер)*

Теоретично, будь-яка жива істота намагається максимально, наскільки можливо, збільшити відстань між датою народження й датою смерті. На словах, усі хочуть жити довго і щасливо. Жодного разу не чув, щоб десь на дні народження хтось побажав близькій людині, тим паче — собі, якомога швидше повернутися в небуття. Навпаки — нескромна думка пережити всіх довколишніх з роками перетворюється на нав'язливу ідею.

Втім, теорія на те й теорія, щоб відрізнятися від практики. Кількість самогубств в Україні, як свідчить статистика, з дня на день зростає, а ті, хто не схильний радикально розв'язувати питання «Бути чи не бути?», — понуро нипають з кутка в куток, прикидаючи, чим би себе зайняти, тим самим прискоривши наближення до фінішної стрічки. Хто знає, може, десь на незвіданих просторах і мріють дожити до двохсот, але тільки не в Україні. Тут багато громадян п'ятдесят років життя сприймають не інакше, як кару Божу. Для чого більше, і головне — в ім'я чого?

У в'язниці питання, як убити вільний час, що невідомо звідки звалився на голову, постає особливо гостро. Тут хвилини й години тягнуться неймовірно повільно, наче липкий кисіль, який десь на Небесах хтось повільно переливає з безконечності в безконечність. Напевно, щось подібне переживає людина, яка звикла їздити на великих швидкостях і яку раптом пересадили зі спортивного авто на селянського воза. Неможливо порівняти двадцять чотири години за ґратами з добою на волі — це цілковито різні виміри часу. Колишнім «друзям», на чю допомогу ти розраховував з дурного розуму, подібні думки голову не відвідують. У них день завершується за кілька миттєвостей після того, як починається, — встигай лише

подих переводити. Навіть коли тобі судилося відсидіти максимальний термін, років п'ятнадцять-двадцять, то перше, що вони скажуть, побачивши тебе після відсидки, буде: «Як швидко ти вийшов», — або щось на кшталт цього. Можуть дуже широко додати:

— Я саме зібрався зайти до твоїх дізнатися, як справи.

Збирався, але не зайшов. Буває. Часом шлях у двадцять років виявляється коротшим за десять хвилин ходи від одного будинка до іншого.

Ще один день відгорів, ще один, ще... Скільки їх буде, цих сірих, одноманітних днів, наповнених тривожним очікуванням та неймовірною нудьгою? Шкода, що не можеш провалитися в летаргічний сон, прокинувшись вільним далеко від тюремних стін. Кожний з нас, хто був по той бік колючого дроту, не раз звертався до Бога з проханням прискорити плин часу, щоб роки в неволі пролетіли якомога швидше.

Більшість арештантів ще не готові відмовитися від усього свого життя, але вони вже відмовляються від нього частинами, поділяючи життєвий шлях на той, який «потрібний», і на той, який «непотрібний». Бачу, що й ти починаєш наївно вірити ілюзії, нібито після звільнення все буде джаз, головне — вийти. Щодо «непотрібного» кількарічного шматка життя, то ти готовий викинути його на смітник хоч сьогодні.

Як дивно буває, правда? На волі люди крутяться, наче білки в колесі. Їм постійно бракує часу, вони завжди кудись поспішають. У критичні хвилини за кожен мить чіпляються мертвою хваткою, та заледве їм удається її вхопити, як тут-таки, не роздумуючи, кидають вирваний з лап смерті шмат життя в хаотичний вогонь суєти.

У в'язниці все навпаки — часу скільки завгодно. В'язні раді були б подарувати комусь не те що хвилини — роки (!), але ще не вигадали, як. Несамохіть починаєш заздрити тим щасливцям, що примудряються цілодобово висіти на смердючих нарах, час від часу вибиваючись із забуття, щоб набити шлунок тюремною баландою, сходити на парашу та знову завалитися спати. Наче ведмеді під час зимової сплячки. Соплять собі носиками, нікому не заважаючи. Шкода лише, що далеко не всі з них охайні.

Одного такого пасажира, сорокарічного Сергійка, довелося замалити не силоміць, під загрозою фізичної розправи, примусити прати натільну білизну, якої він не знімав, по-моєму, ніколи. Коли Серж скинув-таки з копит шкарпетки, співкамерники всерйоз засумнівалися в своєму рішенні — до початку водних процедур

шкарпетки на Сергійкові смерділи значно менше. Посуд після їжі він, до речі, теж принципово не мив, аргументуючи це тим, що їсть з індивідуальної миски, отож, її стан — його справа. Цікаво було спостерігати, як баландер наливає свіжу баланду на плісняві залишки вчорашньої їжі.

Після прання Сергій переодягнувся в чисте та випав на таси, не припиняючи обурюватися, як він висловився, «порушенням прав людини»:

— Пацани, ви мені весь сон перебили. Що тепер робити?

Треба визнати, що своїм скигленням Серж дістав нас не менше, ніж неправами шкарпетками. Тим паче, бурчав він тепер увесь час, спати в чистому він чомусь не міг.

— Що робити? Що робити?

Психонув Кістявий, який збавляв термін за розбій:

— Навіть Чернишевський не знав, що робити, через те й книгу написав під такою назвою. Лізь назад на пальму, не смерди перед носом.

— Ти що, мусор, щоб указувати? — обурився Сергій, вкорочуючи нігті на пальцях шляхом обгризання та спльовування їх до параші.

Кістявого порівняння з мусором глибоко обурило. Літровий тромбон з окропом опустився Сергієві на голову. Той, верескнувши, як баба, вчепився Кістявому в борлак. Співкамерники на нарах радісно закрутилися — яка-не-яка, а розвага. Такий собі промінчик у царстві безпросвітньої Нудьги. Буде про що побалакати два-три тижні, поки знову що-небудь трапиться.

Хоч як крути, а зовнішній бік тюремного життя неймовірно бідний. Якщо викинути з нього спортивні заняття й читання, то не випадає дивуватись, що багато хто з арештантів виє вовком на лампочку під стелею. Розваг жодних, а тюремні ігри можна перерахувати на пальцях.

На Лук'янівці, на відміну від Подільського КПЗ, дозволено грати в шашки й шахи. Сиди собі спокійно та грай, якщо, звичайно, пощастить із партнером. Бо навіть у шашки грають далеко не всі, що ж до шахів, то їх недарма називають інтелектуальною грою. З інтелектом, як сам розумієш, у в'язниці проблеми. Співкамерники, з якими по-справжньому було б цікаво грати, подибуються вкрай нечасто. Принаймні, протягом усього часу я зіткнувся лише з одним таким.

Коли я сидів в ІТУ на Подолі, до нашої камери кинули на кілька днів дідуся, який грав у шахи мінімум на рівні майстра спорту. Тихий

сивенький дідусь, за професією вчитель співів. Коли ми вперше його побачили, то в усіх мимоволі вихопилося:

— Дідусю, а тебе за що?

Дідусь сумно зітхнув та, ангельськи опустивши очі, велемовно прорік:

— Я присвятив життя школі й дітям, за це й постраждав. Став жертвою інтриг.

Після такої відповіді я відразу ж почувся школярем за партою. Захотілося встати й заспівати гімн Радянського Союзу.

Обличчя співкамерників посумнішали. Поява скромного вчителя співів не обіцяла нічого хорошого. Надто вже не вписувався в місцеві декорації педагог, який «присвятив себе школі й дітям». Каюся, ми запідозрили в ньому сексуального маніяка — некрофіла. Зовнішність дідуса за всіма параметрами вписувалася до категорії тихих, непомітних громадян, здатних від любові до мистецтва прикінчити родичів, а потім, перетворивши любих серцю людей на гобелени, порозвішувати їх на стінах. Так би мовити, на тривалу пам'ять.

Тим часом, з'ясувалось, що дідусь зовсім не маніяк і навіть дуже приємна в спілкуванні людина. Заточеною об одвірок ложкою ми вирізали на дерев'яному помості, який слугував нам і за ліжку, й за підлогу, шахову дошку, а фігури намалювали на клаптиках паперу. Спочатку нічого не виходило — ми повсякчас плутали фігури й не могли зосередитись на грі, потім звикли до тимчасових незручностей і грали так, ніби то були звичайні шахи.

Не знаю, чому, але наглядачам зовсім не подобалися наші шахові баталії. Бачте, це заборонено в'язничними правилами. Вони верещали щось з-за дверей про карцер, грозилися позбавити передачі, а під час ранкових обшуків відбирали «шахові» фігури. Ми малювали фігурки знову й, ніби нічого не сталося, продовжували грати. На вигуки сторожових псів учитель співів реагував напрочуд спокійно:

— Собака бреше, а караван іде. Розставляй фігури. Знайшли кого карцером здивувати!

Згодом, по кількох ходах, додав:

— Подумати лишень — ці кретини лякають в'язницею в'язнів! Справжнісінькі дегенерати!

Агресивна, ризикова манера гри дідуса ніяк не відповідала ані його зовнішності, ані поведінці. Очевидно, вона відбивала приховані риси характеру. Пам'ятаю, якось, коли дідусь поставив мені мат, я помітив миттєвий дивний зблиск у безодні його глибоко захованих очей. Такий погляд не слугуєш з жодним іншим. Він брав початок у

глухих лабіринтах людського ества й лише зрідка, на короткий час, вислизав назовні. Це був погляд сильного, впевненого в собі хижака. Можна було не дивитися на дошку, аби зрозуміти, хто виграв, а хто програв — погляд, зверхньо ковзнувши камерою, сам усказав.

Дідусь не брехав, коли говорив, що присвятив життя школі й дітям. Він і справді працював викладачем у загальноосвітній школі. Маючи дещо романтичний склад розуму, вчитель співів мріяв постраїти й померти на робочому місці. Як актори, що померли під час вистави й неодмінно в аншлаговій залі.

Проте директор школи мав про це протилежну думку, і щойно вчитель співів сягнув поважного віку, як його тут-таки з почестями викинули на пенсію. Моління та довгі нудні розмови про те, що «... я ще сповнений сили, а без учнів мені не жити...» нічого не дали. Директор на вакантне місце взяв свою коханку — симпатичну випускницю консерваторії, а колишньому колезі чітко і ясно сказав, що пора відпочити й «... пожити трошки для себе...», а в разі чого — «... практикуйте репетиторство або вирощуйте помідори на присадибній ділянці...»

Чого-чого, а подібного повороту подій учитель співів аж ніяк не чекав. Він свято вірив у те, що без нього цей навчальний заклад існувати просто не зможе. Тим часом стіни не впали, стеля не обвалилася, а учні й колеги сприйняли відхід старого на пенсію як щось само собою зрозуміле.

Життя для вже колишнього вчителя втратило сенс, смак і колір. Він, за звичкою, що склалася за тривалі роки, вставав в один і той самий час і йшов на роботу. Хоча б на півставки, на будь-яких умовах. У відповідь — могильна тиша. Більше того, він настільки обрид своїми скаргами, що директор досить брутально дав указівку вахтеріві близько не підпускати не в міру наполегливого пенсіонера до шкільного порога. Після двох-трьох малоприємних сцен у вестибюлі (до того ж, при учнях) дідусь, здавалося б, угамувався. Принаймні, в школі його більше не бачили.

За два тижні тіло директора знайшли в сквері неподалік від будинка, де він щоранку вигулював яскраво-руду таксу. Згідно з висновком судово-медичної експертизи, жертву задушили. Як стверджують свідки, під час прогулянки до директора підійшов літній чоловік невисокого зросту. Директор не мав жодного бажання будь-що з ним обговорювати, тому демонстративно повернувся від потенційного співрозмовника спиною, даючи тим самим зрозуміти, що розмову закінчено. Співрозмовник заперечувати не став, неква-

пом зняв із себе заяложеноу краватку й так само неквапом накинув її зі спини на шию господаря такси, що тим часом гасала сквериком. Свідки, які здалеку спостерігали сцену, не одразу усвідомили, що насправді відбулося.

Тим часом літній чоловік посадив директора на лавку і, втомлено струсивши з лоба піт, подався геть. Такса ліниво вляглася на землю біля ніг господаря, флегматично ткнувшись носом у його наваксовані до блиску черевики.

Худа господарка такого самого худого доbermana, гуляючи поблизу, зацікавлено наблизилася до лавки, довго вдивлялася в обличчя завмерлого чоловіка, а потім істерично заверещала: «Людині погано! Валідол! У кого є валідол?» Як годиться, зібрався наговп. Приблизно за годину приїхала швидка, а ще за півтори години біля входу до скверу музично-кольорово замиготів міліцейський «бобик».

Наприкінці другої доби розслідування того, що сталося, героїчні пошуки охоронців правопорядку увінчалися успіхом. Особу літнього чоловіка було встановлено, і того самого вечора вчитель співів, «ставши жертвою інтриг», розташувався поруч зі мною на дерев'яному помості в тюремній камері. Щоправда, пробув дідусь із нами недовго. Ближче до кінця тижня його забрали так само раптово, як і привели. Якось уранці, під час сніданку, дідуся замовили без речей, судячи з усього — на допит. Більше ми його не бачили.

На подільському КПЗ, коли перекидають з однієї камери до іншої, зазвичай, замовляють арештантів із речами. Подеколи можуть викликати й без речей, але тоді наглядач забирає їх за кілька годин або, в надзвичайних випадках, під вечір. А дідуся пакунок з яскравим лого «Coca-Cola» простояв у камері майже дві доби. Мені довго не давала спокою думка, чому пакунок не забрали одразу, того ж дня? Не лише від самого дідка, але й від його речей віяло холодом і незбагненною тривогою.

Можна тільки гадати, чому правила та порядки в одній в'язниці так різко відрізняються від правил і порядків у іншій. Складається враження, що вони підпорядковуються різним відомствам. Ніяк не збагну, чим шахи не вгодили подільським царкам. На Лук'янівці грай у них скільки влізе. Аби було з ким.

Інша річ — карти. Тут тюремники одностайні. Якщо під час обшуку знаходять найзвичайнісінькі карти, які продаються в будь-якому кіоску, — репету, смороду, розмов... Звідки, чиї, хто приніс до камери? Хто з ким грав і на що? Ой, вей! Одне слово, чекай неприємностей, включно з карцером та відбиванням селезінки. Чого вони

так визвірилися на карти? Чим їх не влаштуують, наприклад, рамс, терц, деберц, сека, покер або, приміром, преферанс? Може, тим, що вони навіть у дурня до пуття грати не вміють? Нічого не вдієш — трапляється. Що більше спостерігаю за «мусорами», то більше переконуюся, що слова «мусор» чи «мент» не називають професію. Це — діагноз, який свідчить про кількість і якість звивин у черепній коробці людиноподібної істоти.

Повернімося, втім, до картярської гри. У людській свідомості карти переважно асоціюються з антисоціальними елементами. Тому вважають, що в карти грають виключно шулери, злодіяки, дармоїди й хулігани, й до чогось доброго це не провадить.

Частково така думка має певний сенс. Карти — гра азартна. Практично завжди грають «під інтерес». Прикладів, коли на позір розумні люди програвали за вечір цілі маєтки й загрузали у неймовірних боргах, не злічити. До того ж переграти професіонала практично неможливо. Профі на те й профі: він так готує й вибудовує гру, що гол завжди забивається в одні ворота. Не його.

Окрім шахів та карт, у в'язниці можна побачити, як зеки грають у доміно (козел, телефон, дуб), у нарди (довгі, короткі, шалені), у кості (тисяча, покер). Усі ці ігри граються як під інтерес, так і без нього. Разом з тим не варто розслаблятися, коли граєш нібито без інтересу. Гра — штука небезпечна. Дивишся — сів грати без інтересу, а, зрештою, себе самого програв. Надто вже багато навігадувано пасток і всіляких заманух, аби технічно запресувати намічену жертву. Шкода говорити! Короля Баварії Максиміліана II скинули 1704 року за те, що на дозвіллі програв у більярд державну скарбницю.

Залежно від того, проти кого йде гра, сильця можуть розставити вишукано й продумано в одних, або ж примітивно — в інших. Пам'ятаю, як один пасажир, хай буде Вася, заарештований за викрадання автомобілів, сів грати в нарди без інтересу. Зіграли одну гру. Він виграв. Другу — програв. І тут переможець оголошує, що тільки першу гру домовлялися грати без інтересу, всі інші — під інтерес, і Вася йому вже винен. Свідки одностайно закивали, що переможець правий, отож нічого тут обурюватися. Вася не на жарт розлютився і, вважаючи себе великим спецом із нардів, сів грати далі, щоб покарати співкамерника. Проте той чомусь більше не програвав, а Вася грав, допоки зрештою зрозумів, що програвати йому вже давним-давно нічого й до кінця в'язничного терміну гнити йому на параші. Не надто радісна перспектива для хлопця, який іще вчора вихвалявся «подвигами» на волі, розп'якуючи, що має все, аби років за п'ять стати злодієм у законі.

Гра небезпечна не лише для гравців, але часом і для тих, хто поруч. Неписані правила тюрми кажуть: до чужої гри лізти не можна. Деякі арештанти, любителі роздавати мудрі поради, забувають про це, а тому не знають, як виборсатися з неприємностей, що звалилися на їхні голови. Немає значення, кому такий розумник дав пораду, переможцеві чи переможеному. За будь-якого розкладу порадиника звинуватять у поразці, а позаяк вони грали під інтерес, саме порадиник повинен сплачувати рахунки.

Природно, роздавача дармових порад така постановка питання не влаштовує, він починає обурюватися. Слово по слову... У підсумку з'ясовується, що за все треба платити — за пораду чи необережне слово, ненароком кинуте в суперечці.

Такі історії, схожі, мов дві краплини, трапляються часто-густо. Найчастіше — випадково, рідше — гравці свідомо провокують співкамерника, втягуючи його до гри. Зазвичай, їм тут допомагає хтось із приятелів у ролі сторонніх спостерігачів. На початку їхнє завдання полягає в тому, щоб зацікавити потенційну жертву грою. В таких випадках довкола гри здійснюється багато гамору, й не звернути уваги на те, що робиться, майже неможливо. Коли початкової мети досягнуто й жертва стоїть неподалік, спостерігаючи за грою, до справи приєднується провокатор. Його завдання полягає в тому, щоб жертва сказала про гру або про одного з гравців бодай щось, за що можна було б ухопитися. Наприклад (якщо грають у шахи), у неї виривається: «Я б пішов конем». Кинуте недбало й, може, без жодного стосунку до конкретної гри. Проте один із гравців ходить конем. Другий верещить:

— Ти чого підказуєш, я що, з тобою граю?

Сторонній спостерігач (або спостерігачі) починають співчутливо кивати:

— Даремно ти в гру влазив.

Арештанти починає пояснювати, що він нікому не підказував, а в гру встравати навіть на думку не спадало. У відповідь: «Вліз до гри — відповідай!»

І якесь зінське щеня пропищить, визираючи з-за чиеїсь широкої спини:

— За всією суворістю тюремних законів!

І починається...

Коли абстрагуватися й поглянути на ситуацію збоку, бачиш, що у в'язниці нічого засадничо нового не вигадали. Як за ґратами, так і на волі, мало хто тішиться, коли хтось устряне в гру або вклиниться

в чужу балачку, проте на волі, на відміну від тюрми, подібна поведінка звичайно сходить з рук. З багатьох причин пересічним громадянам на волі незручно зауважувати навколишнім, які бовкають з приводу й без нього. Чи то через гарне виховання, чи то боячись зіпсувати стосунки «через дурницю». Втім, навіть коли все це відбувається не через дурницю й дехто, з огляду на все, мусить-таки відповісти за свої слова, зайву цікавість або ж «корисні» поради, винна сторона має шанс хоч і з ганьбою, але ретируватися з місця подій.

Інша річ — в'язниця. У в'язниці тікати нікуди. За спиною два-три метри простору й кількаметрові стіни. Тут можна розраховувати тільки на Господа Бога й на власні сили. Вламуватися до «мусорів» під знущальне галалакання співкамерників, благаючи перевести до іншої камери — дурість, яка принижує й за великим рахунком, нічого не розв'язує. В'язниця маленька, новини в ній поширюються швидко. Отож іще нікому не вдавалося злиняти. Ба більше, арештанти, які йшли на це, до кінця терміну потрапляли в залежність до оперів, стаючи, в ліпшому разі, банальними стукачами. Хоч до якої камери вони потрапили, їм уже не випадає розраховувати на повагу співкамерників з усіма наслідками.

Я вже зазначав — життя у в'язниці патологічно гіпертрофоване. В бетонній труні незначна подія може вирости до події вселенського значення. У в'язниці муха перетворюється на слона досить швидко. Аби привід. Що вже казати, коли нудні в'язничні будні й справді розтинає щось неординарне. Скажімо, раптова загибель сусіда по камері, до якого вже й звикнути встиг, або ж поява не в міру колоритного пасажира, внаслідок чого одні в'язні починають харкати кров'ю, а інші розцвітають травневими трояндами після весняної зливи.

Дні за ґратами подібні один до одного, як краплини води на іржавих ґратах. Місяці спресовуються в один чи кілька днів, наче ти провів у в'язниці не роки, а якийсь невеликий час. Утім, нічого дивного в цьому нема, адже людське життя вимірюється не кількістю днів у календарі, а тим, як і чим воно наповнене. Отож і виходить, що деякі пасажири, якщо вимірювати їхнє життя сухим підрахунком прожитих років, живуть достатньо довго, але насправді, на позір, довге життя — така собі дурничка.

За ґратами вихідні й свята навівають на арештантів ще більшу нудьгу, ніж будні. У робочі дні бодай щось трапляється — на допити тягають, з камери до камери перекидають, до психушки на медкомісію можуть звозити. Хоч поганенька, але ж розвага. А вихідні

й у свята — хоч вовком вий, у коридорах не чути мстушні й жолного руху. Ще й песимісти починають нудьгу наганяти спогадами про те, як вони на волі свята відзначали, наче їхні сентиментальні оповідки когось цікавлять. Тьху! Слухати гидко.

Інша річ — Новий рік. Це тобі не якийсь День незалежності чи травневі свята. Тут є що згадати. За три дні до новорічної ночі такий рух починається, що дах зриває. Санта-Клауси вриваються з обшуками кожної півгодини. Попкар постійно висить на очному. Активно дбають, щоб у камері не з'явилося чогось недозволеного (горілки чи наркоти), а разом видивляються, що б його поцупити в арештантів. Знають антихристи, що на Новий рік в'язням готують багатші передачі, та ще й подарунок намагаються вкласти: одні — теплі домашні шкарпетки, інші — красивий спортивний костюм. Залежно від фантазії й матеріальних можливостей тих, що на волі.

Що ближчий бії курантів — то ліпший настрій у тюремного персоналу. Хтось із наглядачів вже не втримує рівноваги, але пильності не втрачає — дається взнаки багатолітній досвід. Все, що можна відібрати в зеків, давно відібрали та роздеребанили, а тепер лішнє блукають тюрмою, мов ті пави зоопарком. Кашкет на потилиці, груди колесом, пика червона — типові українські правоохоронці.

Не знаю, як кому, але я досі не зустрічав Новий рік у такому специфічному середовищі. Протягом останніх років новорічні свята минали спокійно й по-хатньому затишно, без претензій. А тут — така незабутня атмосфера!

До новорічної ночі арештанти готуються завчасно. З харчами у в'язниці, відверто кажучи, не густо, відтак усе, що може претендувати на звання смачної та здорової їжі, заздалегідь, тижні за три, відкладається до свята.

Аж уранці 31-го, ні сіло ні впало співкамерники серйозно пересварилися. Очевидно, задля розрядки вихлюпнули все, що накопичилося в душах протягом, з огляду на відгуки, не найкращого року. Щоправда, до кровопускання справа не дійшла — прибігли гуманоїди з палицями й двох не надто буйних перекинули до сусідньої хати. Замість них у камері з'явився каламутний кавказець, який одразу ж шмигнув під ковдру, злізши з пальми за п'ять хвилин до дванадцятої, та Душечка — веселий товстун з кульком коноплі.

Те, що Душечка був мусорським з голови до п'ят, ні в кого з нормальних арештантів сумнівів не викликало, але його пакунок був таким доречним, що ніхто не став длубатися в його біографії. Публіка

курнула, помітно звеселівши, дехто задля більшого кайфу випив купу пігулок. Одне слово, настрій дедалі більше скидався на святковий.

Кульмінацією дня стало виготовлення торта. До цього ніхто не вирізнявся кулінарним талантом чи досвідом у подібних справах. Стіл накрили величезним шматком целофану, на якому й почали мішаги все поспіль. Якогось конкретного рецепту, природно, не було. Торт робили інтуїтивно, відштовхуючись від спогадів. Комусь здалося, що в ньому має бути курага — він сипонув її скільки було. Іншому примарилося, що торт несолодкий — тут-таки розтопили кілька плиток шоколаду в тромбоні. Сумішню полили аморфну масу на целофані.

Мірою того, як у наших головах виникали нові й нові ідеї, щось під кодовою назвою «торт» розросталося, посідаючи дедалі більше місця. В процесі приготування виникла проблема — торт ніяк не хотів застигати, розповзаючись навсібіч, замість того, щоб рости, як гадалося. Поки деякі арештанти вимішували суміш, що, як їм видавалося, сприяло стигненню, інші співкамерники зупиняли розповзання по периметру, обкладаючи заготовку скоринками. Треті давали цінні поради. Комусь спало на думку зшити нитками хлібні скоринки, аби торт набув чіткіших обрисів. У процесі дискусії вирішили не зшивати, щоб потім не виколупувати нитки з зубів.

Найцікавіше, що ближче до півночі торт усе-таки застиг. Може, це був один із найсмачніших тортів у моєму житті.

Близько дванадцятої сіли за стіл — цілком різні люди як за віком, так і за поглядами. З різними долями, минулим та інакшим майбутнім. Ми сиділи на дерев'яній лаві, й на якийсь час усе, що різнило нас, було забуто. Яка різниця, хто куди прямує, кому до Пекла, кому — до Раю, хто хижак, а хто — здобич? Всі ми були рівні, і всі ми хотіли вірити в те, що всі нещастя зі старим роком відійдуть у небуття, що новорічна ніч подарує диво, а кращі дні — попереду. Ніхто не хотів згадувати про те, що рівно рік тому ми теж про щось мріяли...

Наскільки пам'ятаю, на волі новорічної ночі заведено відкорковувати шампанське й, радісно розливаючи бокалами іскристий напій, щось побажати. Зазвичай, повітря струшують вигуки: «З Новим роком!» та «з новим щастям!» Ну, ще ракету запустять. У цивілізованих країнах уряд розважає населення різноколірними фейерверками та ялинкою на центральній площі заввишки в хмарочос.

У нас на столі теж стояла ялинка, вирізана з новорічної листівки. Дарма, що маленька, що несправжня. Багато хто з тих, що святкують Новий рік удома, теж ставлять на стіл штучні ялинки. Дешево й сердито. Проте найголовніший тост у в'язниці ніколи не почувють по той бік в'язничних воріт:

— Свободи, братва!

Подеколи додають:

— Желаю Удачі!

Воно й зрозуміло — на волі люди не цінують того, що мають. Бажають собі й іншим того, що вже мають, або мають мало. На прості, очевидні й цінні речі часто ніхто не зважає уваги. Ну кому, скажімо, спаде на думку пити за свіже повітря, чисту воду чи за сонячне світло? Найпростіші запитання звучать смішно...

Душечка мрійливо прогугнявив, відсърбнувши з тромбона цифіру:

— Ех, дівчат би сюди...

Зеки з розумінням хмикнули. Дехто не торкався жінки вже кілька років.

Дениско смачно вишмаркався в подушку:

— На дідька тобі ці мандавошки? Від них самі проблеми! Головний біль, і більше нічого...

Розділ XIV. Секс і в'язниці

«... Боже, як я помилився! —
сказав їжак, злизавши з кактуса»
(ситуація)

Коли заходить мова про в'язницю, громадяни, які ще не встигли побувати за ґратами, часто цікавляться, ліниво потягуючи ливо: «А як там із сексом?»

Питання, як на мене, дещо придуркувате. Чомусь ніхто не цікавиться, як там у в'язниці зі свіжим повітрям або їжею. Обивателя передусім цікавить саме секс. Сказати б, у кого що болить...

Пам'ятаю, ще на волі кілька разів довелось бути свідком таких розмов. Може, комусь і пощастило, але я жодного разу не чув відповіді, яка нагадувала б розумну. Зазвичай, той, хто запитував, корчив розумника, висуваючи гіпотези про роль гомосексуалізму та мастурбації у в'язничних умовах, а той, хто відповідав (з числа звільнених зеків), напускав на себе глибокодумний вигляд і, мов дятел, кивав головою, граючи чоловіка знаючого й досвідченого. Обоє несли таку маячню, паче були не в пивній, а на прийомі у психіатра.

Хай там що, а більшість *homo sapiens* живе вкрай примітивно. Їхнє існування зводиться до того, щоб заробити якісь гроші (бажано, без надмірних зусиль), якнайщільніше набити тельбухи, посидіти на унітазі, відвідати раз на півроку футбольний матч і, вливши в себе склянку горілки, завалитися в ліжку з якоюсь шльондрою. Подібне існування мало чим відрізняється від життя інших тварин класу ссавців. За винятком того, що вони, на відміну від людини, не руйнують власний організм поїданням, уливанням, диханням і вколюванням різного лайна, яке вкорочує віку.

А тепер — про секс. У реальному житті він такий самий, як куріння, — монотонний, одноманітний і неймовірно нудний. Нічого спільного з тим, що нам показують на екранах. Разом з тим, як курець не може

уявити собі життя без цигарки, так само *homo sapiens* не може уявити собі життя без цих кумедних рухів туди й назад.

Над головою у мене щось перевернулося й зарипіло. Це Кістлявий крекчучи сповз із пальми.

— А ти все пишеш...

З його інтонації важко було зрозуміти — запитує він чи стверджує, констатуєчи факт. Побачивши назву розділу, Кістлявий замислився, що для нього було нехарактерно. Думав він довго — хвилині із сорок. Після того, як комп'ютер у голові Кістлявого перебрав усі можливі варіанти, хлопець здивовано втупився в мене:

— Про що ти зібрався писати? У в'язниці сексу немає.

І він був правий на всі двісті. Про яке сексуальне життя можна говорити в таких умовах?

Єдиним варіантом відповіді на запитання: «Як там із сексом?» може бути одне: усунути на час відсидки все, пов'язане з цим коротким і шкідливим словом. Вимкнути, подібно до того, як ми вимикаємо яскраве світло, повернувши всередині себе вимикач зусиллям волі. Коли вийдемо на волю, клацнемо його в протилежний бік. Ну, а поки що, про секс ліпше не думати. Сексуальну енергію варто було б навчитися трансформувати і спрямовувати в інше русло. Приміром, використати під час виконання фізичних вправ, спрямованих на вдосконалення тіла та зміцнення волі.

Деякі пасажирки чомусь панічно бояться тривалого утримання від сексу. Вони вважають, що, коли забути про секс на багато років, то повернутися до нормального інтимного життя неможливо. Подібні побоювання цілком даремні (за винятком тих випадків, коли арештант зациклюється на власних переживаннях аж так, що вони спричиняють стійкий невроз). Ще нікому й ніколи утримання не вадили. Радше — навпаки. Потенція й здатність до повноцінного сексу — це питання радше людської психіки, а не її фізіології. З фізіологічного огляду тут усе зрозуміло — організм має давати достатній приплив крові до культового суглоба. Решта — збудження, екстаз, й так далі й таке інше — відбувається в людській голові.

Так що спи спокійно. Якщо ти в добрій фізичній формі й у тебе все гаразд із головою, то утримуйся хоч тридцять років — після виходу на волю ти зможеш мати повноцінні інтимні стосунки. Не турбуйся про секс. Без нього, на щастя, за ґратами жити можна. Це не повітря. Ось тільки шкода, що кращі роки життя минають у неволі, і їх не повернути. Втім, це вже інша проблема.

Зрілі ставляться до утримання досить спокійно. Чого не можна сказати про малоліток. Таке враження, наче в них шило в задниці, а

замість мізків — пачка маргарину. Представники підростаючого покоління судомно бігають з вирізками з порножурналів, розповідаючи одне одному еротичні історії, смакуючи подробиці, та зави-сають на параші по кілька разів на добу. Якось Кістлявий заловив Душечку під час оргазму.

— Дрочить, падло, на параші, — щиро обурився Кістлявий, стоячи серед хати. — Братва, що з ним робити?

Думки, як завжди, розділились. Одні стверджували, що тим самим Душечка поставив камеру на грань екологічної катастрофи. Інші підтримували співкамерника, вважаючи його дії справою виключно особистою, яка в жодний спосіб не відбивається на житті тюрми.

Дискусія почала нагадувати дебати в українському парламенті. Особливо після того, як Петюня Фастівський, аби зняти напругу, запропонував відписати строгача — точно, як наші депутати, які з приводу й без нього біжать до Європарламенту. Нарешті вирішили розбудити дядю Гришу і запитати, що він з висоти своїх років думає з цього приводу.

Сонний Степанович не відразу в'їхав, чого від нього хочуть, а коли зрозумів — поліз назад:

— Дрочить йому по черзі, а мені не заважайте спати.

Після такої відповіді бажання сперечатись у співкамерників зникло.

Схожих на Душечку аматорів самозадоволення бігає тюрмою скільки завгодно. Всі вони свято вірять у те, що мастурбація абсолютно нешкідлива для організму й не розуміють, чому багато хто з них так швидко перетворюються на імпотентів. Хоча, що в цьому дивного? Ніщо не замінить кохану жінку, а будь-яка підміна не минається безслідно для психіки. Для того, щоб такий, як Душечка, після виходу на волю міг збудитись, йому потрібно буде вже не красива дівчина, а запльований потрісканий кахель біля смердючої параші.

Добре, Бог з ним, з цим Душечкою. Він мені ще в камері встиг набриднути. Врешті-решт, нехай сам розв'яже свої проблеми. Найголовніше, що від його сексуальних фантазій не страждають сторонні люди, а то у декого буває, як в тому анекдоті про Вовочку — прокинувся, а голова в тумбочці.

Про замисленого Гошу я вже якось згадував, коли писав про камеру попереднього ув'язнення. Прихильник індійського кінематографу слав на дерев'яному помості в камері на Подолі між мною та

Асланбеком, який утопив перехожого за два ящики горілки (якщо перевести в спиртне ті гроші, які Аслан у нього відібрав). На відміну від запального сусіда, Гоша поведив себе досить тихо, час від часу сумно зітхаючи, коли мова йшла про можливу відміну мораторію на смертну кару.

Цього разу Гошу привели за ґрати банальні ревнощі, щоправда, з летальним фіналом. До цього його садили за хуліганство та квартирні крадіжки.

Повернувшись до рідного краю після четвертого, найдовшого відрядження в місця «не надто віддалені», Гоша вирішив: «Усе. Досить. Втомився. Пора починати нове життя». На його думку, протягом останніх десяти років зона значно змінилася на гірше. Жерти нічого, довкола самі наркомани, та й здоров'я уже далеко не те, що в двадцять років.

Спочатку все йшло начебто безхмарно. Влаштувався працювати підсобним робітником на хлібзавод. Там же познайомився з милою жіночкою середніх років. Приємна в усіх відношеннях дамочка, без дітей, вона після розлучення жила разом з батьками — мирними, в міру буркітливими старими. Швидко знайомство переросло в глибоке світле почуття, і Гоша переїхав до неї. Батьки нареченої намагалися спочатку несміливо протестувати — адже квартира їхня, а не дочки, та й минуле потенційного зятя викликало купу запитань. Однак Гоша не пив (хіба що пиво), курив мало, справно приносив зарплатню додому. Врешті-решт, старі махнули рукою: «Нехай живуть. Аби дочка була щаслива».

... Тої ночі Гоша спав, як звичайно, поруч із коханою, під теплою байковою ковдрою. Йому снилася Ялта, безмежне синє море, яке він бачив тільки по телевізору, а з пропливаючих повз набережну кораблів долинала приємна тиха музика. Один з корабликів наблизився до берега, і раптом на кормі Гоша побачив жінку свого життя в обіймах товстого лисого казаха.

Від несподіванки Гоша прокинувся. Він не зразу збагнув, де перебуває. В кімнаті й за вікном темно. Нічну тишу лише зрідка порушував шум авто. Не було ні моря, ні Ялти ні кораблів. Кохана спала поруч, згорнувшись калачиком під ковдрою. Здавалось би, все гаразд. Спи спокійно. Проте лисий казах чомусь не хотів вивітрюватись з Гошиної голови. Тому, перед тим, як знову заснути, Гоша міцно обхопив кохану за шию й притиснув до себе.

Наступного ранку Гоша прокинувся о восьмій. Жінка нерухомо лежала поруч із роззявленим ротом. Спроба її робуркати позитив-

ного результату не дала. Коли до Гоші нарешті дійшло, що кохана навряд чи колись прокинеться, він не вигадав нічого ліпшого, ніж сховати тіло під ліжко й, ніби нічого не сталося, вирушив на роботу. Не знаю, що там уже варилося в Гошиній голові, але, з огляду на його подальші вчинки, Гоші, який твердо вирішив стати на шлях виправлення, було чисто по-людськи шкода викидати кохану кудись на смітник або закопувати в брудну землю на території найближчого скверу.

Зникнення нареченої геть не відбилося на звичному розпорядку Гошиного життя. (Ось тільки сніданок йому доводилось готувати самому). На ніч, коли в квартирі всі засинали, Гоша діставав подругу з-під ліжка і вкладав під ковдру поруч себе. Вранці заштовхував назад, акуратно прикриваючи тіло якимись лахами. Коли ж родичі нареченої стривожились і стали чіплятись з розпитуваннями на тему: «Де твоя кохана?», — спокійно і якимось сумно відмахнувся: «У неї краще запитайте». Старі, пам'ятаючи причини попереднього розлучення, змовчали.

Так тривало днів шість, допоки в квартирі з'явився дивний неприємний запах, що долинав з кімнати молодят. Батько Гошиної обраниці не полінувався заглянути під ліжко. Можна тільки уявити, що він пережив, відсунувши спортивну сумку.

Гошу взяли прямо в під'їзді, коли він з двома кілограмами сосисок повертався додому після роботи. Про всяк випадок, аби не буянив, дали палицею по голові й без китайських церемоній запхали до міліцейського уазика. Гоша не на жарт розійшовся:

— Та як ви могли? — кричав він батькам покійної нареченої. — На мене? Мусорів?!!

Заспокоївся Гоша тільки після того, як менти привезли його до рідного райвідділу, заштовхнувши в завошивлену мавпарню перед тим, як закрити в КПЗ.

«Оце так любов!» — зітхне романтик зі звичкою дивитися на зоряне небо крізь відчинену кватирку. «До чого тут любов? — заперечать інші. — Ваш Гоша — натуральний психопат. Йому світить вишка? Так туди йому і дорога».

Тим та іншим легко робити висновки. Ще простіше — судити. Там, на волі, все ясно й до краю зрозуміло. Для них усі в'язні не більше ніж порожнє місце, абстрактні персони із зачовганого міліцейського протоколу. Для нас це реальні, живі люди, які перебувають не десь на Марсі, а живуть лікоть до ліктя з нами. До того ж бути суддею з усіх поглядів, безумовно, приємніше, аніж бути підсудним.

Розгорнув кримінальний кодекс, прикинув, що там має бути згідно до букви Закону, і впаяв максимально (аби, заробивши репутацію «справедливого», швидше зробити кар'єру) або мінімально (якщо хабаря дадуть). Нічого страшного не трапиться, якщо суд трохи перестарасться. Справедливість в Україні обов'язково переможе, і в'язня посмертно реабілітують. Прикладів скільки завгодно.

Тепер важко сказати, де в діях Гоші справді була подоба великого й світлого почуття, а де — банальний зсув по фазі, який можна спостерігати в більшості в'язнів. Судово-медична експертиза визнала Гошу психічно здоровим громадянином України. Його забрали від нас і відправили по етапу за день до того, як слідчий звинуватив Асланбека в ще одному розбійному нападі, здається, в Харкові. Там Аслан нібито когось підрізав напередодні міжнародного жіночого дня.

Понурий Гоша був не єдиним пасажиром, кого час від часу зборювали різні фантазії на сексуальному ґрунті. За великим рахунком його ревності виглядали досить невинно поруч з ідеєю фікс Петюні Фастівського.

По той бік в'язничних воріт у Петюні не лишилося нікого, окрім дев'яностолітньої бабусі, яка, незважаючи на похилий вік, регулярно носила внукові скромні передачі, щоразу зворушливо вкладаючи в передачу чисту носову хустинку, на якому нерівним почерком було написано рядки з Біблії.

Петюня теж усім серцем любив бабусю. Щоправда, любов ця виявлялася в нього дещо своєрідно. Хлопець мріяв вийти на волю і трахнути не якусь актрису з Голлівуду, а рідну бабусю, до того ж у нетрадиційній формі — просвердли в голові біля тім'ячка дірку, подивитися, як там усередині пульсує кров, і кінчити, сотворивши туди статевий акт. Уявляю радість ветхोї бабусі, коли коханий внучок повернеться до рідних країв!

Люди, хоч як поверни — дивні істоти. Душать один одного, стріляють, сокирами рубають. Потім вішаються, як Юра. На рівному місці видавають з дурниці таку величезну мильну бульбашку, що всім довкола, включно з самим винуватцем, робиться моторошно.

Пам'ятаю, до нас кинули хлопця років тридцяти. Кажуть, банкір за професією. До того ж з двома вищими освітами. На вигляд нібито не дурний. Про себе розповідав мало. Одразу забився в куток, сів навпочіпки і почав тихо, але впевнено з'їжджати з глузду, розхитуючись зліва направо. Ми спочатку думали, що це він на свою десятку реагує, яку йому в прокуратурі намалювали. Виявилось, ні. На

занудні ментівські балачки про крадіжку в особливо великих розмірах, що нібито мала місце в його банку, хлопець ніяк не зважав. Його цікавило інше.

У серці кожного чоловіка живе Мрія — зустріти найпрекраснішу в світі жінку, жінку з казкових снів і таємничих марень, ту єдину, поруч із якою бліднуть усі скарби світу. За мить з Нею чоловік готовий платити життям, і немає для нього вищої нагороди, аніж її згода прийняти цей дар.

Комусь подібний обмін може видатись надто вже нерівноцінним або ж дурним. Так думають ті, хто не знає, що означає доторкнутись до Мрії. Їм незнайомі миттєвості, пронизані неземним світлом, в якому життя пульсує настільки яскраво, що поруч з ними десятки років постають не більше, ніж понурий та безколірний потік часу.

На жаль, так улаштовано світ, що для більшості людей Мрія і залишається Мрією. Красивою й неприступною. Комусь просто не пощастило. Інший пройшов повз неї і не помітив. Третій прийшов зарано, або ж занадто пізно. Четвертий метався з кутка в куток, кочуючи з ліжка в ліжку, щоразу сподіваючись прокинутися в затінку райського саду, а не серед випаленої пустелі Порожнечі з присмаком Відрази на губах. У реальному житті надто вже рідко трапляються ті, про кого з певністю можна сказати: «Йому справді пощастило». Іншими словами, мовив дід Боря, зняти класну дівчину так само важко, як розкрутити лоха на велику суму грошей.

Тридцятилітній банкір воістину народився під щасливою зіркою. Доля дала йому все, про що можна було мріяти: молодість, красу, відмінне фізичне здоров'я (судячи зі спортивної тілобудови, хлопець на волі регулярно відвідував тренажерний зал), гроші (не кожний дозволить собі ходити по тюремній камері в костюмі по півтори тисячі доларів), становище в суспільстві. У двадцять чотири роки він одружився з вісімнадцятилітньою дівчиною з величезними, темними, мов ніч, очима.

Сказати, що хлопець боготворив дружину — однаково, що не сказати нічого. Дика неприборкана пристрасть, наче безодня, цілком поглинула його. Він насолоджувався коханою багато разів на день, і що частіше він її мав — то сильніше розгорялося полум'я бажання. Тіло коханої жінки перетворилося для нього в справжній наркотик, він так сильно до неї прив'язався, що переживав фізичний біль, коли її не було поруч.

Зазвичай, пристрасть з роками спадає. Місце кохання посідає звичка, дружба, взаємна повага, небажання щось змінювати в

звичному укладі життя. Так буває найчастіше, але не з тими, хто зустрів Мрію. У них усе навпаки, цілком не так, як у пересічних людей. Їхні бажання зростають, почуття стають гострішими за скалки льоду, сила пристрасті з кожним роком наростає, як шторм, черпаючи силу з невідвладної розуму Безодні.

Вперше протягом семи років хлопець мусив спати далеко від коханої. Вперше пережив розлуку, і гостра отрута ревнощів обпалила йому серце. Йому здавалося, що там, на волі, всі чоловіки хочуть саме її, а він не в змозі розірвати залізні пруть на вікнах й повернутися додому, викинувши геть усіх, хто може цієї хвилини стояти в спальні коханої. Усвідомлення власного безсилля, стократ помножене на пристрасть і ревнощі, настільки виснажили хлопця, що буквально за кілька днів він утратив з десяток кілограмів, а на скронях з'явилася сивина.

Відверто кажучи, ніколи раніше я не бачив, щоб фізична оболонка людини так різко змінювалася у мене на очах. Ми чудово розуміли, що допомогти йому може тільки він сам. Переконавати хлопця в тому, що необхідно зусиллям волі підкорити собі пристрасті, емоції, почуття. Що у в'язниці неможливо вижити, не навчившись чекати й терпіти. Давати поради завжди простіше, тільки користі з них...

Задушевні бесіди співкамерників, щоб вивести банкіра з затяжної депресії, позитивного результату не дали. Коли вже ніхто з арештантів не сумнівався в тому, що хлопець таки поїде дахом, свого п'ятака до розмови втулив Дениско. Юне обдарування довго й криво усміхалося, звісивши голову з пальми, а потім філософськи продекламувало:

— Потрапив до в'язниці — міняй жінку.

Однак цього Денискові виявилось мало, і він вирішив розвинути тему:

— Ну потрахається вона з сусідом, щоб кваліфікацію не втрачати і щоб між ногами у неї не заіржавіло, — так що тут такого? Від тебе зараз однаково ніякого пуття, а їй для організму треба. Та ти, братухо, не переживай: вона до тебе на табір їздити буде — там можна, а звільнившись років через десять-п'ятнадцять — знову душа в душу житимете, якщо вона тобі так по кайфу.

Напевно, то була найдовша промова, яку я будь-коли чув від Дениса. Не знаю, чому він вирішив, що дружина банкіра обов'язково має з кимось спати, поки коханий сидить на кригій, і звідки така певність у тому, що йому впаяють чи десять чи п'ятнадцять. Хай там що, але малий щиро хотів заспокоїти та підбадьорити співкамерника.

Найцікавіше, що це йому вдалося. Банкір мовчки встав, підійшов до Дениса і без вступних слів так урізав юному обдарування межі очі, що той разом з матрацом, на якому лежав, вилетів поміж нари. І то так, що довелося потім водою відливати. Ніяк не збагну, як Денис під час приземлення на бетонну підлогу не проломив свою розумну голову.

Спостерігаючи за траєкторією Денисового польоту, банкір уперше протягом перебування в камері посміхнувся широко й відкрито. Було видно, що хлопець нарешті абстрагувався від важких думок, і в ньому поступово відроджується інтерес до життя.

Я бачив фотокартку його дружини. Банкір тягав у внутрішній кишені піджака пачку світлин, переданих з волі, й подеколи, на прохання трудящих, показував їх знідним співкамерникам.

На знімках красива струнка дівчина стояла в купальнику (настільки відкритому, що мало не сказав «без нього») серед високих пальм на березі Тихого океану, наче фея з казки. Не дивно, що хлопець так її ревнував.

Якось, під час чергового перегляду фотознімків, рудий малолітка з підростаючого покоління кишенькових злодіїв довго зітхав, розглядаючи фотографію через плече рослого арештанта, а потім побіг мастурбувати на парашу. (Уявляю, як би він зреагував, побачивши дівчину наяву!). Банкір аж ніяк не очікував на таку специфічну реакцію на фотографію коханої дружини. Він розгубився, не знаючи як відреагувати на те, що сталося, — бити морду, як Денисові, щось сказати, чи вдати, ніби нічого не сталося. Подумавши трохи, банкір мовчки сховав фото й, не кажучи жодного слова, ліг спати. Більше я не бачив, щоб він комусь показував ті світлини.

Деякі в'язні тягають за собою з камери в камеру грубезні пачки фотографій із зображеннями родичів, друзів, подруг і взагалі — кого там тільки немає. Їм так подобається. Це їх право. Проте, на мій погляд, зберігати у в'язниці фотографії близьких людей — погана прикмета. Нічого їм, навіть на фотографіях, робити в цьому звіринці. До того ж знімки мають дивну властивість вбирати енергію тих, хто їх розглядає.

У в'язниці, як, зрештою, й на волі, купується все — їжа, чиста вода, свіже повітря. За гроші ув'язненого можуть перевести з сирої пліснявої камери до сухої, влаштувати побачення з близькими, передати щось на волю та з волі. За бажання можна знайти спосіб заплатити тюремнику сто доларів США за те, що той організує сексуальну п'ятихвилинку в брудному тюремному боксі.

Ні для кого не секрет, що у в'язниці сидять не лише чоловіки, але й жінки, які не від того, щоб трохи розважитися. Зустрічаються й такі, хто свідомо прагне статевого контакту з будь-ким — аби завагітніти, тим самим заробивши полегшення від суду, та й у таборі з немовлям на руках є шанс бути звільненою від примусових робіт на благо Вітчизни. Коли дитина, підрастаючи, стає непотрібною, про неї поступово забувають, і вона росте покинута напризволяще. Людською мовою це називається «з ранніх років привчати дітей до самостійності». Звучить педагогічно грамотно, принаймні, не ріже слух добропорядних громадян.

Важко сказати, що може бути доброго чи приємного в таких п'ятихвилинках. Це, з дозволу сказати, на любителя. Людина, яка знає справжню ціну коханню, навряд чи піде розважатися. Якщо, звичайно, в'язниця не перетворила її на тварину.

У в'язниці сексу немає, але саме секс багатьох привів на лаву підсудних. Я вже розповідав про Гошу, Отелло нашого часу; про Дениска, якому до вбивства за особливо тяжких обставин припаяли ще й зґвалтування, про Юру, який, знову ж таки на сексуальному ґрунті зарубав подругу, а потім звів порахунки з життям. Та що казати? Сексуальний підтекст лежить в основі значно більшої кількості людських вчинків, ніж видається на позір. В одних випадках його майже не помітно (наприклад, коли підліток краде, щоб мати можливість заплатити повії, і його притягують до кримінальної відповідальності), в інших — він виявляється надто яскраво.

У газетах пишуть, що проблема з потенцією стоїть в усьому світі достатньо гостро, і лікарі постійно б'ються над тим, як її збільшити. Ось уже «Віагру» для тих, хто не може, вигадали й ще щось там винаходять.

Правду кажучи, всі ці розмови про потенцію звучать якось нелогічно. Якщо у чоловічого населення стоїть гірше, ніж десяток років тому (як твердять жалісливі журналісти), то звідки взялась така кількість мешканців планети Земля? Згідно зі статистикою їх уже за шість мільярдів. Саме час вигадати щось для зменшення народонаселення, а не навпаки.

Ситуація ж, яка склалася в Україні, разюче відрізняється від того, що відбувається в інших країнах світу, включно з недорозвинутими банановими республіками. Там населення невпинно зростає, а в Україні невпинно зменшується, до того ж дуже швидко. Якщо й далі піде такими темпами, то ще за нашого життя громадян країни, яка пишається своєю «незалежністю», стане в два-три рази менше, ніж

нині. Проте все вище сказане зовсім не означає, що люди не замислюються над взаємостосунками статей. Якраз навпаки. З огляду на кількість зґвалтувань, населення активно цікавиться цим питанням. Особливо в теплі пори року.

Випадок зі Стасом привернув увагу співкамерників як неординарністю того, що відбулося, так і подальшою поведінкою уже колишнього студента першого курсу економічного факультету. На волі доля звела сором'язливого, інтелігентного юнака з сорокадворічним Васею, який мав дві судимості і чотирнадцять років таборів, і тридцятидев'ятирічним Пашею, переконаним алкоголіком з відбутою вісімкою за плечима. Вся ця трійця жила в різних під'їздах будинка на Харківському масиві. Батьки Стаса купили в новому домі простору чотирикімнатну квартиру, а Пашу з Васею переселили різного часу до цього ж будинка під час розселення комуналок з центральних районів столиці.

Стаса, який мав уявлення про довоколишній світ переважно з науково-популярної літератури, тягнуло до дорослих «дядьок», чие минуле було оповите туманом таємничості та кримінальної романтики. З ними вчорашній школяр почував себе мужнішим і дорослішим. Своєю чергою, Стас цікавив дядьків тим, що слухняний хлопчик завжди знаходив у кишенях батьків гроші на пляшку горілки.

Для Стасика й компанії вечір перед арештом спочатку мало чим відрізнявся від попередніх. Пили, як завжди, у Васиній однокімнатній квартирі. Стас приніс горілку та пиво, а Паша подбав про закуску. Випивши, дорослі дяді вдарились у в'язничні спогади та повчальні бесіди. Добряче захмелілий Стас жадібно слухав приятелів.

Горілка швидко закінчилася. Стало нудно. Трійця рушила поблукати масивом. Не сидіти ж цілий вечір у чотирьох стінах! Біля комерційного кіоска купили ще одну пляшку. Слово по слову, розмова закрутилася довкола жінок. Хто, коли, як і з ким. Стасові похвалитися було нічим — у нього не було близьких стосунків з жінками.

— Ну ти даш! — захихикав Паша, підколюючи студента. — Не дають чи сам не можеш?

Стас образився. Його зачепило за живе.

— Не бійся, — Вася поблажливо поклав руку на плече хлопця. — Ми зараз це діло миттю поправимо.

Вечірня прогулянка масивом поступово переросла на полювання за самотніми жінками. Однак потенційні кандидатки в коханки

чому не гуляли поодиноці. Дві гарненькі дівчини, що чекали автобуса на зупинці, презирливо зміряли трійцю поглядами, а культурна з вигляду дамочка в міні послала їх подалі. Приятелі сперечатися не стали, позаяк справа відбувалася в людному освітленому місці, й рушили далі. Тимчасові невдачі не лише не остудили запал, а навпаки — підсилили мисливський азарт.

З рейсового автобуса, який щойно під'їхав, випурхнула зграйка школярок, і, голосно розмовляючи, пішли вздовж дороги. Трійця мовчки рушила вслід. Біля довгої багатоповерхівки худенька дівчинка років чотирнадцяти відокремилася від групи. Наздогнати її було неважко.

Виклад подальших подій у протоколах допитів суттєво відрізнявся одне від одного. Кожний намагався звалити вину за скоєне на інших, відводячи собі скромну роль п'яного спостерігача. Слідство тим часом установило, що школярку було звіряче побито. Після чого дорослі дяді утримували дівчинку за руки та ноги, а Стас вступив з нею у певні стосунки, позбавивши таким чином цноти й її, й себе. Коли Стас стомився, його змінив Паша, а Вася, своєю чергою, вирішив внести цікавинку у відпочинок. Він зробив глибокий надріз складним ножом трохи нижче соска на правій груді й сотворив статевий акт у відкриту рану.

Дівчинка лежала на спині. В подертому одязі, в крові, неприємна. В якихось ста метрах від того, що відбувалося, проїжджали машини, люди повергалися додому. Зовсім поруч, але ніхто нічого не помітив. Чи не хотів помічати?

— Невже здохла? — поцікавився Паша після того, як всі троє почали застібати штани.

— Отямиться, — тремтячи зі страху, вичавив Стас.

— Роззуй очі, студент. Не витримала маленька твоєї пристрасті. Та ти не бійся. Лови ключі. Збігай до мене на хату. Принеси стару ковдру, що під ліжком, та каністру прихопи. Вона на балконі. Ми її у ковдру загорнемо й підпалимо. Перехожі подумують, що сміття горить. Вогонь усі сліди знищить. Тільки давай швиденько, одна нога тут, друга — там.

Стасик був слухняним хлопчиком. Швиденько збігав (недалеко ж), допоміг приятелям загорнути школярку. Паша облив ковдру бензином. Вася підпалив... Приятелі уже збирались розходитись по домівках, як біля них зупинилась патрульна машина з нарядом міліції.

Єдине, в чому трійці пощастило, так це в тому, що дівчинка вижила, хоч і залишилася калікою на все життя. Вина всіх трьох

було повністю доведено. Дорослі дяді не відпиралися, а ось Стас уперто не хотів сідати до в'язниці. Колишній студент-економіст вирішив закосити під душевнохворого, розміркувавши, що провести кілька років на дурці краще, ніж відбарабанити півником п'ятірку в зоні.

Не можу сказати, що шлях на волю, який обрав студент, був найприємніший і найлегший. Навіть Лупоокій, що втратив надію дочекатися суду, і той хихикнув:

— Сім років сиджу, такого красеня бачу вперше.

Чого тільки не учворяв Стасик, аби переконати оточуючих, що з мізками у нього не гаразд! Роздягався голяка й скавав, мов Тарзан, по пальмах, цитуючи класиків марксизму-ленінізму. Нужду справляв просто в тюремну миску. Якось викрутив лампочку й почав її їсти. Два дні чудеса показував, поки не почав загальний посуд у параші мити. Тут у братви терпець увірвався й економіста-невдачу виломали з хати.

— Послав Господь співкамерничка... — процідив крізь зуби Максимко після того, як за Стасом зачинились двері. — Не розумію, чого цій тварюці на волі бракувало?

— Чужа душа — нічка темна, — нервово вичавив Лупоокій, впадаючи в депресію, — Степановичу, як тобі Стасик, га?.. — повернувся він до дяді Гриші.

Степанович, загорнувшись у ковдру, сидів на нарі й, не зважаючи уваги на метушню, читав Новий Заповіт у пошарпаній обкладинці.

Розділ XV. Життя за межами «Я»

«Життя найгостріше відчуває той,
хто балансує над прірвою Смерті»
(з щоденника)

Незалежно від того, ким людина вважає себе, віруючим чи атеїстом, — у глибині душі вона вірить, що там, за останнім ударом серця, триває життя, не припиняючись після фізичного розкладу тіла. Вкрай важко думати про те, що на зворотному боці фінішної стрічки не написано слово «Старт», що там немає нічого, що життя, хоч яким би воно було, існує тільки тут і більше ніде.

У закапелках свідомості людина час від часу малює неймовірні страждання в полум'ї Пекла та блаженства Раю, помпожені на здійснення всіх бажань як винагороду за пройдений шлях. І те, й інші люди уявляють собі доволі чітко, відштовхуючись від власного досвіду та за аналогією з чорними або світлими днями з прожитого життя.

Без надмірної напруги людина може уявити все, що завгодно, але тільки не те, з чим їще не випадало стикатися. Важко пояснити, що таке любов тому, хто не вмів любити. Теоретично він тебе, може, й зрозуміє або, принаймні, вдасть, що зрозумів. Але, шойно ти відвернешся, розреготеться в спину, виразно покрутивши пальцем біля скроні.

Неважко зрозуміти, що таке двомірний або тримірний простір, уявити й те, й інше — простіше простого. Проте спробуй замислитись над тим, який вигляд має чотиримірний або п'ятимірний простір і вже за кілька хвилин мозкові звивини розплавляться. Уявити собі, що це таке, й не звихнутись можуть тільки ті, хто там побував.

Людина здатна намалювати в уяві Рай, може напружитись і вигадати, як виглядає Пекло, але тільки не абсолютне ніщо, з яким ніколи не стикалася. Навіть коли людина спить глибоким сном,

непритомніе або перебуває в комі, її мозок продовжує працювати. Щоб достовірно розповісти про смерть, необхідно пережити її й повернутися назад у тіло, що само по собі уже неможливо. Принаймні, в те тіло, яке в тебе до того було. Ті, хто пережив стан клінічної смерті, лише наблизилися до фатальної межі, але смерті не спізнали, бо були живі й жили під час зупинки серця та припинення дихання. Їхній стан оцінювався як критичний і часом скидався на смерть, але разом з тим то все ще було життя, і те, що вони описують у своїх спогадах, є описом життя, а не стану по той бік буття.

Незважаючи на купу розумних книжок, на армії священників та натовпи вчених, питання: «Що там?» — так і залишається відкритим для більшості з тих, кому ще не набридло думати. Як і багато тисяч років тому, на повище запитання існує два варіанти відповіді.

Відповідь перша — найпростіша. *Homo sapiens* нічим не кращий за інших представників тваринного світу. Вони народжуються, живуть і помирають подібно до інших ссавців. Все дуже ясно, до краю зрозуміло, отож немає чого вибудовувати ілюзії.

Погодьтесь, доволі незвично звучать судження про те, що існує потойбічне життя для кішок, собак, капарок або улюбленця-хом'ячка, який, потішно надувши щоки, жує цієї миті калустяний листочок. Ба більше: той, хто стверджує, що тварини мають щось, що ми називаємо душею, має реальний шанс у кращому випадку бути висміяним, коли, звичайно, його не потрактують, як повного ідіота, й не побіжать викликати санітарів з ношами.

Люди, які з апетитом жують свинину на обід, геть не замислюються над тим, куди конкретно вони відправили добродушне пацятко — до Раю чи до Пекла, й кого конкретно втратив місцевий свинарник в особі з'їденого на закуску П'ятчка. (До речі, коли свиням удається поласувати людиною, вони теж не переймаються подібними питаннями).

Людина розумна спокійно вбиває й поїдає живих істот, зовсім не турбуючись про те, що в них раптом може виявитися якась душа, що вони теж, як люди, вміють радіти, сумувати й таке інше. Людина переконана, що нічого подібного у інших представників тваринного світу немає й бути не може. А якщо раптом у П'ятчка виявиться ще одне життя, так це й на краще — з'їмо його ще раз. Так думають люди.

Нікому з них не хочеться думати про те, що коли ні в кого з живих істот немає іншого життя, крім того, яке їм одного разу дали, то чому для людей має бути зроблено виняток? Адже не буває такого, щоб усі живі істоти жили за одним законом природи, а людина — за іншим.

Однак, незважаючи на докази розуму, люди вперто штовхають себе на вершину світобудови, наполегливо твердячи, що саме людина, а не Шарик із сусіднього під'їзду, який весело помахує хвостом, створений «за образом і подобою». Тільки в людей є душа, тільки люди вміють думати — у решти живих істот усе це замінюють рефлексии. Умовні та безумовні, як стверджував дідусь Павлов. Цивілізація, знову ж таки, може бути тільки у людей, і тільки людина має право на потойбічне життя. Складається враження, що Всесвіт створено виключно для того, аби прислужитися людині. Якби мешканці інших планет послухали *homo sapiens* збоку, то дійшли б висновку, що громадяни планети Земля хворі на «манечку» та їм, у природі, бракує айболитів у білих халатах. (До речі, чи не тому всіх праведників та апостолів малюють у білому?).

Хай там що, але перший варіант відповіді мало кого влаштовує. За винятком понурих песимістів і, хоч як дивно, дуже сильних людей. Зазвичай, помирати не хоче ніхто. Всі хочуть жити вічно. Тривалість життя протягом двох тисяч років, або мільйона літ нікого не влаштовує. Людям треба саме Вічності. На менше ніхто не згоден. Тому другий варіант відповіді людям подобається набагато більше, бо в ньому людина не вмирає, а переходить з одного стану в інший. Вмирає й розпадається тільки тіло — душа живе вічно.

Щоправда, як саме живе душа після того, як розлучиться з тілом, — до кінця не зрозуміло. Великі, намагаючись внести ясність, остаточно заплутали це питання. Суджень стільки, що в непідготовленої людини голова обертом йде. Невідомо звідки взялися представники різних конфесій, які в погоні за істиною (а найчастіше — за гаманцями потенційних парафіян) активно тягнуть до себе, переконуючи середньостатистичних громадян, що їхня віра — єдиноправильна, а всі інші — ересь. Утім, те ж саме можна почути й через дорогу навпроти, в будь-якій іншій церкві.

Обиватель шокований — куди бігти? В які двері битися? На цьому світі лякають в'язницею, а в'язня — карцером, на тому — неймовірними стражданнями в пекельному полум'ї. Не дивно, що в такій ситуації рідко зустрінеш людину з урівноваженою нервовою системою. Все життя шукаєш мудреців, а зустрічаєш дебілів і психопатів.

Питання віри — ключове в житті кожної людини. Від того, який вона зробить вибір, прямо залежить і те, яку модель життя буде відпрацьовано на його конкретній долі. Навіть більше, зроблений вибір формує не лише твоє майбутнє, але й майбутнє нащадків, адже

наслідки вибору автоматично відбиваються на всіх, хто прийде в світ слідом за нами.

Подеколи цілі покоління вимушені тяжко розплачуватися за не продуманий кимось вчинок або неправильний крок. Зерна ненависті, посіяні на Близькому Сході кілька тисячоліть тому, змушують і нині арабів та євреїв убивати одне одного. Вбивати, незважаючи на те, що вони кривні родичі, маючи одного прабатька — Авраама. Яскравий приклад того, як локальний сімейний конфлікт може з часом перерости в затяжну бійню, що закручує у вир розбрату нові й нові племена і народи.

У буденному житті люди дуже легковажно ставляться до питання віри або безвір'я (що також є різновидом віри, побудованій на засадах заперечення). Вони обирають ту релігію, яка їм зручніша, подібно до того, як покупці вибирають взуття в універсамі. Відбиває вона світло Істини, чи ні — питання десяте. Головне, щоб костюмчик сидів. Щоб було модно, престижно й допомагало в побуті чи кар'єрі. Втім, навіть так примітивно люди, які називають себе розумними, мислять рідко. Найчастіше вони записуються до різних церков, партій і товариств, підкорюючись тільки інстинкту череди — «Всі побігли, і я побіг». Куди? Навіщо? І головне — в ім'я чого? Якщо такі питання й виникають, то відповідь на них обов'язково той, хто здійснюється на найвищій трибуні. Просту, зрозумілу, приступну. Він знає відповідь на будь-які запитання, бо там, нагорі, він зобов'язаний її знати.

Аби людина всерйоз задумалась над тим, що її чекає за межею, і в своїх пошуках наблизилась до Істини, обов'язково має трапитися щось таке, що могло б послужити поштовхом до глибшого осмислення буття. Відсторонені, абстрактні роздуми знічев'я не дають жодного результату, перетворюючись на звичайне академічно-нудотне словоблудство.

Про Бога може говорити тільки той, хто його відчув. Розповідти про небуття може тільки той, хто там побував. Проте той, хто пригадав минулі життя й побачив майбутнє, не говоритиме про це натовпу. У кожного свій власний шлях до досягнення Істини, і кожний мусить пройти його сам.

Спекуляція на духовності, спроба мати прибуток з духовних пошуків шукача, комерціалізація власних одкровень, які відкрилися на певному етапі шляху, неминуче приводять до деградації. Велика спокуса оголосити себе пророком або батьком нації. Зазвичай, ніхто не замислюється над тим, до чого призведуть захланність і гордіня, і що може трапитися Завтра, якщо Сьогодні обіцяє нечувані матеріальні вигоди та владу, що притягує, як наркотик.

Людина не така істота, щоб ні сіло ні впало покинути те, до чого прагне більшість закоханих у золото *homo sapiens* та кинутись до монастиря з перспективою бути розп'ятим охоронцями закону на дешевому, але добротному хресті. Повторюю — в житті має трапитися щось, що примусить людину кардинально змінити своє ставлення до світу. Що це буде — раптова втрата близької людини, важка хвороба, втрата свободи? Що? Цей поштовх, як остання крапля води, що роками заповнювала чашу, може стати як явним, так і непомітним сторонньому окові. Людина може змінитися моментально, проте, це геть не означає, що її змінила саме та подія, яка змінила життя. Вона стала просто останньою крапкою, завдяки якій наслідки глибокого внутрішнього процесу помітило оточення.

Зазвичай, у повсякденному житті людина концентрує увагу тільки на зовнішньому боці життя. Це зрозуміло — аби вижити, необхідно рахуватися з довколишнім світом, щоразу обираючи найприйнятнішу модель поведінки у взаємодії з ним. Разом з тим, щоб дійти правильних висновків і зробити правильний крок, людям часто-густо хронічно бракує часу на те, аби осмислити й проаналізувати все, що встигло накопичитись у звивинах мозку. Може, це звучить трохи дивно, але тюремні камери та монастирі — ідеальні місця для роздумів і переробки інформації, хоча не варто скидати з рахунку той малоприємний факт, що мізки більшості анахоретів не витримують психічного навантаження. Чомусь не люблять говорити про те, що цілковита ізоляція від зовнішнього світу впродовж тривалого часу дає певну користь тільки сильним та підготовленим людям. Для решти подібні дослідження досить сумно. Надто ж це стосується тих випадків, коли людина не з власної волі опинилася в ізоляції, і в неї немає змоги припинити випробування.

Про негативний бік вимушеної ізоляції в місцях «не надто віддалених» ми вже не одного разу говорили. Поговоримо тепер про ті нечисленні позитивні аспекти, що виникають, коли людина залишається наодинці з собою. Хай там що, але подібно до того, як організм потребує їжі, так і сіра речовина для повноцінної роботи та подальшого розвитку, має потребу в харчах, щоправда, дещо інших.

Сита людина, яка ніколи не переживала голоду, не збагне, що означає голод, хоча й поспівчуває. Їй не зрозуміти, що між справжнім голодом та почуттям голоду, яке виникло внаслідок запланованого (а не вимушеного) голодування та під час усіляких дієт, велика різниця. Це на рівні шлунку. Ще важче людині збоку уявити собі те, що відбувається з мозком, який потрапив до інформаційного вакууму.

На початковому етапі, коли вичерпується інформаційний потік ззовні (якщо бути точнішим, він скорочується, позаяк органи чуття продовжують працювати й постійно передають до мозку імпульси, які свідчать про зміни в довкіллі), складається враження, що з голови спав величезний тягар. Думати стає легше, мислення протікає швидше. Багато хто з ділових людей, що сиділи зі мною в одній камері, будучи раптово вирвані зі звичних умов життя, здивовано казали одне й те ж саме: «За багато років я вперше виспався!» І це за тих умов, що спали вони не роздягаючись, на смердючих дерев'яних дошках, а не в теплому ліжку на шовкових простиралах!

Це відбувається через просту причину — мозок відпочиває, і свідомість прояснюється. Зазвичай, люди на волі відпочивати не вміють. Певніше, вони думають, що відпочивають, хоча до справжнього відпочинку, який дає користь організму, такий відпочинок не має жодного стосунку.

Протягом першого місяця ув'язнення мозок, який на волі переробляв величезні об'єми інформації, справді відпочиває, незважаючи на те, що співробітники правоохоронних органів, «створюючи умови», намагаються нав'язати арештантові якомога більше негативних емоцій, щоб його свідомість заклонило тільки на негативі і в'язня легше було зламати на черговому допиті або, як вони люблять висловлюватись, — «бесіди».

По закінченні періоду, який умовно названо періодом «відпочинку», мозок знову вмикається для прийому великих інформаційних обсягів, отримувати які він звик упродовж тривалого часу, що передувало відпочинку. Тут якраз і відбувається найцікавіше — мозок готовий приймати великі обсяги інформації, але її немає. Настає період інформаційного голодування і, щоб завантажити мозок, свідомість перемикається із зовнішнього на внутрішній світ, на обробку раніше отриманої, але досі не задіяної інформації. На цьому етапі людина ніби знову відкриває себе. Поступово вона починає усвідомлювати, що той Всесвіт, який перебуває за межами тіла, ніяк не більший від безодні, що знаходиться в ньому самому.

Людський організм досконалий, хоч люди чомусь стверджують протилежне. (Вочевидь, для того, щоб у такий спосіб виправдати власні недоліки). Коли в людини через певні причини виходять з ладу одні органи чуття, з подвійною силою вмикаються інші. Наприклад, у того, хто втратив зір, загострюється слух та інші органи чуття.

Коли людина раптово втрачає свободу, опиняючись за ґратами, в неї загострюється інтуїція, з'являється так зване шосте чуття, за

допомогою якого вона отримує інформацію про події, що відбуваються в зовнішньому світі. Часто доводиться стикатися з парадоксом — той, хто сидить в ув'язненні, набагато краще поінформований про те, що відбувається на волі, ніж той, хто перебуває в гущі подій. Зеки не розуміють та не замислюються над тим, чому це саме так, але те, що багато хто фізично відчуває те, що переживають їх родичі далеко за межами тюремних стін, — беззаперечний факт. Поступово до в'язня приходить розуміння (хай навіть на примітивному рівні) загальновідомого факту — видимий світ лише нікчемно мала частина неосяжного й прекрасного світу, в якому кожному з нас судилося прожити життя.

В тюремній камері немає телефону. Немає змоги зателефонувати впливовим друзям, родичам або знайомим, щоб попросити про допомогу або розумно скоригувати дії тих, хто вже допомагає. Арештантів свідомо ховають якнайдалі від зовнішнього світу щоб вони не могли «завадити встановити істину у справі», як написано в постанові прокурора. У зеків немає грошей, які дають певну владу в матеріальному світі та відчуття хай ілюзорної, але свободи. Ім'я, навіть коли арештанта назвали на честь усесвітньовідомого праїда, за ґратами нічого не вартує.

Сидіти у в'язниці й сподіватися на допомогу ззовні — корисно для психіки, але сподіватись лише на допомогу з волі — величезна дурниця. В камері можна розраховувати тільки на себе та на ті логічно немотивовані сили, що причаїлися як усередині нас, так і зовні.

Важко зустріти арештанта, який в ув'язненні не читав би релігійної літератури або, в гіршому разі, не поцікавився б — а що там, власне, написано? На волі з цього приводу думають приблизно так: раз арештант попросив передати йому Біблію, то напевно став на шлях виправлення та каяття. Бодай частково. Подібний погляд сповідує й тюремне начальство, яке дозволяє передавати в'язням книги релігійного змісту. До того ж віруючими керувати простіше. Вони покірніші й не такі буйні, як атеїсти.

Проте справжня причина зацікавлення релігією, зазвичай, має мало спільного з каяттям. Спостерігаючи за тим, як в'язні читають Біблію, я несамохіль пригадував анекдот про Мойшу, який розвішував білизну й зірвався з балкона. Летить униз з десятого поверху й перелякано шепоче: «Господи, якщо я тільки залишуся живий, клянусь — покину пити, курити, перестану дружину зраджувати, тещу мамою називатиму, зарплатню — всю до копійки додому приноситиму, ретельно молитимуся та всі Твої заповіді буду вико-

нувати...» Тут Мойша чіпляється за дерево, гілки відкидають його вбік і він приземляється на купу піску. Полежав хвилину, другу. Поворушив рукою, потім ногою й задумливо видихнув: «Секунди три летів, а стільки різної х... ні в голову залізло!»

Гадаю, що глибоко вірними людьми, яких та чи та релігійна течія цікавить як шлях, стають не більше одного відсотка в'язнів. Відсотків двадцять гортають релігійні книги знічев'я, вбиваючи в такий спосіб нудний в'язничний час. Решта переслідує хай не завжди усвідомлену, але цілком конкретну мету.

Крізь матерію та видимий простір протікають потужні енергетичні потоки, чия влада незмірно вища за ті сили, що володарюють на землі. Влада ця безмежна. Ті різновиди сил, з якими стикаємось у повсякденному житті, легко пояснювані, вони примітивні за механізмом впливу й насправді є лише слабким відбитком вищих космічних сил.

Людина може проводити потужні потоки енергії та спрямовувати їх у потрібне річище. Опанування вищого знання дає людині фантастичну силу та владу, за допомогою яких вона може досягнути поставлену мету. Для неї не складає проблеми заставити працювати на себе інших в'язнів або вибратися на волю. Збоку у нас складається враження, що перед нами щасливчик, який народився під щасливою зіркою й котрому чомусь неймовірно таланить. (Власне кажучи, подібне трапляється й тоді, коли людина потрапляє в обставини, за яких мимоволі пропускає крізь себе потоки енергії, проте, коли це робиться усвідомлено, — сила та вплив значно вищі, а удача не така мінлива, як у неконтрольованих випадках).

У суворих умовах в'язничного побуту люди інтуїтивно та найчастіше неусвідомлено тягнуться до вищих знань, до невідомої для них, але фізично відчутної сили, оскільки це єдине, на що можуть розраховувати.

Для невідготовленої людини медитативна практика уявляється не інакше, як складна та заплутана система, заткана флером містики й розмаїттям духовних вправ, що входять до неї. Насправді, найзаплутаніші на позір, і вишукані системи неймовірно прості й зрозумілі. Найголовніше в них — правильно зробити перший крок (на який через позірну легкість початківці не звертають пильної уваги). Всі подальші кроки та віртуозна, воістину приголомшлива техніка майстрів — лише вправи, спрямовані на вдосконалення отого першого кроку.

Мені доводилося зустрічатися з тими, хто практикував медитацію за ґратами. Юстас, наприклад, виконував найпростіші

вправи, проте доведені до досконалості. Інший зек, з яким ми опинилися в одній клітці на Лук'янівці, практикував дуже складну техніку, але через те, що вправи виконувались неякісно, сказати б, брудно, ефект був незрівнянно нижчий, ніж у Юстаса в камері попереднього затримання. Проте, незважаючи на неякісно виконані вправи, його психічне здоров'я було багатомісним кращим, ніж в інших в'язнів.

Згідно зі статистикою, люди, що потрапили в екстремальні умови (а перебування у в'язниці якраз і є такою), значно частіше практикують медитативні вправи, ніж ті, хто живе ситим життям на волі. Втім, що тут дивного? Їх підштовхує до цього саме життя, банальне бажання вижити, незважаючи ні на що.

На жаль, у неволі вкрай нечасто трапляються розумово повноцінні та нормальні мислячі *homo sapiens*, а ті з небагатьох, що мають ознаки розумової діяльності, з ким доводиться часом стикатися у коридорах в'язниці, рідко коли займаються духовною практикою на професійному рівні. Зазвичай, зеки не виконують складних вправ, обмежуючись молитвою, занурюючись у неї неусвідомлено, стихійно концентруючи увагу на вимовлених подумки або вголос словах.

Протягом усієї історії людства молитва й надалі лишається найбільш приступною та дієвою медитативною вправою для людей з різним рівнем підготовки. Молитва — це не тільки піднесення розуму та серця до Бога, як заведено казати. Молитва сприяє очищенню свідомості від важких, негативно заряджених думок. Багатомом вона додає сили. Для багатьох — стає першою сходинкою Шляху.

Що менша камера, то легше практикувати медитативні вправи. Що менше людей навколо, то менше сили доводиться витратити на взаємозв'язок з довколишнім світом (за винятком тих випадків, коли для нейтралізації невідомо звідки виниклого в камері дегенерата доводиться витратити значно більше внутрішньої енергії, ніж на десяток волющоз з чітко окресленим кримінальним минулим).

Час від часу тюремники карають в'язнів одиночкою. Ну що б, здавалося, то за покара? Ніхто на мізки не крапає, окрім хіба що самих тюремників. Живи собі спокійно, відпочивай без побоювань, що підсланий провокатор нацькує на тебе співкамерників, обкурених травкою.

Проте не все так просто, як може здаватися на позір. Практика показує, що багато людей фізично не зносить самотності. Сидячи у великій камері, вони без кінця скиглять, шукаючи причини своїх нещастя лише у співкамерниках, що їх оточують. Проте, варто їм

опинитися в одиночці, як уже другого дня вони починають битися головою в стіну й просять повернути їх назад, туди, де з них знущалися й де їм було нестерпно. Вони згодні терпіти будь-яке сусідство, аби тільки не залишатися наодинці з самим собою. Дивно, чи не так?

Різниця між непередбаченою людиною й тим, хто вже йде Шляхом, передусім у тому, як вони сприймають випробування, з якими доводиться стикатися. Непідготовлені люди найчастіше розглядають їх як чорну смугу в житті. Що слабша людина, то голосніше вона скиглить, мовляв, «удача відвернулась», і впадає в депресію, тим самим іще ускладнюючи свою ситуацію, а до якого фіналу призводить депресивний стан, відомо всім. Зазвичай, — це самогубство, важке психічне захворювання або судомні спроби вийти з штопора за допомогою алкоголю та наркотиків, які спричиняють повільне саморуйнування організму, що, по суті, є тим же самогубством, лише розтягнутим у часі. Такий варіант, зазвичай, обирають боягузливі *homo sapiens*, нездатні на більш-менш рішучі вчинки.

Життя як окремо взятої людини, так і людства в цілому не може відбуватися в тепличних умовах, без боротьби та екстремальних ситуацій. Це необхідна передумова повноцінного існування як окремих людей, так і цілих народів. Будь-які випробування, чи то випробування самотністю, утриманням або мовчанням, — не більш ніж вправи, тільки вищого порядку, ніж ті, до яких ми уже встигли звикнути, спрямовані на те, щоб загартувати людину і зробити її стійкішою у вихорі життєвих бурь. Випробуванням, а не невдачами сприймає труднощі нормально мисляча людина, чітко і ясно усвідомлюючи, що всі перешкоди, хоч якими б вони були, існують тільки для того, щоб їх долати, а не для того, щоб об них розбиватися.

Випробування мовчанням дещо незвичне для людей через те, що людина — неймовірно балакуча істота. До прикладу чи ні, меле язиком цілодобово. Навіть уві сні примудряється щось казати. Змусити людину замовкнути, надто в ті хвилини, коли це життєво необхідно (наприклад, під час допиту), — заняття невдячне та, відверто кажучи, складно. Поки не виговориться — не заспокоїться. З чого вміло користають опера.

Той, хто хоч раз побував у екстремальній ситуації, продовжуючи йти до наміченої мети, цавить коли вже не лишалося жодних сил, знає, що з кожним вимовленим словом в організмі тане енергія, і що більше говориш, — то більше втрачаєш сил. Це добре знають лікарі,

які забороняють важкохворим пацієнтам довго розмовляти з родичами.

Вміння накопичувати енергію під час безмовної медитації та контролювати її втрату під час ведення розмови — надзвичайно цінна риса, над якою працювали й працюють усі, хто перебуває на шляху до вдосконалення. Так, Махатма Ганді приділяв увагу не лише щоденним медитативним вправам, але й повністю занурювався в мовчання один день на тиждень. Це допомагало йому відновлювати сили і у в'язниці, й під час виснажливої боротьби за незалежність Індії.

Про те, що Ганді — один із духовних учителів нашого часу, знає кожна більш-менш освічена людина, але тільки у в'язниці я посправжньому зрозумів сенс його слів і усвідомив, що насправді означає принцип неспротиву злу. Вчення Ганді цінне ще й тим, що надається до практичного вжитку, коли необхідно спочатку нейтралізувати, а потім і знищити противника, чия зовнішня й видима сила багаторазово переважає твою. Використовуючи уроки Махатми Ганді, купка беззбройних людей може ефективно протистояти тоталітарному режиму, який спирається на грубу фізичну силу та страх.

Якщо Бог за нас, то хто проти нас? То й що, що за спиною можливо-владців добре озброєна та навчена армія? Вплив і влада в матеріальному світі мінливі й ілюзорні. Між тюремною камерою та постом глави держави відстань менша, ніж один крок... Перебуваючи за ґратами, Ганді вперше сформулював основи вчення, яке сколихнуло не лише Індію, але й увесь світ.

... Я розплющую очі й повертаюся з берегів Ганга на тюремні нари. Я повернувся з прогулянки й відпочив, тоді як мої співкамерники не виходили з клітки. Вони живуть, точніше, гадають, що живуть, зацьковано нипаючи камерою. Як я вже писав, більшість в'язнів цілодобово висить на парах. По-моєму, єдине, про що вони шкодують, так це про те, що не можуть спати двадцять чотири години на добу, і їм доводиться час від часу прокидатися, щоб поїсти, сходити на парашу та постояти обличчям до стіни під час чергового обшуку.

Сон — дивний стан, за якого тіло спить, а свідомість вирушає мандрувати, перекидаючись в інші часи й простори. Уві сні немає тюремників, немає нар і стін, облуганих колючим дротом. Тільки безмежне відчуття свободи, легкість польоту та, може, ще слабке відчуття прохолодного вітру. Подеколи, прокидаючись, не можеш збагнути: що реальніше й що саме є сном — тюремна камера чи той світ, звідки ти щойно повернувся.

Більшість зеків живе сьогоднішнім днем. Їм глибоко начхати на те, що з ними буде за півгодини, не кажучи вже про те, що чекає за межею Життя й Смерті. Для таких арештантів сон — єдиний зв'язок зі світом за межами «Я». Найяскравіше це виявляється в тих, чие життя висить на волосині — вони бачать майбутнє настільки чітко, що починають панічно боятися занурення в сон. Вони вже не в змозі зрозуміти, що насправді бачать у сні, але, слухаючи їхні оповідання, починаєш усвідомлювати, як готують людину до фізичної смерті та переходу в інші світи.

Хтось уже перебуває там. Іншим, підвівши до відчинених дверей та повернувши назад, показали, що на них чекає по той бік буття. Треті побачили продовження свого життя таким, яким воно було б, якби не зробили фатального кроку, різко змінивши перебіг своєї долі. Четверті розмовляють з мертвими, які приходять до них у сні...

Дивні відчуття переживаєш, сидячи поруч зі здоровим чоловіком, як кажуть — у розквіті сил, котрий цієї миті їсть, п'є, спить, радіє якійсь дрібниці, а ти бачиш, що його скоро не стане, й мимоволі починаєш інакше оцінювати власний шлях.

Люди в усі часи намагалися дізнатись, що на них чекає в майбутньому, проте мало хто замислювався, що бачити й знати — страшний і часто непосильний вантаж. Подеколи краще бути сліпим і глухим. Так краще ходити землею. Так простіше жити.

Дуже рідко трапляються ті, хто розуміє, до чого вони доторкнулися під час медитації або впродовж сну, найчастіше побачене намагаються якомога швидше стерти з пам'яті. Людям властиво не задумуватись над тим, що їм малозрозуміло або викликає неприємні тривожні відчуття. Вони й надалі вірять тільки в те, що можна помацати руками, решту сприймаючи не інакше, як дурість.

Їм показують вихід, але вони не хочуть бачити його.

Їм пропонують допомогу, але вони вперто відмовляються від неї, наївно вважаючи, що ті, хто залишився на волі, обов'язково допоможуть, не відвернуться й не скажуть, зітхнувши полегшено: «Маємо тепер офірного цапа, на якого можна все списати». Люди намагаються дивитися на світ через рожеві окуляри й жорстоко страждають, коли вигадані ними ілюзії в реальному житті виявляються саме тим, чим вони і є насправді, — легким димком, що вже розтанув над небокраєм.

Розділ XVI. Тим, хто залишився на волі

«Друзі?
Зміст цього слова мені незнайомий...»
(Шарль Бодлер)

Скільки можна розводитися про те, що в довколишньому світі є місце для дружби на кшталт тієї, у яку ми вірили в дитинстві? Що існують якісь там друзі і для когось із тих, хто має змогу вільно розмовляти з коханками по радіотелефону, опустивши сидниці у м'яке крісло, ти можеш являти якусь цінність? Маячня. Як могла така очевидна дурість зайти до твоєї розумної голови? Невже ти досі так і не зрозумів, що друзів не буває? Що ж до цінності... Недарма кажуть: «Незамінних людей не існує». На щастя, ти не настільки наївний, щоб уважати, ніби заміни тобі на волі досі не знайшли.

В юності, читаючи старовинні рукописи, я часто стикався з поняттям «ілюзія». Стародавні писали не про те, що Всесвіту поза нами не існує, а про те, що реальний Всесвіт має мало спільного з його відбитком у людських головах. Люди, які тверезо й безпристрасно сприймають довколишню дійсність та самих себе, в цій дійсності зустрічаються дуже рідко. Хоч кого з *homo sapiens* візьми — кожний намагається збудувати свій власний (обов'язково вищий, ніж в інших) повітряний замок, твердо вірить у різну маячню та наполегливо стверджує, що саме він, а не сусід по камері, є центром світобудови. Мимоволі переконуєшся, що людям, зокрема, й народам у цілому, більше потрібен головлікар, а не президент або, скажімо, секретар Організації Об'єднаних Націй.

У перші дні ув'язнення ніхто зі співкамерників не міг повірити, що це таки він потрапив за ґрати. Потім у голові настирно кружляла думка, що все це, може, ненадовго (!?). Покружлявши над руїнами ілюзій про законність і справедливість в українській державі, думка ця, азвичай, влягається, перестає турбувати уяву та, надзичавшись

бджолою, остаточно зникає, заблукавши в лабіринтах мозкових звивин.

Так-таки-так... З ілюзіями розлучатися завжди нелегко. Боляче усвідомлювати, що там, за тюремним частоколом, ти геть нікому непотрібен (а це якраз те, в чому намагаються переконати в'язня слуги правопорядку, щоб зламати його волю) і всім начхати на те, що ти влип у не найкращу історію. Мені неприємно про це говорити, але частенько саме такий стан речей відповідає істині. Якщо ж твої родичі, дружина, діти та ще дві-три близькі людини чомусь продовжують боротися за твою свободу й чомусь тебе люблять і чекають, повір мені — ти найщасливіший на землі. У тебе є максимум з того, про що ти можеш мріяти.

На волі та в ув'язненні інше сприйняття не лише часу та простору, але й, здавалося б, найпростіших і зрозумілих речей. Не знаю, чому (може, надивилися західних фільмів?), ті, хто лишився на волі, свято вірять, що ти спиши на білосніжному простирадлі в теплому ліжку і тебе непогано (!?), хоча й помірно годують, а тюремники звертаються до тебе тільки на «ви» та «чи не будете такі люб'язні». Ці наївні істоти впевнені, що тобі бракує тільки свободи, а все інше — як удома. Хіба що трішечки гірше. У них бракує фантазії уявити, в яких умовах ти перебувавеш насправді і що первіснообщинний лад може існувати в самому центрі Європи. Втім, пояснювати тим, хто лишився на волі, чим докорінно їхне буття відрізняється від нашого, часто-густо безперспективне заняття. Сказати б, міщухам важко перейнятися проблемами сільського господарства.

Поки ти був вільний і в тебе все було добре, довкола крутилася неймовірна кількість усіляких друзів, знайомих, колег по роботі та ще Бог знає кого. Проте, щойно запахло смаленим, всі кудись випарувались, наче за помахом чарівної палички.

А-у-у! У-а-а!

Тихо. Нікого не докличешся. Не дивуйся. Нічого незвичайного в поведінці навколишніх немає. З тобою спілкувалися, перед тобою загравали й дарували подарунки тільки задля власної вигоди, а не тому, що ти такий хороший і приємний у спілкуванні чоловік. Одна людина досить швидко забуває про іншу, щойно та інша перестає бути їй потрібна.

Втім, це ще не найгірше з того, що може трапитися. Про тебе можуть пам'ятати. Хто дасть гарантію, що твоє майно зараз не ділять між собою твої колишні соратники в боротьбі за грошові знаки, а на твою скромну персону не продовжують вшати здохлих собак?

Уявляю, як приємно будеш ти здивований, коли про все дізнаєшся! Що цікаво, ніхто не стане задумуватись над тим, як це може відбитися на твоїй подальшій долі. Мовляв, яка для нього різниця — все одно згніє за ґратами...

В одного з колишніх співкамерників, назовемо його Степаном, залишилося на свободі в обороті фірми сто двадцять тисяч доларів США, не рахуючи різних дурничок, вкладених в оргтехніку та ремонт офісу. На волі лишилося два компаньйони. За сумісництвом — друзі дитинства. Партнери з бізнесу, якийсь час посумувавши та добряче перехвилювавшись, аби хвиля неприємностей не торкнулася їх самих, розпорядилися грошми так:

— десять тисяч передали родині заарештованого друга. Природно, від свого імені та у вигляді допомоги, щоб ні в кого не виникло й сумніву з приводу їхньої порядності;

— десять тисяч дали слідчому, щоб той засадив приятеля за принципом «що надовше — то краще»;

— решту сто тисяч поділили порівну, а позаяк звільнення колишнього колеги планувалося не раніше, ніж через п'ятнадцять років, ніхто особливо не прагнув технічно й красиво обіграти цю комбінацію.

Степан тим часом не збирався довго засиджуватися в місцях «не надто віддалених». Тюремний рух його геть не цікавив, а різні злодійські приколи місцевого виробництва він вважав закінченим ідіотизмом, чим доводив до сказу окремих прихильників тюремного побуту. Враховуючи те, що відпочинок на Середземноморському узбережжі Степанові подобався значно більше, ніж сон на казенних нарах, не бачу нічого дивного в тому, що цей цілеспрямований вольовий чоловік все ж таки вийшов на волю, не дочекавшись ні суду, ні вироку. Справу Степанову було спочатку виділено для окремого розгляду, а потім і геть припинено.

Не знаю, чи зраділи друзі дитинства, побачивши Степана на волі, але один з них за якийсь час кудись подівся. Іншому пощастило більше — він усе покинув і встиг змотатися до Ізраїлю. Сумлінний слідчий та ще хтось з чиновників, що допомагали пакувати Степана за ґрати, змушені були змінити місце роботи, а, знаючи Степанів характер, певен, що це тільки початок.

Вкотре доходжу висновку що люди доволі наївні й нерозумні істоти. Їм чомусь видається, що все забудеться чи затреться. Що можна безкарно вриватися з обшуком до чужих квартир, розмахуючи перед носом постановою прокурора, та ламати чийсь долі на

догоду власній кар'єрі і, звичайно ж, для наживи. Впиваючись власною безкарністю, вони забувають просту істину — ніщо не минає безслідно. Будь-яке слово, будь-яка дія, будь-який імпульс обов'язково повертаються і в найнесподіваніший момент обов'язково б'ють з подвоєною, чи й потроєною силою. Взьому свій час.

Утім, досить про слуг правопорядку. З ними й так усе ясно — вони свою долю обрали самі. Поговоримо краще про тих, з ким доводилося стикатися на волі, в буденному житті. Як вони відреагували на арешт?

Найбільше мене розлютили обивателі зі своїми малолітніми чадами на дитячому майданчику, де зазвичай, гуляють мої діти. Дивно, правда? Адже, коли об'єктивно подивитись на речі, то якраз їхнє ставлення до подій аж ніяк не могло на щось вплинути. Вочевидь, так улаштовано людину — часом нікчемні дрібниці б'ють дошкульніше, ніж цілеспрямовані удари.

Дехто з тих, хто зовсім недавно зі шкіри пнув, намагаючись завести знайомство з моїми малюками й розхвалював їх на весь голос, раптом демонстративно перестав з ними вітатися. Діти цього не відчували — вони так і не зрозуміли, чому привітні дяді і тьоті в один прекрасний день перетворилися на мовчазних понурих перехожих. Я ж чітко відчув, що пережили діти «ворогів народу» в часи сталінізму. Кати робили тільки частину роботи, розстрілюючи й кидаючи до концтаборів, де люди вмирали «природною смертю». Решту роботи виконував натовп, створюючи своєрідний вакуум довкола рідних в'язня, поволеньки отруюючи їм життя. Той самий натовп, коли стало модно говорити про реабілітацію, кричав до хрипоті, що треба покарати винних. (Тільки щось не пам'ятаю жодного голосного процесу, хоч дехто з виконавців досі живий та отримує за «сумлінну працю» персональну пенсію).

Ті, хто так і не навчився мислити самостійно, живуть, керуючись у повсякденному житті так званою суспільною думкою. Іншого їм, на жаль, не дано. Пишуть у газетах, що людина хороша — значить хороша. Пишуть «погана» — значить, погана. Хоч людина не зміниться від того, що конкретно скаже про неї куплений журналіст. Я дивлюся на сусідів по камері — суспільство як суспільство. Трошки колоритніше, але, разом з тим, нічим не гірше, ніж по той бік тюремних воріт.

Як за ґратами, так і на волі натовп не здатний самостійно мислити, як не здатні мислити люди, що його складають. Натовп ніколи не зможе розумно проаналізувати ситуацію й дати їй належну оцінку,

не кажучи вже про об'єктивну характеристику людини, яка живе з тобою поруч. Натовпу потрібен господар, йому потрібні пряник і батіг. Ось чому мислячі люди завжди зневажають натовп.

Сиренькі пересічні громадяни самі по собі не являють жодної небезпеки. Вони стають небезпечними, коли, як вівці, збиваються до купи й починають судомно кидатися з боку на бік, допоки з'явиться досвідчений провокатор, здатний, стоячи за чужими спинами, як дідусь Ленін, скеровувати позбавлену мізків масу в потрібне йому річище. За деякий час сексапільна дикторша передасть у новинах, що ще одна революція трапилася, а згодом (спостерігаючи збоку, як розгортаються події) хоч-не-хоч, а пригадаєш приказку: «Поки дурні б'ються, розумні заробляють гроші».

Проте повернімося до наших баранів. Щоб зрозуміти причини, які спонукали добре знайому тобі людину вчинити саме так, а не інак, варто передусім з'ясувати, які головні мотиви такої поведінки. Може, відповідь пролунає не зовсім романтично, але найчастіше вчинки людей впливають з їхньої боягузливої натури та егоїзму.

Справжніх сміливців одиниці (альтруїстів іще менше), про них пишуть книжки, на їхніх прикладах учаться діти. У реальному житті, щойно запахне смаленим, навколишні поспішають відхреститися від тебе за принципом: «Що далі в ліс — то власна сорочка ближча до тіла». Явище хоч і неприємне, але для людської спільноти досить банальне. Так що не радив би тобі битися головою об тюремні кахлі, переживаючи, куди поділися улюблені друзі, з яким «стільки було випито». Нікуди вони не поділися. Як жили собі, так і живуть. Головне, зроби правильні висновки. Вийдеш на волю — розберешся з усіма, а найкраще — викресли це лайно раз і назавжди зі свого життя. Краще жити самотником, аніж лишатися в такому оточенні.

Досить часто трапляється так, що ті засранці, яких ти з певних причин рятуєш від тюрми, цілковито цього не варті. Ці тварюки опікуються тільки тим, аби ти, тонучи сам, не потягнув їх за собою. На все інше їм начхати з Ейфелевої вежі. Вони підскакуватимуть, наче їх посадили на розпечену пательню, допоки віритимуть, що на допитах ти можеш ляпнути зайве. При цьому їх не обходить, як саме ти замовкнеш — чи тому, що на твій західний рахунок впаде певна сума грошей, а чи тому, що хтось випадково встромить тобі заточку під серце. Їм потрібен результат, яким шляхом його буде досягнуто — значення не має.

У цьому сенсі мені запам'ятався один надміру спритний розумник з категорії «благнуватих». Йому чомусь примарилось, що приятелі

на волі недостатньо турбуються про його скромну персону. Вирішив задля профілактики полоскотати друзям нерви — вдав, ніби збирається чистосердечно в усьому зізнатися. Друзі повірили. Наступного дня на тюремний рахунок «знайома» поклала гроші, в обумовлений день царську передачу передали, а через адвоката — багатообіцяючого листа. Щоправда, радів дурник недовго — за кілька тижнів знайшли задушеним під ковдрою.

Інша історія була дещо схожа на першу — вічно понурий земляк батька Махна вирішив, що про нього забули на волі. Шантажувати він нікого не став (як-не-як виховання не дозволяло), а тупо вирішив відновити справедливість. З наполегливістю, вартою захвату, він свого таки досяг — його найближчого друга й соратника завалили біля під'їзду разом з дружиною та її неповнолітньою дитиною. Ідіотизм ситуації полягав якраз у тому, що вбитий уже зібрав гроші й домовився, кому з прокурорських дати хабаря, аби приятелю змінили міру покарання на підписку про невиїзд. Понурий цього, зрозуміло, не знав, і був досить подивований, дізнавшись, що він сам, за свої ж гроші, підрізав гілку, на якій сидів. У слідчого, до якого його привели знайомитися з черговим томом кримінальної справи, розлютовані друзяки мало не роздерли хлопця на шматки:

— Ти хоч розумієш, падло, що ти наробив? Та ми ж тепер усі зогніємо через тебе. Хто нас тепер витягатиме?

Понурий розпачливо розвів руками:

— Ну, помилився... З ким не буває?

Було видно, що його також ситуація, що склалася, пристойно вибила з колії, і він пригнічений не менше за інших у зв'язку з тим, що відсидіти своє таки доведеться. Хоч з якого боку підступай, а майбутнє нічого доброго не обіцяло. Що ж до загибелі «не тих», то цієї проблеми для нього, судячи з усього, просто не існувало. Коли в розмові зачіпали цю тему, він байдуже відмахувався, мовляв: «Справа минула», — і замикався в собі. Понурий належав до тих людей, які звикли вважати — якщо минулого не повернути, то нічого через нього страждати, не кажучи вже про те, щоб псувати собі нерви самокатуванням.

Одне слово, те, що сталося — яскравий приклад того, до яких непоправних наслідків можуть призвести поспішні висновки, виводовані на уривчастих і неправильно витлумачених даних.

У в'язниці, як і на волі, керують одні й ті самі закони людського суспільства (або ж череди — кому як приємніше для слуху). І там, і тут інформація — найцінніший товар. Від неї залежить коли не все,

то багато чого, дуже багато... Не розуміти цього можуть тільки барани, що слухняно бредуть попереду катів на бійню.

Для людини дії, готової голими руками рвати залізні прутки, аби лише вийти на волю, інформація уподібнюється повітрю. Думки та справи таких арештантів спрямовані не на те, як би краще відсидіти та якомога зручніше влаштуватися за ґратами, а на те, як швидше вийти на волю. Незважаючи на те, що більшість арештантів — це опущені *homo sapiens* та наркомани, в тюремному середовищі час від часу трапляються доволі цікаві екземпляри. Скажімо, один пасажир примудрився, сидячи на тюремних нарах, взяти кредит у банку, всю свою невгамовну енергію він спрямував на складання різних програм, бізнес-планів, документів та ще Бог знає чого. На волі його творіння, нелегально передані через адвоката, грамотно роздрукували на комп'ютері, приводячи до Божого вигляду арештантські думки, та знову ж таки — через адвокатів заносили до тюрми на підпис, потім ставили печатку й пускали папери в діло. До речі, за ґрати М. потрапив якраз за неповернення кредитів, несплату податків і фінансові махінації, а його афера з паротягами варта того, щоб посісти почесне місце в підручниках з ринкової економіки в період переходу країни з доби розвинутого соціалізму в епоху агресивного капіталізму.

Всі знали, що М. щось регулярно вивозить за кордон і успішно там це щось продає, але що саме він вивозить і що продає, не знав ніхто. Коли вкотре паротяг з кількома порожніми вагонами під'їжджав до кордону, митники разом з представниками різних спецслужб обмацували кожний гвинтик, але знайти нічого не могли, за що й отримували по голові від начальства.

Шукали золото, діаманти, ікони, антикваріат — одне слово, все, що можна було б якось сховати. Дарма. Ні в паротязі, ані у вагонах, що теліпалися позаду нього, нічого не було. Інших каналів перевезення чогось там за кордон у громадянина М. впритул не проглядалося. Проте щось таки він вивозив! Це загадкове щось багатьом заважало спати. Адже за якісь гроші М. купив розкішну квартиру в центрі столиці та новенький «Мерседес», не кажучи вже про те, що потяги (!) по товар вирушали регулярно й досить часто. Інша річ, що жодний з них не повернувся назад. І тільки тоді, коли кількість паротягів-емігрантів перетнула всі розумні й нерозумні межі, до митників почало доходити, що оці самісінькі паротяги разом з порожніми вагонами й були предметом купівлі-продажу. Щоправда, тут-таки виникло нове запитання: кому в розвинутих

західних країнах потрібні ці застарілі й незручні з будь-якого погляду залізні радянські монстри? Відповідь виявилась доволі банальною й прозаїчною. М. відганяв їх на переплавку та продавав їх, як металобрухт, не надто потерпаючи з того, що паротяги були зовсім не його, а взяті в оренду в держави. Такого нахабства українська Феміда стерпіти не змогла, і на новоспеченого підприємця надягли наручники якраз у той момент, коли він зі сльозами на очах прощався з Батьківщиною, пробиваючись до трапу літака в Бориспільському аеропорту.

Поза сумнівом, М. вигідно вирізнявся на тлі опущених наркоманів, які безвольно перекидалися з боку на бік на нарах, тупо витріщившись у зчорнілу від кіптяви стелю. Я ще не бачив, щоб хтось, сидячи у в'язниці, так активно займався справами на волі. По суті, він продовжував успішно керувати своєю маленькою імперією, нарізаючи таси в тісній тюремній камері.

Разом з тим, випадок з М. з усіх боків рідкісний. Перебуваючи на волі, далеко не завжди вдається повноцінно насичено жити й працювати, а у в'язниці... Ні, це практично неможливо. М. вдалося досягти своєї мети завдяки тому, що у нього був чітко налагоджений зв'язок з партнерами по бізнесу, які залишились на волі.

Аналізуючи поведінку співкамерника, я час від часу відчував, що не М. сидить у в'язниці, а в'язниця сидить у нього. М. отримував необхідну інформацію, продукти харчування та різні речі мало не від кожного, з ким стикався по дорозі від камери до слідчого та назад. Особливо потішно було спостерігати за тим, як слідчі та оперативники (не кажучи вже про рядових наглядачів) намагаються вислужитися (!) перед ним. Спостереження за цими гуманоїдами давало величезне задоволення, незрівнянне з переглядом найграндіознішого шоу. Вони буквально звивалися довкола М., як повії навколо щедрого клієнта. Він був вигідний їм з усіх боків. Як людина, яка має гроші та вміє грамотно ними ділитись. Як стукач, готовий іти на будь-який компроміс задля порятунку власної шкіри.

Вперше побачивши М., я мимоволі згадав про Юстаса, з яким познайомився в камері попереднього ув'язнення. Чимось ці хлопці були схожі. Може, активною позицією відносно довколишнього світу, небажанням пливти за течією та бути слухняним гвинтиком у машині на ймення держава?

До того ж, порівнювати їх я б не став. Юстас був людиною з великої літери, а не ссавцем, як більшість із нині сущих людей. Що ж до тюремного життя, то в Юстаса й близько не могло бути таких

можливостей, як у М., хоча б тому, що Юстас ненавидів представників правоохоронних органів і принципово не йшов з ними на жодні контакти. Тюремники ставились до нього анітрохи не краще, намагаючись всіляко принизити за будь-якої нагоди й називали його не інакше, як «гордовитим, розжертим бізнесменом». Юстас міг розраховувати тільки на допомогу ззовні та на зв'язок зі світом, налагоджений через найнятих ним адвокатів.

Хоча б хто що казав, але адвокати в тюремному житті відіграють далеко не останню роль. Вони — головна та, зазвичай, єдина ланка, що пов'язує тебе зі свободою. У їхній владі поліпшити (або погіршити) умови твого утримання під вартою, від їхніх порядності й професійності залежить те, наскільки об'єктивна інформація надходить до тебе й від тебе на волю. І те, й друге, й третє в сукупності впливають на те, як довго тобі сидіти за ґратами. У гіршому випадку, розмова з адвокатом на сторонні, на тюремні теми знімає напругу, яка, накопичуючись у в'язничній камері, руйнує психіку.

Знайти хорошого адвоката так само важко, як відкопати останки динозавра десь у передгір'ях Паміру. З перших днів ув'язнення слідчий та іже з ним намагаються нав'язати свого адвоката. Адвокат він, звичайно, натуральний, з відповідним свідоцтвом та дипломом, тільки ось завдання його з твоїми не збігаються. Мусорський адвокат працює в міцній спайці з органами слідства, його мета — виловити максимум корисної для слідства інформації та засадити тебе за ґрати, керуючись принципом: «Що на довше, то краще», бажано, на все життя. Власне кажучи, якраз за це він і отримує зарплатню та інші пільги, до того ж незалежно від того, візьме такий гроші у твоїх рідних, чи ні.

Всі знають про те, що в Україні люди час від часу опиняються за ґратами незалежно від того, чи винні вони. Абеткова істина, не розуміти яку, здавалось би, неможливо в країні, де практично все населення пройшло через тюрми й табори. Разом з тим, кожний окремо взятий громадянин чомусь глибоко переконаний, що неприємності можуть трапитися з ким завгодно, але не з ним. Що саме його ніколи не зіб'є машина, на голову не впаде цеглина і взагалі — він житиме вічно, а тюрму збудували для когось іншого. Дивно, правда? Проте люди думають саме так, і коли з ними або з їхніми близькими трапляється щось подібне, вони виявляються не готовими до ударів долі. Замість того, щоб прийняти правильне рішення, вони впадають або в глибоку протрацію, або кидаються з кутка в куток, наче вчаділи, і роблять купу помилок. Ось і виходить, що часом

поспіхом найнятий адвокат завдає більше шкоди, аніж приносить користі.

Для того, щоб підібрати доброго професіонала, треба мати, як мінімум, дві речі — зв'язки в певних колах суспільства та гроші. Послуги доброго адвоката завжди недешево коштують, тому дуже мало хто із в'язнів може дозволити собі таку розкіш. Це по-перше. По-друге, наявність доброго, дорогого адвоката зовсім не гарантує, що він працюватиме на результат, а не займатися, подібно до пилловловлювача, висмокткуванням грошей з кишень твоїх рідних.

У певному сенсі, підібрати гарну кандидатуру ніяк не легше, ніж відшукати голку в копиці сіна, але, припустимо, тобі пощастило, й твій адвокат не горлохват, а порядна людина, профі, який працює на результат, щиро прагнучи допомогти твоїй сім'ї. У цьому разі його інтереси й інтереси правоохоронних органів будуть діаметрально протилежні. Навряд чи сумлінне ставлення адвоката до своїх обов'язків потішить тих, хто безцеремонно вломився в твоє життя. Їм такий адвокат сто років снівся.

Спочатку слуги закону проведуть з ним профілактичну бесіду, намагаючись схилити на свій бік. Якщо не вдасться — докладуть максимум зусиль для того, щоб примусити його вийти зі справи та відмовитися від свого підзахисного. На підставі анонімного доносу (або й без нього) за місцем проживання адвоката та його близьких буде проведено обшук (щоб вимотати, як слід, нерви), а потім (якщо не зрозуміє) його арештують дів десь на п'ятнадцять. Приміром, за суперечку з міліціонером або нецензурну лайку в громадському місці. Досить поширений, примітивний, але дієвий прийом. Для української держави характерно, що все це відбувається навіть тоді, коли адвокат сам у недалекому минулому вийшов з лона правоохоронних органів, обіймаючи не такий уже й маленький пост. (З лав колишніх борців зі злочинністю найчастіше й з'являються тверезо мислячі адвокати, які чудово розуміють, що в країні, де про законність і порядок ніхто поняття зеленого не має, справу можна виграти, лише базуючись на особистих зв'язках незалежно від того, чи винен підзахисний. Що-що, а міра вини в'язня українську Феміду турбує найменше).

Пишу я все це не для того, щоб посяти в твоїй душі безнадію й остаточно зіпсувати й без того зіпсутий настрій. Якраз навпаки. Так уже розпорядилася доля, щоб ти встряг у боротьбу, де слабким немає місця. За ґратами виживає найсильніший, у в'язниці панують закони дикої природи в її найогиднішій формі. Якщо хочеш вижити, то,

передусім, необхідно чітко розуміти, з чим доводиться стикатися ніс до носа й тобі, і всім, хто лишився поруч із тобою.

Я вже писав, що в так званій «пезалежній» Україні правоохоронні органи є найкриміналізованою частиною суспільства. Злочини, які кояться тими, хто згідно зі службовими обов'язками мусить захищати закон, не порівнювані зі злочинами тих, кого називають кримінальними елементами. Істерія, що її роздувають засоби масової інформації з приводу вигаданого розгулу злочинності в Україні, не відбиває справжнього становища, а служить зручним прикриттям для справжніх злочинців у міліцейських мундирах, чне місце на лаві підсудних, а не в м'яких кріслах палацу «Україна», де вони люблять приймати поздоровлення на честь свого професійного свята.

Втім, якби полум'яні «борці» зі злочинністю вміли хоч подеколи аналізувати власні, а не чужі вчинки, вони, може, замислилися б над тим, що стало з тими, хто розв'язав геноцид проти власного народу в тридцять роки ХХ століття. (Ми ще пам'ятаємо, що в ті роки було багато гучних процесів над «ворогами народу»). Врешті-решт, ті, хто розстрілював співвітчизників, самі були поставлені до стінки «колегами по роботі». Маю на увазі не лише Ягodu, Берію, або Єжова, а всіх лакеїв Феміди — різного рівня та калібру. Шкода, що співробітники правоохоронних органів не люблять про таке згадувати. Можливо, безневинно замордованих під тортурами під час попереднього слідства було б значно менше...

Власне кажучи, на спогади вони не мають часу, бо неймовірно поспішають, поки нагорі до них іще ставляться поблажливо, даючи змогу ховати власні злочини за красивими та брехливими гаслами боротьби з організованою злочинністю в обмін на конкретні послуги. Дістатися до істини людині збоку, навіть у тих випадках, коли слуги закону проколотись за повною програмою, практично неможливо — істину надійно поховано під так званою таємницею слідства.

Співробітники правоохоронних органів постійно скаржаться на те, що вони «не захищені» (!?), що ходять без охорони (!?), на слабке технічне оснащення, на відсутність грошей. Журналісти, які прагнуть вислужитися перед режимом, послужливо запаковують увесь цей маразм у мізки заляканих пересічних громадян. Чомусь ніхто з них не пише про те, що жодне, бодай трохи серйозне злочинне угруповання не працює без благословіння та відповідного прикриття з боку правоохоронних органів, які отримують добрячий шмат від прибутку.

Не є таємницею й те, що співробітники правоохоронних органів доклали рук до створення багатьох зграй, які згодом самі ж і

розкрили. Прихильників кримінальної романтики наосліп використовують, як гарматне м'ясо, без жалю прибираючи, коли вони стають непотрібні, адже задля звітності час від часу потрібен відсоток розкриття, а натовпу потрібні жертви.

Цікаво, про яку саме боротьбу зі злочинністю йдеться? Хто шукатиме самих себе? А якщо й треба когось знайти, то навіщо ускладнювати собі життя гонитвою за привидами? Значно простіше примусити тих, хто вже сидить, взяти на себе відповідальність за злочини, яких вони ніколи не коїли.

...Я неймовірно стомився. Не від тюрми, ні. Я все життя прожив у країні, яка сама по собі була в'язницею, а якщо чогось і досягнув, то лише всупереч, а не завдяки державі, в якій народився і виріс. Я стомився від брехні, яку щоденно, щохвилини чую по радіо, бачу по телевізору, читаю в газетах. Згадайте Джорджа Оруела! Його роман «Війна — це мир» написано про нас із вами, а партійний лозунг Старшого брата «Війна — це мир» перекочував зі сторінок книги на екрани наших з вами телевізорів! Елементарні людські поняття перевернуто з ніг на голову, а свідомість людей скалічено настільки, що вони вже не здатні замислитись над питанням: з ким і з чим насправді збирається боротись багатомільйонна армія озброєних гуманоїдів, і чому населення України тільки протягом перших трьох років правління нинішнього режиму, в період з 1995 до 1998, скоротилося за офіційними даними з п'ятдесяти двох мільйонів до п'ятдесяти (за неофіційними і з урахуванням тих, що виїхали за кордон, — до сорока восьми мільйонів сімсот тисяч чоловік)?

Свідомість пересічних громадян уже цілком підготована до того, що диктатура краща за демократію, що смертна кара, скасування якої вимагають усі країни Європейського Співтовариства, необхідна для України, що «димувати без вогню» не буває, і якщо когось раптом заарештували й він помер за тюремними ґратами, не доживши до суду, значить, так треба. Попередню роботу завершено. Залишилося зробити один лише крок...

Чуєш глухий, неквапний крок наглядача в глибині тюремного коридора? Він проходить повз нашу камеру. Зупиняється. Цілком можливо, що за мить відчиниться годівниця, й одного з нас замовлять з речами. Ми колись чули цю фразу на волі: «З речами на вихід», але тільки тут, у в'язниці, по-справжньому зрозуміли її прихований зміст. Що на нас чекає попереду? Інша камера, інша в'язниця або (я боюся вголос вимовляти це слово), може, воля?

Нерви напружено до краю.

Погляд прикуто до оббитих металом дверей.

На закінчення

*«Неприємність що ми переживемо»
(з пісеньки кота Леопольда)*

Подібно до того, як завершиться будь-який термін ув'язнення, так і ми підходимо до останніх сторінок. Як у будь-якому вимірі людського буття, в нас було все — і сумне, й кумедне. На коротку мить опускалися руки й хотілося накласти їх на себе, але вже за хвилину ми сміялися з власної слабкості й дякували долі за те, що зрозуміли й про що дізнались у в'язниці.

Погодья, всяко бувало...

Ми побачили світ у іншому світлі. В'язниця примусила нас поглянути на звичні речі іншими очима. Ми зазирали до безодні, що схована в нашому серці, ми замислилися над ціною, на позір таких простих речей, як чисте повітря, сонячне світло, вода. На волі ніхто з нас не замислювався над цим.

Подивися на людей. Чи не нагадують тобі вони легкоатлетів, які біжать замкнутим колом, доріжками довкола гігантського футбольного поля? Вони не знають, як пахне трава під ногами, не чують музики в шелесті листя, не бачать, як здригається повітря від помаху крил птахів, що вільно плывуть над чашею стадіону. Вони біжать. Швидше й швидше, до знемоги, в гонитві за примарною метою, яка існує хіба в їхній власній уяві. У них немає й не буде часу на роздуми до того часу, коли, задихаючись від гострого болю в грудях, упадуть, розбивши обличчя до крові об бігову доріжку.

Я міркую: невже обов'язково потрібно впасти, аби замислитися над сенсом та сутністю бігу?

З нас обох тобі сьогодні поталанило більше, ніж мені. Ти повертаєшся у світ вільних людей. Я залишаюся серед в'язнів.

Все-таки цікава штука життя! Скільки разів ми кидалися одне на одного, готові битись до смерті, а тепер мало не зі сльозами на очах розлучаємося, не в змозі підібрати потрібних слів. Смішно.

— Обов'язково відпиши.

— Ще побачимося. Земля кругла.

Я спостерігаю, як ти поханцем пакуєш речі до спортивної торби, записуєш адреси на клаптях газети, щось залишаєш на пам'ять. Цікаво, яким тебе зустрине світ? Там, за тюремними стінами? Чи замислювався ти над тим, що на волі зустрінеш зовсім інших, незнайомих людей, тільки зовні схожих на тих, кого знав раніше? Ні, не вони змінилися. Вони залишилися такими самими, як і були. Все простіше — ти став іншим і на світ тепер дивишся іншими очима.

На жаль, в'язниця позбавила тебе багатьох ілюзій. Нарешті ти зрозумів, що в реальному житті дружби як такої не буває, а «Три Мушкетери» Олександра Дюма — не більше, ніж красива казка. Згадай, як багато усміхнених облич миготіло на порозі твого дому, поки все йшло добре, але щойно вдарив грім, як усі кудись позникали, аби, не дай Боже, не забруднити себе, стоячи поруч з твоєю персоною.

Багатьом з них досить було тільки підняти телефонну трубку — і ти на волі. Ти чекав, ти вірив, що інакше просто бути не може. Іншого ти й уявити не міг. Проте ніхто з них не набрав потрібний номер. Нічого не вдієш — апостол Петро, й той відкрікся від Ісуса Христа. Ти ж далеко не Христос, а твої «друзі» мало скидаються на святого Петра.

Не заводься, не псуєй даремно нерви. Ти сам собі вигидав свій власний світ, а відтак не думай про навколишніх надто суворо. Зазвичай, «у друзі» набиваються ті, кому ти вигідний, хто прагне жити за чужий рахунок і розцінює взаємини з тобою тільки як сходинку в кар'єрі, на яку, дорогою нагору, можна без сорому ступити брудним черевиком.

Та й кому ти, зрештою, потрібний, за винятком хіба тих, з ким пов'язаний кривими зв'язками? Лише вони здатні пожертвувати собою в ім'я твого благополуччя, не замислюючись над ціною власного життя. Втім, у в'язниці ти бачив і тих, хто кидав до пекла найдорожчих і найближчих людей. Нічого не вдієш — люди завжди залишаються людьми...

Тобі пощастило. Про тебе пам'ятали, за тебе ні на мить не припиняли боротися, тебе любили, на тебе чекали. Твій батько нарешті перестане оббивати пороги прокуратури, а мама спече улюблений торт з горіхами. Діти весело защебечуть, пританцювуючи довкола, —

їм так набридло слухати, що тато у відрядженні. Вони досі не можуть зрозуміти, чому ти не зателефонував їм і не приїхав на Новий рік. Адже вони для тебе приготували стільки подарунків! Знову найкрасивіші жінки в світі повиснуть на твоїй шиї, а ти цілуватимеш руки тільки тій одній, якій назавжди подарував своє серце.

Ти повертаєшся у світ.

Ні, у в'язниці ми не стали кращими. Не для того зводилися тюремні мури, щоб ти помолодшав і поздоровішав після того, як тебе свідомо калічили і вбивали. Ти не лише став старшим, ти постарів. Твій організм потребує капітального ремонту. Тобі доведеться витратити чимало зусиль на те, щоб відновитися й бути готовим знову кинутись у вир людей та подій. Лікарі недарма твердять: після двох місяців ув'язнення людина потребує серйозного лікування (а ми з тобою відсиділи значно більше), а після п'яти років, прожитих за ґратами, в людському організмі та надто ж у психіці починаються незворотні процеси. Подумай про це, насолоджуючись смаком свободи.

Проблема багатьох, хто вийшов з не надто віддалених місць і тут-таки повернувся назад, полягає в тому, що вони не змогли адаптуватись у довколишньому світі після звільнення. На волі ніхто, за винятком хіба що самого арештанта, не замислюється над тим, що не завадило б пройти курс реабілітації. Рідним і близьким і без того є чим займатися, а державі, як завжди, начхати на своїх громадян. Єдине, що вони можуть зробити, то це скрушно зітхнути: шкода, що все-таки вижив.

Те, що сьогодні відбувається в нашій країні, інакше як демократією в поліцейському відділенні не позначиш. Так зване «правосуддя» насправді є надзвичайно зручною зброєю для розправи з незручними громадянами. З політичними противниками, наприклад. Що може бути простіше? Достатньо підловити на чомусь гарячому колись засудженого наркомана, потім більш-менш грамотно оформити донос — і справа в капелюсі. Про яку законність, про які права людини може йтися, коли в кримінально-процесуальному кодексі ясно сказано, що будь-якого громадянина України можна засадити до в'язниці на підставі лише «глибокого внутрішнього переконання» слідчого, щоби той «не втік і не завадив тим самим встановленню істини»? Кричи — не кричи — хто почує? Головне посадити, а потім — хай і трава не росте. Слідство, зазвичай, тягнеться довго — до півтора року, ще рік-другий іде на ознайомлення зі справою, судові засідання тягнуться не один день і навіть не місяць. Дивись — і років із п'ять

промайнуло. Можна й виправдати, якщо треба. Якщо ні — нехай іще посидить.

Якщо людину з якихось причин не можуть убити відкрито й швидко — його кидають помирати за мури, сказати б, природною смертю. Немає людини — немає проблеми. Дуже зручно. Відповідальності жодної. Охоронці правопорядку звично розводять рука ми: «Хто б міг подумати...» Якщо кількості загиблих «у природній спосіб» почне занадто вже впадати в око — когось із виконавців понизять у чині. Ото й усе, що їм загрожує, але щоб сам прислужник «законності та порядку» поплав за ґрати — то вже занадто. Треба дуже вже постаратися, щоб так насолити «своїм».

Якщо вивчити статистику, то без великої напруги все населення України можна поділити на дві категорії — одні сидять, інші охороняють, час від часу міняючись місцями. Решта їздить або ще в дитячих візках, або вже в інвалідних кріслах.

Найдивніше в тому, що ми з тобою, незважаючи ні на що, досі продовжуємо любити рідну жовто-блакитну державу.

Втім, де вона, Україна? Слухати розумні балачки про розбудову «незалежної держави» з вуст відгодованих рум'яних поросят, чиновників, як мінімум, смішно. Кому потрібна така «незалежність»? Вона перетворила унікальний куточок планети на відсталу колонію, гіршу од бананової Урурумби, де зичливі тубільці доїдають чергового Кука за святковою вечерєю. Тоді як Європа посилено об'єднується, знищуючи й без того прозорі кордони, слов'яни за звичкою копають шанці в тих місцях, де на мапі позначено державний кордон.

Не розумію, яку саме демократію мають на оці, коли йдеться про слов'янські республіки колишнього СРСР? То в цивілізованих країнах проблеми заведено розв'язувати шляхом компромісів та угод під егідою законодавства. У нас діють по-старому — одна сторона знищує другу. Думка про те, що найкращий засіб від головного болю — гільйотина, міцно вкоренилася в головах наших співгромадян. Тому в країні або ж диктатура, або ж війна, або (поки не визначилися, що краще) цілковитий бардак і цілковита неясність.

Бачу, ти не хочеш слухати. Розумію — твої думки вже далеко. За кілька годин тебе почнуть відпоювати коньяком, а потім поїдеш за тридев'ять земель на моря під південним сонцем кістки погріти. Тільки коней від надмірних радощів не жени, а то знову дров наламаєш і повернешся на до болю знайомі нари. Постіпати сам знаєш, коли треба, та ще полюючи на бліх, а не після виходу на волю.

... Чекай, чого це ти за кип'ятильник вхопився? Дай спокій потрібному в побуті предметові — він нам ще не раз у пригоді стане.

Після вечірньої перевірки зробимо з нього електроплитку. Кажеш, існує прикмета: всі речі з собою забирати, щоб назад не повернутися? Диви, який розумний! Раніше за тобою такого ніколи не помічав.

Пояснюю: якщо віриш у прикмети — особисті речі, які торкалися тіла, можеш забрати. Бог з ними. Якщо хочеш щось залишити в камері — винеси своє шмаття на волю, випери там по-людськи, а потім передай назад братві. А от предметам загального користування дай спокій. У в'язниці кожна дрібниця на вагу золота, тобі вона навіщо?

Ти виходиш на волю більш вільним, аніж до арешту. Тебе вже не залякаєш в'язницею, і від слова «розстріл» ти не почнеш смикатися, як від струму. Мені чомусь видається, що ти ще не раз почувеш це малоприсмне слово. З вуст трамвайного контролера, приміром... Жартую. Не дивися з-під лоба.

Смію зауважити, що довгоочікувана воля не завжди буває легкою й приємною. За колючим дротом багато про що думають за тебе. Коли гуляти, коли спати, в які дні митися й так безконечно. За ґратами ти встиг відвикнути від найпростіших речей. Часом ти нагадуватимеш плавця, який багато років не плавав і раптом знову опинився у воді. Разом з тим у тюрмі ти набув унікального життєвого досвіду. Якщо не робитимеш дурниць, він добряче допоможе в майбутньому. Отож можна вважати, що ти усунув деякі прогалини в освіті.

Кому-кому, а тобі вже не треба доводити аксіоми — «мусорам» вірити не можна. Ти не поспішатимеш відчиняти двері, якщо вони знову полізуть, як щурі, до твого дому. Ти знаєш, як поводитися під час обшуку, й ніколи добровільно не віддаси їм гроші, цінності й, звичайно ж, документи.

Те, що під час обшуку українські мільйонери елементарно крадуть, ні для кого не є таємницею. Питання радше не в тім, обкрадуть чи ні, а на яку суму винесуть з квартири речей. Тому ти звичайно подбаєш, щоб нічого коштовного на видноті не лежало. До речі, дуже корисна звичка. Та й рідні будуть задоволені з того, що ти підтримуєш у квартирі чистоту й порядок.

Якщо, не приведи Боже, щось трапиться — ти знаєш, як поводитися на допитах і під час слідчих дій. Тебе не здивувати ні брехнею, ні провокаціями, ні шантажем. У в'язниці ти до них звик, як немовля до материнського молока. Тобі неважко буде відрізнити законослухняного громадянина від занюханого стукача й поставити на місце буйного психопата.

Бачиш — скільки корисних навичок! З твоїм умінням робити прямий масаж серця маєш шанс працювати в Червоному Хресті.

Допомагатимеш лікарям відрізнити грип від сифілісу, а коросту — від гонореї. Твій досвід мешкання в одній камері з носіями різноманітних інфекцій може придатися вітчизняній медицині.

За ґратами тобі пощастило вивчити ще один діалект великої російської мови, яким свого часу говорив дідусь Ленін. Ти знаєш, за які слова варто відбити співрозмовнику голову, а які можна не завважити. Шкода, що ти не філолог за освітою. Таку дисертацію можна було б утнути на тему: «Мова та мислення» або «Вплив тюремної їжі на літературну російську мову!» Як усе-таки достеменно описував Достоевський тарганів, що плавають у тюремній юшці! Щоразу, коли перед годівницею розливають у миски баланду, тепло згадую «Злочин та покару».

Де ще, як не у в'язниці, ти міг би вивчити розроблену вченими гімнастику для космонавтів, які плавають у невагомості космічної рубкою розміром не більшою від твоєї смердючої камери? Тобі довелося полюбити біг на місці, а незчисленні присідання вже не здаються такими нудними й монотонними, як у перші дні. Вправи для очей та на розвиток м'язів живота якось непомітно зробилися звичними, а щоденна постановка удару на випередження стала чимось само собою зрозумілим, як споживання їжі й читання свіжих газет.

Ти навчився знімати стрес, займаючись побутовими справами — пранням та збиванням матрацу, наприклад. Дещо почорнілий гумор зробився чимось на кшталт компаса, що показує на вихід із, здавалося, безвихідних ситуацій. Нічого не вдієш — тюремне життя абсурдне й безглузде в усіх його виявах. Тюремники навіть розстріляти до пуття не вміють, щоб не бовкнути під час залпу якоїсь хохми.

Ніколи не забуду, як одного разу після вечірньої перевірки наглядачі забули зачинити камеру. Я тоді сидів у трійці. Спостерігаючи реакцію співкамерників, я дістав значно більше задоволення, аніж у добрі старі часи від перегляду вистави у театрі сатири та гумору.

Найледачіший і флегматичний арештант сказав: «Це мусорська прокладка. Не піддавайтеся на провокації...» — й завалився спати. Другий цілу ніч згадував план-схему в'язниці, побачену краєм ока в кабінеті начальника, активно обговорюючи можливість втечі, аж поки під ранок сонний наглядач замкнув камеру. Третій, найбільш улюблений та законослухняний, зі словами: «Треба сказати, щоб терміново зачинили, а то пришиють спробу втечі», — риюнув у коридор шукати наглядачів. Години дві десь повзав, поки засмучений не повернувся назад, так нікого й не знайшовши.

За ґратами ти вперше серйозно замислився над тим, що життя без віри безглузде й порожнє, а води в ріці Часу плывуть так, що події тисячолітньої давності подеколи ближче до нас, аніж ті, що відбувалися вчора або з місяць тому. Пам'ятаєш, як цілу ніч ми говорили про долю Іоанна Хрестителя, про вчення Піфагора, про таємний смисл символів та чисел?..

Я радий, що у в'язниці ти знайшов час заглянути до Біблії, вже не ставлячи дурних запитань, чим, приміром Новий Завіт відрізняється від Старого. До тебе нарешті дійшло, що Палестину треба шукати на Близькому Сході, а не в закамарках Південно-Східної Азії. Чи згадаєш ти на волі, як у тісній прокуреній камері ми десятки разів перечитували Нагірну проповідь Ісуса Христа і як щоразу в добре знайомих словах нам відкривався новий сенс.

Я не знаю, чим зустріне тебе рідна домівка, але вірю: ти не зламаєшся, дізнавшись, скільки горя й зла принесли твоїй родині недолюдки в казенних мундирах. Ти нікого з них не забудеш і нічого нікому не подаруєш. Сховай за посмішкою й порожніми розмовами гіркоту й біль. Довколишнім не потрібно знати, що насправді ти переживаєш у глибинах серця, які думки ховаєш на дні очей. Розплата належить до того різновиду страв, які варто подавати до столу холодними, коли всі впевняться, що ти про все забув.

Візьми на пам'ять Новий Завіт. Пам'ятаєш того хлопця у чорному спортивному костюмі? Його минулого тижня засудили на смертну кару. Гучна справа. Ти не раз зустрічав його, йдучи на слідство вузькими лабіринтами-печерами, викопаними невідомими кротоми під землею, на якій зведено тюремні мури. Це він його мені колись подарував. Тепер сидить у камері для засуджених, пише касаційну скаргу.

Але досить про сумне. Не для того стільки часу провалялися ми в бетонному барлозі, щоб вилізти на світ Божий з кислим обличчям. Із в'язниці арештантів випускають зазвичай, наприкінці робочого дня. На прощання тобі подарують довідку про звільнення з колоритним фото анфас із кримінальної справи. Заховаєш її до сімейного альбому. Раптом знадобиться, коли вкотре почнуть переписувати історію людства.

Все, пора. Тримай п'ять, братухо. За кілька хвилин ти вийдеш за тюремні ворота і, сподіваюся, ніколи не повернешся назад. Я радий, щиро радий за тебе і, звичайно ж, трохи заздрю, викроковуючи з одного кутка камери в інший. Щоб ти навіть не сумнівався — ти ще не раз згадаєш про нас у своєму ситому влаштованому житті. Ти ще

нудьгуватимеш за в'язницею, за цим дивним, алогічним і перевернутим світом.

Може, колись і мені пощастить вийти звідси. Передусім я зберу докупи всі тюремні речі й обіллю їх бензином. Ти навіть не уявляси собі, з якою насолодою кину на них запаленого сірника! Наче спалюю не речі, а частину власного життя...

Мало не забув — забори з собою мою книгу. Кинеш у камін, щоб швидше загорілися дрова. Вона була мені потрібна, поки я писав, щоб хоч якось урізноманітнити тюремне життя. Тепер, після останньої сторінки, вона мені вже не потрібна. Та й тобі, гадаю, теж.

*Київ, Лук'янівська в'язниця
1997—1998 рр.*

Замість епілогу

*«Життя - це посмішка,
навіть якщо сльози тремтять
на очах»
(останні слова
із маминого щоденника)*

Ось ми й зустрілися, Мамо.

Коли люди виходять на волю, вони радіють, певначі діти, але для мене день звільнення став найчорнішим днем у моєму житті. Я тебе так просив: «Мамо, дочекайся на мене!» Чому ти мене не послухалася? Куди ти так поспішала? Адже залишилося зовсім тришки... Невже ти не могла зачекати на мене?

Через двадцять дві години після того, як Ти назавжди заплонцїла очі, я повернувся додому й стояв у Твоїй кімнаті.

Бачиш, Ма, марно ти хвилювалась. У нас усе гаразд. Мене цілковито виправдали. Ти чуєш? Знову, як і раніше, в коридорі дзвонить наш телефон. Телефонують із різних країн, вітають, кличуть у гості.

Чуєш, Мамо?

Нам'ятаєш, як ми з Тобою говорили про те, що Життя ніколи не закінчується? Що насправді ми не народжуємося й не помираємо, а, як зорі, приходимо в світ, спалахуючи над горизонтом, щоб потім непомітно згаснути, повертаючись назад, туди, звідки колись ми прийшли...

Мамо!..

Я так хочу втілити у життя все те, про що ми з тобою говорили. А ще я б дуже хотів, щоб Твої онуки отримали хорошу освіту найкраю у світі – й прожили довге та щасливе життя.

Я знову з головою порину в роботу, мимоволі прискорюючи плив часу, який і так надто швидко летить. Що таке десятиріччя, коли озирнешся? Усього лише крихітна частинка миті.

Колись настане й мій день чи, може, ніч. Я з сумом озирнуся на пройдений шлях, провалюючись у Безконечність. Завдяки Тобі я

більше не боюся неминучого повернення в небуття, бо знаю — там Ти зустрінеш мене й обіймеш мене, як і раніше.

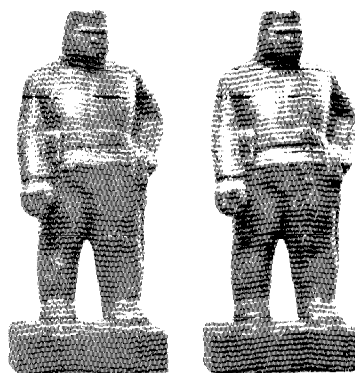
Ми спокійно, не поспішаючи, сядемо біля твоїх улюблених квітів. Я так багато хочу Тобі розповісти! Ми знову будемо разом і ніхто не посміє нас розлучити. Я знаю — ми обов'язково будемо щасливі, Мамо!

Ми маємо право на Щастя.

Київ

Байковий цвинтар

1998 р.

Зміст

Текст книжки опинився на волі раніше, ніж я 3

Як вижити у в'язниці

Вступ	13
Розділ I. Знайомство з правовою державою	21
Розділ II. Як поводитися під час допиту	32
Розділ III. Камера попереднього ув'язнення	45
Розділ IV. Вступ до тюремної лексики	57
Розділ V. Децю з тюремного побуту	65
Розділ VI. Працівники «місць не надто віддалених»	71
Розділ VII. Як працює оперчастина	80
Розділ VIII. Що таке тюремна медицина	85
Розділ IX. Фізичні вправи і тюремна камера	97
Розділ X. В'язнична кулінарія	109
Розділ XI. Інтелект і в'язниця	121
Розділ XII. Як ставитися до співкамерників	133
Розділ XIII. В'язничні ігри та розваги	147
Розділ XIV. Секс і в'язниця	159
Розділ XV. Життя за межами «Я»	172
Розділ XVI. Тим, хто залишився на волі	184
На закінчення	196
Замість епілогу	205